יהונתן ניצן   שמשון ביכלר

מלחמת-תרבויות
או הצבר-הון?

אחרית לספר
מרווחי מלחמה לדיבידנדים של שלום

מונטריאול וירושלים
קיץ 2004
www.bnarchives.net

מלחמת-תרבויות או הצבר-הון?

אחרית לספר *מרווחי מלחמה לדיבידנדים של שלום*[1]

יהונתן ניצן ושמשון ביכלר

מונטריאול וירושלים, קיץ 2004

א. מה השתנה בתחילת המילניום?

במרוצת שנות התשעים התבשרנו על ידי פוליטיקאים, אידיאולוגים ושאר בעלי-עניין, שקיים ׳סדר-עולמי-חדש׳.

הסדר הזה, כך סיפרו לנו, כולל ׳סחר-חופשי׳, ׳גבולות-פתוחים׳ ו׳ליברליזם׳. סוציולוגים מטעם, הלעיטו אותנו בביטויים אופנתיים, כמו ׳כפר-גלובלי׳, ו׳רב-תרבותיות׳. כלכלני הממסד חשפו בפנינו אגדות על נפלאות ׳היוזמה החופשית׳, ה׳דה-רגולציה׳ וה׳הפרטה׳. אנליסטים ומנתחי עתידות דיווחו על ישות חדשה שצמחה לפתע ושמה – ׳הכלכלה-החדשה׳. היסטוריונים הזדרזו לבשר לנו על ׳קץ ההיסטוריה׳ – סיומו של עידן הסכסוכים האידיאולוגיים. אקדמאים דנו בכובד ראש בעלייתו של יצור חדש בשם ׳החברה האזרחית׳. חלקם אף סיגל לעצמו מין ׳שיח׳ קופצני של אנטי-פילוסופיה יומרנית המכונה ׳פוסט-מודרניזם׳. ולכל המהומה הזאת הדביקו שם אופנתי – ׳גלובליזציה׳.

בעידן החדש, כך טענו, נעלמה המחלה הכרונית של ׳העולם הישן׳, האויבת הגדולה של המין האנושי – האינפלציה. המומחים החדשים טענו כי הגידול בפריון ובהשקעות ב׳שווקים המתעוררים׳ מצד אחד, והניהול המוניטריסטי התקיף של הממשלים, מצד שני, סייעו להדברת האינפלציה. הנה למשל, בשנת 1991 הממוצע העולמי של מדד המחירים לצרכן היה עדיין כ- 30%; ואילו בשנת 2000 כבר ירד המדד מתחת ל- 5%.

הקללה השניה של עידן המלחמה הקרה, כך נאמר, הייתה ההוצאה הביטחונית הגבוהה. אלא שאז הגיע הסדר העולמי החדש. הסדר הזה הביא עמו שגשוג ויציבות, שהתבטאו בירידה מתמדת של תקציבי הביטחון. כך למשל, בשנת 1989 היו סך-כל הוצאות הביטחון בעולם 4.7% מהתפוקה הגולמית העולמית; עשור מאוחר יותר, ב-1999, הוצאות הביטחון נפלו למחציתן – 2.4% בלבד מהתמ״ג בעולם.[2]

---

[1] שמשון ביכלר ויהונתן ניצן (2001) *מרווחי מלחמה לדיבידנדים של שלום*, ירושלים: כרמל. האפילוג מבוסס בחלקו על המאמרים שפרסמנו:

Bichler S. and J. Nitzan, ‘Dominant Capital and the New Wars’, *Journal of World-Systems Research*, Vol. 10, No.2, (Summer, 2004), pp. 255-327; Bichler S. and J. Nitzan, ‘Differential Accumulation and Middle-East Wars: Beyond Neo-Liberalism’, In *Global Regulation: Managing Crises After the Imperial Turn*, edited by D. Wigan, L. Assassi and K. van der Pijl, (London: Palgrave, 2004), pp. 43-60.

[2] על פי דיווחי *U.S. Arms Control and Disarmament Agency* (Annual)

והנה, בשנת 2001, או 'בתחילת המילניום' כפי שאוהבים לכתוב בעיתונים, הוחלפו הסיסמאות: לא עוד 'שלום של שווקים' אלא 'מלחמה עולמית בטרור'. את מקומה של ה'רב-תרבותיות' ירשה 'מלחמת הציביליזציות'. כרזות 'חופש-המסחר' הוסרו בחיפזון ובמקומן קיבלנו מסע-צלב של 'מקדונלד' נגד 'מקג'יהד'. ה'גלובליזציה' התפוגגה ואנשי הפוליטיקלי-קורקט התחילו לדבר (לשיח) על 'האימפריאליזם'. האנליסטים של 'הכלכלה-החדשה' איבדו את הרייטינג שלהם, או שהתגלו כסתם נוכלים וכמריצי מניות – ואל מרכז הבמה חזרו האסטרטגים העתיקים, אלו הבקיאים במסתורי 'הביטחון-הלאומי', השחים על 'הטרור העולמי' ועל 'הנשק להשמדה המונית'.

גם המגמות החשובות שסימלו את הנאו-ליברליזם בשנות התשעים נמוגו: החלו להתפרסם הודעות ונתונים על הירידה הגדולה בתנועת-ההון בעולם; על הגידול המהיר בגירעון התקציבי של ארה"ב; על העלייה התלולה של תקציב הביטחון האמריקני. הופיעו גילויי-דעת מביכים על המדיניות המוניטרית הרכה של הבנק הפדרלי – שמוריד את שער-הריבית ונוטש את מדיניות 'הדולר החזק'. אלן גרינספן, נגיד הבנק, נשמע יותר ויותר מדבר בפסקנות על הצורך הדחוף בקצת אינפלציה לזירוז מחזור העסקים.

מאז שנת 2001, מתחבר הסיפור הנאו-ליברלי בדרך כלשהי למגמה החדשה של מלחמה עולמית בטרור. בעבר הייתה מוסכמה, ש'ליברליזם', 'חופש' ו'זכויות-אזרח' נוטים לשלום ולשגשוג; ואילו 'בולשביזם', 'סוציאליזם' ושאר עריצויות, פניהם למלחמה ולעוני. המאה העשרים-ואחת, לעומת-זאת, מגלה סיפור חדש: על-פי הסיפור הזה, ניתן להגיע למסקנה לא מפתיעה, שקיים יצור כלאיים המכונֶה 'מלחמות-נאו-ליברליות'. המלחמות הללו, כך נאמר, הן חלק מאסטרטגיה רבתי, שמיועדת להפיץ את בשורת 'השוק-החופשי' של ארה"ב.

בסיפור הזה נאמר גם, כי הנאו-ליברליזם נתקל בהתנגדות של כל מיני אינטרסנטים דתיים ותרבותיים, רובם נמצאים במזרח-התיכון (לא כולל רבנים ומתנחלים חלילה). המזרח-התיכון הוא המרכז העולמי לטרור ומוקד הסכנה לנאו-ליברליזם. באזור קיימות הרזרבות הגדולות של נפט בעולם, ואלו חשובות להמשך שגשוגה של התרבות הדמוקרטית המערבית. באזור קיימות קבוצות קנאיות המאיימות על מאגרי הנפט והן גם בעלות יכולת להשיג נשק להשמדה המונית. הצירוף הזה של קנאות איסלמית, התנגדות לדמוקרטיה, נשק להשמדה המונית, ורזרבות נפט – הוא איום גלובלי על הדמוקרטיה ועל המשך הפצתו של הנאו-ליברליזם. מכאן צומח ההסבר למגמה העולמית הזאת, שבה, מצד אחד, הממשלים מפעילים קיצוצים נגד עניים ובלתי-מאורגנים, מקדמים מדיניות של חופש-מסחר ושל גבולות-פתוחים, כחלק מסדרת הטבות לפירמות בינלאומיות והפרטה למקורבים – ומצד שני, הם דואגים שהמלחמה נגד הטרור לא תדעך חלילה.

אין להתפלא שבקונטקסט הזה ניעורו החגבים בישראל. בשנות האלפיים עלו מאוב דמויות כמו שרון, פרס, בן-אליעזר, אשר בעשור האחרון נדמו לגרוטאות מתקופת האבן הציונית. וככל שהמלחמות ושיעורי-האבטלה הסלימו, כך, ראו זה פלא, הם הפכו ל'רלבנטיים'. אפילו פרס נראה יותר אמין בתחפושתו האחרונה כמקדם שלום מזוין.

אפילו העסקנים האנלפבתים, המושחתים ומשרתי הפשע-המאורגן, שגודשים את הממשלות הישראליות ואת מרכזי המפלגות הגדולות עד אפס מקום, כבר מתקבלים בסלחנות או כסתם מצב טבע. גם ערפאת והפת"ח שחזרו לככב כטרוריסטים, התמזגו

היטב בתפאורת הרקע. הכיבוש מחדש של השטחים הכבושים והמצור על הערים הפלסטיניות נראה משתלב היטב עם הפשיטות האמריקניות באפגניסטן ועם הפלישה האמריקנית לעירק. המצור על הפלסתינים נראה כחלק מתוכנית רחבה יותר של מלחמה ב'ציר-הרשע', שבעקבותיה, כך נאמר לנו, יסולקו הטרוריסטים מהעולם ובמקומם ישררו 'דמוקרטיה', 'יציבות-מדינית', וכמובן לא לשכוח את 'השוק-החופשי' ואת 'ההפרטה'.

האם מדובר בשיבה אל גרסה רעננה של האימפריאליזם הישן והחמים? האם מדובר בהערכות מדינית של המעצמות שנועדה לפלס דרך להמשך התהליך של 'הגלובליזציה הכלכלית'? האם הגדלת תקציבי הביטחון בארה"ב ובמדינות המפותחות יכריחו את האוכלוסיות העניות ברחבי העולם לסגוד ל'שוק-החופשי' ולהתפלל ל'ליברליזם'?

ואולי מדובר ב'סדר-חדש' אחר שהולך ומתרקם; סדר שכולל שינוי מהותי ביחסי-הכוח שמניעים את המשטר הקפיטליסטי, כלומר שינוי בקרב הקבוצות הדומיננטיות ששולטות בעולם?

ב. *ההיגיון המוסכם: השמרנים*

המעבר המהיר, משגשוג למיתון ומשלום למלחמה, לווה עד עתה בויכוח תקשורתי ער, שהגיע לשיאו בעת הפלישות לאפגניסטן ולעירק.

השהות הממושכת של צבא אמריקני בעירק עוררה פרץ חדש של מחלוקות בין כתבני הימין והשמאל. תוכן הנאומים והמאמרים לא השתנה אלא הסיסמאות בלבד. בתקופת 'הכפר-הגלובלי', הויכוח היה בעד או נגד 'הגלובליזציה'. עתה הוחלפו הכרזות והוויכוח הוא בעד ונגד 'האימפריאליזם', כלומר בעד ונגד 'האימפריאליזם האמריקני'.

מומחי הממסד סבורים שאין מנוס מכיבוש-מחדש של העולם הקולוניאלי לשעבר, למען ייצוב הסיסטמה על פי המתכון 'הריאליסטי' הידוע. הסיסטמה אינה יציבה, מסבירים המומחים, משום שעם נפילת ברית-המועצות, הפך העולם ל'חד-קוטבי', לא-עלינו, והדבר מטריד מאד את שנתם של האקדמאים במכוני המחקר האסטרטגיים. לכן הם ממליצים: "... האימפריאליזם שימש תמיד נטל על כתפי האדם הלבן. אולם למרות השם הרע שיצא לו בעבר, הוא אינו חדל להיות חיוני...". כך, מכל מקום, סבור מייקל איגאנטייף, פרופסור למדיניות של זכויות אדם בבית-הספר לממשל על שם קנדי באוניברסיטת הארוורד (*Foster*, 2002).[3]

סטיבן רוזן, פרופסור אחר העומד בראש מכון אולין ללימודים אסטרטגיים באוניברסיטת הארוורד, טען כי "... המטרה שלנו אינה לצאת למלחמה כך סתם, אלא להחזיק בעמדות האימפריאליות שלנו ולהמשיך לשמור על הסדר האימפריאלי ..." (שם).

פרופסור מפורסם אחר ליחסים-בינלאומיים, זבגניו בז'ז'ינסקי, הידוע יותר כמי שעמד בראש המועצה-לביטחון-לאומי בתקופת הנשיא קרטר, טוען שהמטרה העיקרית בשמירה על שלמות האימפריה היא "... למנוע מזימות מצד הווסאלים; לדאוג להמשך תלותם ולעצור את הברברים מלהתאחד..." (שם).

---

[3] את הציטטות הללו אסף John Bellamy Foster עורך ה- *Monthly Review* במאמר מערכת.

הברברים שואפים להרוס את הסדר העולמי ולמוטט את השוק הגלובלי; משום כך טוען תומס פרידמן, בעל טור ידוע בניו-יורק טיימס: ״... כדי שהגלובליזציה תמשיך להתפשט, אסור לאמריקה להירתע מלפעול כמעצמת-על כל יכולה... היד הנעלמה של השוק לא תפעל ללא האגרוף הסמוי... ואת האגרוף הסמוי אשר שומר את העולם בטוח עבור הטכנולוגיות של עמק הסיליקון מכנים: צבא-ארה״ב, חיל-האוויר, הצי והמרינס שלה...״ (*Friedman*, 1999, p. 373).

ג. ההיגיון המוסכם: הרדיקלים

הרדיקלים מיהרו להתייצב בסך ולגנות את הפלישה לאפגניסטן ולעירק. הם ראו בכך חלק מ׳האימפריאליזם-האמריקני׳. הם טענו שארה״ב מנסה להשליט את ׳ההגמוניה׳ שלה בעולם; להמשיך בדיכוי ׳העולם-השלישי׳, ׳הפוסט-קולוניאלי׳ ולהותירו במצב של ׳תלות׳, ׳תלות-כלכלית׳ ו׳תלות-תרבותית׳ – אם לצטט את רוח הכרזות הממוחזרות.

בין הרדיקלים בלטו המרקסיסטים-האקדמיים. בשנות התשעים, התגלו רובם כחסרי דרך תיאורטית, ולמעשה כחסרי יכולת מחקרית. הם התקשו להגדיר מהו בדיוק האימפריאליזם הזה. האם הוא מגמה חדשה שהתפתחה במקביל או בניגוד לתחילת המאה העשרים? האם האימפריאליזם הזה שונה מתקופת המלחמה הקרה? מה זה בדיוק ׳תלות׳ וכיצד היא התפתחה? מי הם בדיוק השולטים והמדכאים? מי זאת ׳ארה״ב׳? האם זאת המדינה הפדרלית של ארה״ב? האם זה ׳הבית הלבן׳? ׳העם האמריקני׳? ׳הבורגנות האמריקנית׳? המעצמות? אולי ׳המדינות העשירות׳? שמא השרים והפקידים הבכירים במדינות הללו? ׳הפנטגון׳? ׳הבנק העולמי?׳ הבנקים? ביל גייטס? הקורפורציות הבינלאומיות?

אחת מהבולטות בקרב המרקסיסטים החדשים האלה הייתה אלן מיקסינס-ווד.[4] היא קבעה נחרצות כי ״... הגלובליזציה היא למעשה האימפריאליזם החדש...״ (*Meikskins-Wood*, 2002, p. 24). לטענתה, הדרך שבה מצדיקה ארה״ב את הפלישה לאפגניסטן ו׳המלחמה העולמית בטרור׳, משקפת בנייה של אימפריה חדשה. אימפריות חדשות תמיד יצרו, לדעתה, הצדקות חדשות עבור האינטרסים שלהן. כך, ראשי הרפובליקה ההולנדית, שבנו אימפריה מסחרית במאה השבע-עשרה, המציאו את החוק הבינלאומי למען הבטחת עליונותם הימית. ובדומה, המציאו הבריטים את קדושת הקניין הפרטי ותיאורית הערך של העבודה, כדי להצדיק את הקולוניאליזם הקרקעי באירלנד ובצפון-אמריקה. מאוחר יותר, במאה התשע-עשרה, הם הקימו אימפריה חדשה שהשתרעה על פני שטחים ענקיים באסיה ובאפריקה. זה היה ׳אימפריאליזם-קפיטליסטי׳ שהתבסס על ׳התפשטות כלכלית׳ ומשום כך ביסס את הצדקותיו על תכתיבים של ׳השוק החופשי׳. לא היה מדובר במלחמות מדיניות או בקולוניזציה של מתיישבים, אלא בתכתיבים של ההון.

במאה-העשרים, ההון העולמי אינו יכול להסתפק בשליטה אימפריאליסטית ישירה של מעצמות על העולם. הוא נזקק להתפתחותן של מדינות ריבוניות רבות, כמובן תחת חסותן של המעצמות: ״... למעשה, תהליך זה הפך לאסטרטגיה העיקרית של האימפריאליזם

---

[4] *Meikskins-Wood* (2002).

הקפיטליסטי: ליצור הרבה מדינות מקומיות כדי שישמשו כצינור להפצה של התכתיבים הקפיטליסטים..." (שם).[5]

אבל, טוענת ווד, ככל שהאימפריאליזם-החדש הזה הלך והתבסס במדינות הקליינטיות, כך גבר הסיכון להתפרצות של מהפכים דמוקרטיים אנטי-אימפריאליסטיים בתוך המדינות הללו. כך נוצר הצורך בדוקטרינה אימפריאלית חדשה: "... הגלובליזציה, שהיא בעצם האימפריאליזם הכלכלי של ההון, אשר הגיע עד לקצה הגיונו, דורשת באופן הגיוני דוקטרינה חדשה אקסטרה-כלכלית של כפיה, ובעיקר כפיה צבאית..." (שם, עמ' 25). מצד שני, כותבת ווד, אפילו לארה"ב, בעלת הכוח הצבאי האדיר, קשה לכפות את תכתיביו של ההון בכל-עת ברחבי הסיסטמה הגלובלית; ובעיקר, "... קשה להגן על אימפריה חסרת גבולות ולמסד פיקוח אימפריאלי על הכלכלה הגלובלית..." (שם). וכך, כדי להרתיע את המדינות הקליינטיות שמתמרדות באימפריה חסרת-הגבולות הזאת – "...האופציה היחידה היא להציג מפעם לפעם הפגנה של כוח צבאי, בעל זרוע ארוכה, זמינה והרסנית..." (שם).

מנגד, ממהרת מסקינס-ווד להרגיענו: "...אין זה אומר שארה"ב, כנושאת העוצמה העליונה של ההון הגלובלי, תפתח במלחמה ללא סיבה, רק למען הפגנת הכוח... אבל מכל מקום, המטרה העיקרית היא להפגין את ההגמוניה של ארה"ב..." כי "...אימפריה חסרת גבולות, ללא טריטוריה, דורשת מלחמה ללא קץ. אימפריה בלתי-נראית דורשת מלחמה בלתי-נגמרת, דוקטרינה חדשה כדי להצדיקה..." (שם, עמ' 26).

וכל הסיסמאות הלעוסות הללו מתנוססות בכתב-עת בשם 'מטריאליזם-היסטורי'. בזמנו, צירוף המילים הזה סימל ניסיון לחשוף את המציאות קשת-היום, לפרוץ את הדוגמות 'המטאפיזיות' של הבורגנות. עתה מדובר בלהטוטים דוגמאטיים המוגשים בשפה נמלצת אקדמית ללא ניסיון מזערי לרדת לחקר המציאות המשתנה.

והמציאות, מוטב שלא להביט בה: כי מה עושים עם מציאות של מעצמה מתמוטטת? שהרי, בשנות החמישים היה די בכמה עשרות סוכנים ומרגלים אמריקניים באיראן כדי להפיל את ממשלו של מוצאדק, אשר ניסה להלאים את הנפט של 'איי.פי.סי'. באותה תקופה טרם כינו זאת בשם כאילו גרמשיאני אופנתי כזה – 'הגמוניה'.[6]

מאז שמדינה חקלאית כמו ויטנאם הדפה את צבא ארה"ב, לא צלחו במיוחד עסקי ההגמוניה. המציאות השתנתה, וכיום, מסתבר, יש צורך בצבאות גדולים של 'קואליציה'

---

[5] יש לזכור, שהמרקסיסטים הישנים טענו בעבר, כי המעצמות האימפריאליסטיות נזקקו למען המשך הקפיטליזם לכבוש מושבות ולצאת למלחמות. המרקסיסטים סברו שכתוצאה מכך, יתעורר העולם הפריפריאלי ויקים תנועות פוליטיות מודרניות, אשר ילחמו באימפריאליזם תוך שינוי פנימי דמוקרטי בחברות הכבושות. והנה, על פי מיקסינס-ווד מסתבר, שכל אותם מיליוני נשים וגברים אמיצים, שנלחמו ומתו בתהליך הדה-קולונוזיציה שהתחולל במרוצת המאה-העשרים, היו קורבנות שוא... כי הנה המרקסיסטים האקדמיים מגלים לנו שבעצם 'האימפריאליזם-הקפיטליסטי' נזקק למדינות ריבוניות כצינור בשירות המעצמות הקפיטליסטיות. יש לציין, שההסברים 'הפונקציונליים' הללו הם חלק מתהליך הידרדרותו של המרקסיזם במאה-העשרים.

[6] באותה תקופה סיכם הארי מגדוף את המציאות בספר מצוין בשם 'תור האימפריאליזם' (*Magdoff*, 1969). הספר, שהושמץ על ידי מיטב עמודי התווך של האקדמיה, היה מחקר היסטורי על האימפריאליזם האמריקני, שנעשה מתוך השוואה לקודמו הבריטי. הספר היה למורה-דרך מתודולוגי לחקירה אלטרנטיבית באופן איסוף העובדות ועריכתן ובדרך הסקת המסקנות.

כדי לפלוש למדינה פריפריאלית כמו עירק; וגם כך אין הצבאות הללו מצליחים ׳להחזיר את הסדר׳. כמו כן מסתבר, שמדינות כמו סוריה ואיראן וכן מיליציות ומחתרות אינם נרתעות מעימות עם הצבא האימפריאלי הכל-יכול של ארה״ב.

בשנות החמישים העידו הביצועים המצרפיים של המשק האמריקני כי מדובר במעצמה: עודף יצוא על היבוא; עליונות של הסחורות האמריקנית ברחבי העולם; תקציב ממשלתי מאוזן פחות או יותר; דולר יציב העומד במרכז הסיסטמה המוניטרית העולמית; מצבת חוב ממשלתית קטנה (שאמנם תפחה במלחמת העולם השניה והגיעה לטריליון דולר, אולם נותרה ברמה זאת במרוצת שלושים השנים הבאות).[7]

העובדות (המדומיינות) הלא-נעימות של המציאות הן: מאז סוף שנות הששים, או מאז נשיאותו של ניקסון, עלו הגירעונות התקציביים. בתקופת נשיאותו של פורד, הפך המשבר הפיסקלי לחלק בולט במציאות הפדראלית של ארה״ב. התוצאה הייתה עלייה תלולה של החוב הממשלתי של ארה״ב. כיום רמת החוב של ממשלת ארה״ב היא כ-7.5 טריליון דולר – החוב הגדול ביותר בעולם. העלייה הזאת בחובות, קיבלה תאוצה דווקא בתקופת השגשוג האימפריאלית של רייגן ובוש-האב. משום כך נראה, שפירוק הסכמי ׳ברטון-וודס׳, הופעת ה׳יורו׳, הקמת ה׳ג׳י-7׳ ויצירת הסדרים שונים של שיקלול מטבעות, אינם מקריים. הם מעידים שהדולר אינו עוד מטבע אימפריאלית.

אבל גם למציאות זאת יש הסבר אימפריאלי: דיוויד הארווי, פרופסור אופנתי לגיאוגרפיה-פוליטית באוניברסיטה העירונית של ניו-יורק, מסביר כי ׳האימפריאליזם-החדש׳ הוא דווקא תגובה לירידה הזאת בביצועים הכלכליים.

ארה״ב מצויה בתהליך של ירידה משום שהיא סובלת, לא פחות, ממשבר של ׳הצבר-יתר׳. משום כך היא נזקקת לשימוש בשיטות של ׳הצבר פרימיטיבי׳, המגובות בפעילות צבאית ברחבי העולם, וזאת כדי לסחוט ׳עודף כלכלי׳.[8]

״... הקפיטליזם המשיך להתקיים חרף המשברים ונבואות הזעם מימין ומשמאל שבישרו את נפילתו המתקרבת. שרידותו של הקפיטליזם הינה מסתורין שדורשת הבהרה... הן לנין והן רוזה לוקסמבורג, טענו, מסיבות שונות ומכיוונים תיאורטיים שונים, כי האימפריאליזם – שהוא בעצם צורה מסוימת של ייצור מרחב – היה הפיתרון למשבר של הקפיטליזם, אם כי שניהם טענו שפיתרון זה הגיע לקיצו לנוכח הסתירות הפנימיות שלו. בשנות השבעים אני [דיוויד הארווי] פתרתי את הבעיה הזאת באמצעות חקירת מנגנון שכיניתי בשם ׳תיקון-מרחבי-זמני׳ (‘spatio-temporal fixes’).[9] מנגנון זה פועל כנגד הסתירות הפנימיות של הצבר ההון. טיעון זה נראה הגיוני רק בהתייחסות לנטייה המתפשטת של הקפיטליזם (על פי התיאוריה של מרקס על נפילת שיעורי-הרווח) להפיק משברים של הצבר-יתר (overaccumulation). משברים מסוג זה באים כתוצאה מעודפי-הון שמלווים במקביל בעודפי כוח-עבודה, מבלי שבאותה-עת יהיו אמצעים לביצוע מטרות חברתיות יצרניות באופן רווחי. ואם אין בנמצא מנגנון כללי להפחתת ערכים, או אף להריסת ערכים – של הון ושל כוח-עבודה – הקפיטליזם חייב למצוא דרך כדי להטמיע את העודפים הללו.

---

[7] ראו פרק ו׳ בספר.

[8] *Harvey* (2002).

[9] *Harvey* (1982) chs. 6-7.

"... הקפיטליזם הגלובלי סבל מבעיה מתמשכת וכרונית של הצבר-יתר מאז שנות השבעים. אני מוצא את החומר האמפירי, שרוברט ברנר אסף בנושא הזה משכנע ברובו. אני מפרש את חוסר היציבות שעבר הקפיטליזם-הבינלאומי באותה תקופה כסדרה ארעית של תיקונים-מרחביים-זמניים שנכשלו להתמודד עם הבעיה של הצבר-יתר. ארה"ב חתרה באמצעות חוסר-היציבות הזאת לשמור על עמדתה ההגמונית בתוך הקפיטליזם הגלובלי. ניתן לראות את השינוי הנוכחי של ארה"ב, שפנתה לעבר אימפריאליזם גלוי הנתמך בכוח צבאי, כסימן להחלשת ההגמוניה הזאת, וזאת עוד לפני האיום הרציני של מיתון ופיחות-ערכים מתפשט בבית... אבל אני גם רוצה להוסיף, כי אל חוסר היכולת לצבור באמצעות יצור-מורחב באופן יציב – התלווה גידול בניסיונות לצבור באמצעות שוד וביזה (dispossession). זאת, מכאן, מסקנתי שמדובר במה שכמה יעדיפו לכנות 'אימפריאליזם-חדש'..." (*Harvey*, 2002, pp. 1-2).

תרגום: לפרופסור הארווי אין שמץ של מושג מהו 'הצבר-יתר' (overaccumulation). הוא אינו יודע מהם 'עודפי-הון' (surpluses of capital) ואף אינו טורח לתהות כיצד מודדים את 'תהליך הצבר-ההון' (capital accumulation).

יש להעיר למען שרידי החשיבה המדעית שנותרו בעולם החדש-אמיץ, כי המדידה של 'הצבר ההון' הינה צעד חיוני ראשון למען השגת ידיעה כלשהי על קיומו של 'משבר של הצבר-יתר' (crisis of overaccumulation).

אבל כמו לכל מאמין קנאי ברור להארווי, ש'עובדות' הן מוצר לא אופנתי, ולכן לא כדאי להניח להן לבלבל את מוחו. לעומת זאת קיימות כמה אמיתות נצחיות שאין לערער עליהן:

- ראשית, קיימת "סתירה-פנימית בתהליך הצבר-ההון", שמאיימת תמיד על הקפיטליזם.
- שנית, 'הסתירה-הפנימית' הזאת נובעת מתוך "...תיאורית מרקס על נפילת שיעור-הרווח..." (ראו פרק ב' בספר).
- שלישית, סתירה זאת פורשה על ידי אבות הכנסיה, לנין ולוקסמבורג, והפכה לפולחן "משבר של הצבר-יתר", אשר סימניו האפוקליפטיים מופיעים בתודעה כמושגים של "עודפי-הון ועודפי כוח-עבודה".
- רביעית, 'המשבר' הזה מקוזז על ידי "תיקון-מרחבי-זמני". זהו מותג שהונפק על ידי הארווי לפני כעשרים שנה ומתאים באופן על-זמני לכל אירוע תקשורתי. המותג הזה אומר, שהקפיטליזם מציל עצמו על ידי "יצור-מתרחב של מרחב-זמן".

  למה? כי 'מרחב-זמן' זה סקסי ונראה כאילו קשור לכאילו-פיזיקה גבוהה, אבל זאת בסך-הכל הנפקה מחודשת ונדושה של תזת 'הקפיטליזם-המונופולי' ו'הקיינסיאניזם-הצבאי' של סוויזי ובראן ואנשי אסכולת *Monthly-Review* (ראו פרק ו' בספר).
- חמישית, אם 'היצור-המתרחב' הזה לא מצליח לפתור את 'משבר עודף-ההצבר' – או אז הקפיטליזם בצרות והוא עובר להצבר באמצעות 'שוד'. וזה בעצם 'האימפריאליזם-החדש'.

בכל עשרים ואחד העמודים הצפופים של המאמר, נזהר המחבר מלהציג בפני הקורא בדל הוכחה או מבנה כמותי כלשהו, ולו קונבנציונלי, שיאמת את הסיסמאות. אולי, לדוגמא, שיצייר תמונה שלמה של תהליך הצבר; או אולי, לשם שינוי, שינטוש לרגע את מחסה הדוגמה וינסה להסביר לעצמו ולאחרים באופן עצמאי, מה הוא 'הצבר' וכמה הוא 'ההצבר' הזה, ומה הופך אותו ל'הצבר-יתר'.

מכאן גם עולה המסקנה, שאין צורך בהוכחה לקביעה המרכזית של המאמר כי "...הקפיטליזם הגלובלי סבל מבעיה מתמשכת וכרונית של הצבר-יתר מאז שנות השבעים...". זאת אינה טענה או השערה. זאת תפילה (או 'נראטיב' בלשון האנטי-מדעית ששלטת בימינו) ולכן אין צורך בהוכחות מתחום ההגיון-חושים, אשר יצביעו, נניח, על הצבר 'נורמלי' בשנות הששים – שהתקיים בניגוד ל'הצבר-יתר' משנות השבעים ועד היום.

האמת היא שהוכחות מסוג זה דורשות הקמת תשתית מחקרית אלטרנטיבית מהסוג שניסו בזמנו להקים סוויזי וחבריו בארה"ב או מנדל וולרסטיין וחבריהם באירופה. לפוסט-מרקסיזם האופנתי והמסובסד, לא רק שאין עניין בכך, אלא שהוא עוין מחקר מדעי יצירתי. רק באמצעות בלימת היצור המדעי ניתן לשמור על ההצבר האקדמי.

הארווי מפנה את הקוראים לספרו של רוברט ברנר, אחד מהפוסט-מרקסיסטים האופנתיים, שכתב לכאורה על המשבר שנתונה בו ארה"ב.[10] הנתונים בספרו של ברנר מבוססים, כמובן, על הנתונים הרשמיים שהנפיקו פקידי המדינה הקפיטליסטית. הוא לא עשה, חלילה, מאמץ לעבד את הנתונים או להקים תשתית סטטיסטית אחרת, אשר תתבסס על תיאורית-ערך אלטרנטיבית. ואכן הספר הותקף על ידי מרקסיסטים רבים כספר יומרני המבוסס על דרך-מחשבה ונתונים נאו-קלאסיים, שעטוף בכרזות מרקסיסטיות.[11]

אבל גם כך, בסיוע הנתונים וההיגיון הקונבנציונליים, לא ברור כיצד הארווי החליט שארה"ב סובלת מאז שנות השבעים ועד היום ממשבר כרוני של 'הצבר-יתר'. הנתונים שמציג ברנר מראים, כי מאמצע שנות השמונים או מסופם, עלו שיעורי-הרווח 'התעשייתיים' ו'הפרטיים' בארה"ב; ובעיקר, הם עלו מהר מאמצע שנות התשעים. אגב, גם אצל מרקסיסטים יותר רציניים, שמנסים לבנות תמונה כמותית אלטרנטיבית, המגמה אינה שונה ואף יותר חדה.[12]

בקיצור, אין לנו הסבר הגיוני ומשכנע מהיכן צץ 'האימפריאליזם-החדש' הזה, ומה זה בכלל 'אימפריאליזם' בסוף המאה-העשרים. והחשוב ביותר: כיצד 'האימפריאליזם-החדש' קשור לתהליך הצבר-ההון? כיצד הוא קשור ל'גלובליזציה'? האם יש לו קשר כלשהו ליצור האופנתי הזה שמכונה 'קפיטליזם'? האם הוא נובע מגורמים 'כלכליים' או שמא אחראים לו גורמים 'מדיניים'?

ד. "האימפריאליזם-החדש" והפוסט-מרקסיזם

ההגות המרקסיסטית המקורית אודות האימפריאליזם התייחסה בעיקר לדחף של 'עודפי-הון' במרכזים הקפיטליסטיים שמחפשים מוצא בפריפריות הלא-קפיטליסטיות; כל זאת, כדי לשמור על שיעורי-הרווח ולמנוע משבר של 'ההון המונופולי'.[13] לשם כך

---

[10] *Brenner* (2002).

[11] *Zacharias* (2002).

[12] *Duménil and Lévy* (2001; 2002; 2004).

[13] ובאותה הזדמנות, למנוע משבר אמונה בקרב חסידי התיאוריה המהפכנית באמצעות הסבר על השינוי שעבר הקפיטליזם, אשר פגע ביסודות המרכזיים של תיאורית-הערך המרקסית, 'התחרותית'. (ראו פרק ב' בספר).

נזקק ההון 'הלאומי' להשתלטות מדינית, ולעתים-קרובות צבאית, על טריטוריות חדשות. זאת תמצית הטיעון.[14]

הסממן המובהק לאימפריאליזם, אם כן, הוא 'יצוא-הון', כלומר תנועות-הון גדולות בכיוון אחד: מהאזורים המרכזיים לפריפריות העולמיות.

מנגד, סקירה של תנועות-ההון בעשרים השנים האחרונות מראה, שעיקר ההון זורם דווקא בין המדינות הקפיטליסטיות המובילות לבין עצמן ורק מצער ממנו זורם אל המדינות הפריפריאליות. אבל הבה נניח, שאין ליחס לכך חשיבות יתר: אולי בין השאר, משום שיצוא ההון-המונופולי לפריפריה, מועט ככל שיהיה, נוטה להצטבר בפריפריה, ובמרוצת הזמן, משקלו הולך וגובר בהשקעות, בהכנסות וכמובן בחובות של המדינות הפריפריאליות.[15]

אך גם אם נניח זאת, הבעיה היא, שרוב הכותבים מתרכזים בנתונים של תנועות ההון *נטו* – כלומר, בהפרש בין היבוא לבין היצוא של ההון.

מנתוני הנטו מתקבל הרושם, שבסוף המאה התשע-עשרה יצוא ההון כאחוז מהתפוקה הלאומית – הגיע לרמת שיא בהשוואה למאה-העשרים.

אולם הרושם הזה עשוי להיות מטעה: אם ההון זורם לשני הכיוונים, תנועות היבוא והיצוא של ההון נוטות ל'בטל' אחת את השנייה ולגרום לתנועות-ההון-*נטו* לרדת יחסית *לסך* תנועות-ההון בשני הכיוונים; ואם היבוא והיצוא של ההון משתווים – נרשם אפס בסעיף תנועות-ההון-נטו. מכאן, שהאינדיקטור הראוי לבדיקה הוא תנועות-ההון-*ברוטו* – כלומר, צירוף היבוא והיצוא של ההון.[16]

מדוע נושא זה כה חשוב?

---

[14] לדעת המרקסיסטים דאז, האימפריאליזם הקפיטליסטי היה שונה משאר משטרי העריצות האימפריאליים – המזרחיים, המערביים, הסיניים, הרומיים, הביזנטיים, ההודיים, הערביים, המונגוליים, התורכיים והרוסיים. המשטרים האחרונים היו שונים: הם לא נשלטו על ידי הקפיטליזם. ככל שהמשטרים הללו היו אכזריים ונצלניים, הם חסרו את הדחף של הצבר ההון. משום כך, הם לא השתנו. הם קרסו. הם פיגרו באופן טכנולוגי. ובעיקר, הם לא יצרו סיכוי עבור קבוצות נרחבות של המין האנושי להשתנות ולהפוך עצמם ליותר חופשיים. הקפיטליזם והאימפריאליזם יצרו את הסיכוי הזה.

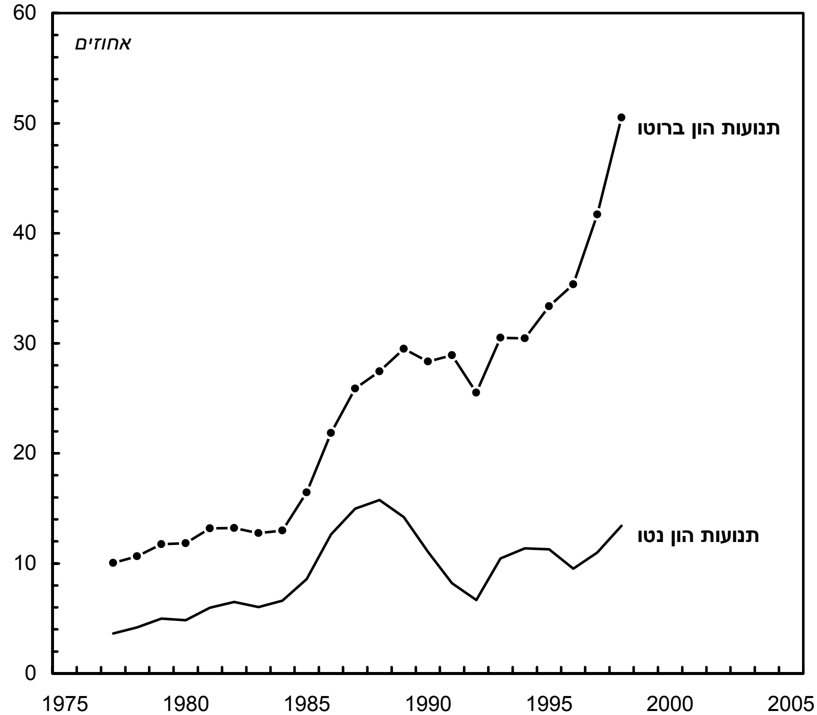
הפוסטיסטים, שאוהבים לגנוב מאחרים ולהתגדר בכך שהם כביכול המציאו זאת, משתמשים במושג 'אימפריאליזם', אך לא מקבלים את התנועה קדימה האוניברסלית שעומדת בבסיסו של המושג. מבחינתם 'אימפריאליזם' הוא כיבוש צבאי שכופה השתלטות תרבותית באמצעים תעשייתיים-כלכליים ייחודיים לתקופתו. עבורם, 'הקפיטליזם' הוא סתם אידיאולוגיה, 'נראטיב', לצרכי דיכוי, של השליטים האירופיים והאמריקניים. משום כך נפלטות להם מחרוזות תפילה כגון "האימפריאליזם הכלכלי של ההון" וכיוצא בכך. משום מה, בניתוחיהם שהבאנו עד עתה, נעדר 'האימפריאליזם' הערבי, התורכי-עותמני, המונגולי, האינדיאני והאפריקני. כולם היו אכזריים בלא השוואה לאימפריאליזם הבריטי בהודו או בדרום-אפריקה. בסופו של דבר, עם כל הגאונות של מוחמד ומשפחתו הענפה, קשה להבין, אפילו בעיניים צרות-אופק כשלנו, כיצד האיסלם (שפירושו 'כניעה'-'השלמה') הצליח להכניע במהירות יחסית כל כך הרבה בני-אדם מאפריקה ועד למזרח-הרחוק. מן הסתם היה בידיו מתכון פוסט-אימפריאלי אולטימטיבי, אשר כל העריצים, ובעיקר מאחזי העיניים בנוסח לקאן & דרידה, היו שמחים להחזיק.

[15] *Magdoff* (1969) chs. 2-3.

[16] הדעה הזאת הוצעה על ידי הנרי וואליק כבר בראשית שנות השמונים: *Wallich* (1984)

שרטוט נ-1

מדינות ה-G-7: תנועות הון פרטי כאחוז מההשקעה הגולמית

הערה: הסדרות מבוטאות כממוצעים נעים של 5 שנים. תנועות ההון כוללות השקעות ישירות והשקעות בתיקי ני״ע. תנועות ברוטו מחושבות כסכום יבוא ויצוא ההון. תנועות הנטו מחושבות בנפרד עבור כל מדינה כהפרש בין יבוא ויצוא ההון; הפרש זה מבוטא בערכים מוחלטים ומסוכם עבור כל המדינות. כל סדרה מבוטאת כיחס בין סך תנועות ההון ב G-7- (בדולרים) ובין סך ההשקעה הגולמית ב-G-7 (בדולרים). עד 1977 הנתונים כוללים רק את איטליה, ארה״ב, בריטניה וקנדה.

מקור: IMF, *Balance of Payment Statistics* and *International Financial Statistics* through Global Insight.

כי אם ההון ינוע בכיוון אחד בלבד (נניח, מן המרכזים הקפיטליסטיים אל הפריפריה העולמית), כפי שאולי זה היה התהליך בסוף המאה התשע-עשרה – יתכן שבמקרה כזה יש משמעות לתנועת-ההון-נטו (שמשתווה לברוטו). אם, לעומת זאת, ההון נע לשני הכיוונים – המצב יהיה רחוק מאימפריאליזם וידרוש בחינה-מחדש של הנושא. וזה אכן המצב בסוף המאה-העשרים.

שרטוט נ-1 מציג את שני סוגי החישוב של תנועות-ההון במדינות הקפיטליסטיות המובילות (G-7): הוא מציג את תנועות ההון-ברוטו, וכן את תנועות ההון-נטו כאחוז

מההשקעות בכושר-יצור חדש (׳היווי-הון-קבוע׳) משנות השבעים ועד לסוף המאה-העשרים.

ניתן לראות, שתנועות-ההון-נטו היו נמוכות ברוב התקופה ונעו במחזוריות. עד לשנות השמונים, גם תנועות-ההון-ברוטו היו נמוכות והקבילו כמעט לחלוטין לתנועות-ההון-נטו; אולם מאז אמצע שנות השמונים, התנועות-ברוטו מצויות בעלייה מתמדת. בסוף שנות התשעים סך ההשקעות שנכנסו ויצאו (ברוטו) במדינות הקפיטליסטיות המרכזיות (G-7), היו שוות בגודלן למחצית ההשקעות שיועדו להרחבת כושר-היצור. התנועות-נטו, לעומת זאת, לא הגיעו ברוב הזמן אף לעשירית משווי ההשקעות בכושר-יצור חדש. אמנם אין נתונים סדירים לפני שנות השבעים, אך סביר להניח, שמשנות הארבעים ועד לשנות השבעים, רמתן של תנועות-ההון-ברוטו היו אף יותר נמוכות (פחות מ-5%) והתקרבו בגודלן לתנועות-נטו.

נראה, אם כן, שבסוף המאה התשע-עשרה ההון זרם לכיוון אחד – מהמרכז לפריפריה (ומכאן הרמה הגבוהה בתנועות-נטו שהגיעו אז לשיאם). המגמה התהפכה ממחצית שנות השמונים של המאה-העשרים: בעוד שהנטו נותר נמוך, הברוטו (התנועה לשני הכיוונים) הלך וגדל.

מסקנה: ההון, זורם בשני העשורים האחרונים לכל הכיוונים. כלומר, כמויות משמעותיות של הון זורמות מאזורים, שנחשבו עד לא מכבר לפריפריאליים, אל המרכזים העולמיים של הקפיטליזם.

הצד השני של תנועות ההון הוא הצטברות ההשקעות הזרות, או תהליך ההשתלטות על נכסים בידי משקיעים זרים. נושא זה עמד בזמנו במרכז המחקר של האימפריאליזם והקשרו ל׳קפיטליזם-הפיננסי׳ או ל׳קפיטליזם-המונופולי׳. בסוף המאה התשע-עשרה בלטה תופעה, אשר ג׳ון הובסון זיהה אותה כמהותית לאימפריאליזם, ואילו המרקסיסטים של אותה תקופה ראו בה את היסוד המרכזי בקפיטליזם החדש: הגידול המהיר של האחזקות הזרות בנכסים פיננסיים.

מאה שנה עברו והגיע הזמן לבחון את התופעה הזאת מחדש.

שרטוט נ-2 מציג את סך הנכסים מהשקעות-חוץ בניירות-ערך בעולם – כאחוז מסך התפוקה הגולמית בעולם.

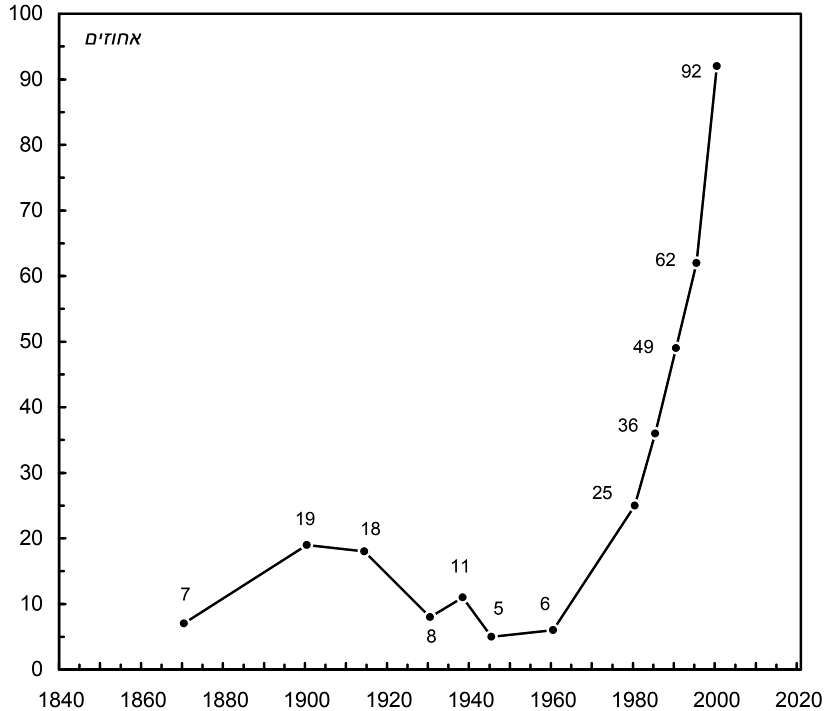
על נתוני התפוקה בעולם, הגם שהם מפוקפקים בהגדרתם התיאורטית, יש הסכמה אמפירית כלשהי בקרב ההיסטוריונים; לעומת זאת, הנתונים על מצבת הנכסים בעייתיים יותר; הם קשים לאיסוף ולאומדן; ומשום כך, בין השאר, מופיעות בשרטוט כה מעט נקודות זמן, יחסית לתקופה של כמאה ועשרים שנים.[17]

אף על פי כן ניתן לצייר בקווים כלליים ביותר מין מגמה היסטורית: בפתח עידן האימפריאליזם (שנת 1870), ערך הבעלות על מצבת נכסי-החוץ היה עדיין נמוך יחסית, כ-7% בהשוואה לתפוקה הגולמית המקומית בעולם, אך תוך תקופה קצרה של כעשרים וחמש שנה – היא תקופת האימפריאליזם הקלאסי (שנים 1875-1900) – הגיע שווי האחזקות בניירות-ערך זרים לרמה של כחמישית מהתפוקה העולמית.

---

[17] האומדנים נעשו בעמל רב בתקופות שונות על ידי חוקרים שונים ונערכו בספרם של: *Obstfeld and Taylor* (2004)

שרטוט נ-2
סך הנכסים הזרים כאחוז מהתמ״ג העולמי

מקור: *Obsfeld and Taylor* (2004), Table 2.1, pp. 52-3

זה היה שיא, שאכן היה בעל משמעות אימפריאלית: כ- 65% ממצבת ההשקעות הזרות בעולם היו בבעלות בריטית, אשר שלטה במערכת המוניטרית העולמית באמצעות ׳הסיטי׳ (לשם השוואה, במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה היו דומיננטיים המשקיעים ההולנדיים, אשר תפסו באמצעות המרכז הפיננסי של אמסטרדם כשליש מהאחזקות הזרות בעולם).[18]

במאה-העשרים המגמה השתנתה לחלוטין. מאז מלחמת-העולם הראשונה הלכה וירדה מצבת השקעות-החוץ: ב-1930 הן הגיעו ל- 8% מהתמ״ג העולמי ובשנות הששים – בשיא העידן של הדומיננטיות האמריקנית – הן ירדו לשפל של 6%. בשנים אלה, שבהן הייתה שליטה אמריקנית מוחלטת בסיסטמה המוניטרית, הגיע חלקן של האחזקות האמריקניות בסך הנכסים הזרים בעולם כמעט ל- 50% (האחזקות הבריטיות נפלו לרמה של 20%).

[18] הנתונים על התפלגות הנכסים העולמית לקוחים מ- *Obstfeld and Taylor* (2004), Table 2.1.

והנה, בשנות השמונים אירעו כמה תופעות חדשות: ראשית, בניגוד למגמה השלטת ברוב המאה-העשרים – משנות השמונים ואילך, זינקה מצבת ההשקעות בנכסי-חוץ והגיעה לרמה של העידן האימפריאליסטי ערב מלחמת-העולם הראשונה (25% משווי התל״ג העולמי). במחצית שנות התשעים הגיעה מצבת ההשקעות לרמה של פי שלושה מהשיאים של סוף המאה התשע-עשרה (62%), ובשנת אלפיים היא הגיעה לשיא: 92% הייתה רמת ההשקעה בנכסי-חוץ בהשוואה לתפוקה העולמית.

שנית, ככל שעלתה רמת הבעלויות הזרות על הנכסים ביחס לתפוקה העולמית, כך ירד חלקם של הבעלים האמריקניים. ב- 1995 ירד חלקם של האמריקנים בנכסים הזרים עד ל- 22% (מרמה של 50% בשנות השישים, כזכור).

שלישית, בניגוד לאימפריאליזם של סוף המאה התשע-עשרה ובניגוד למצב ששרר במאה-העשרים – מאז שנות השמונים, האופי המדיני של הבעלויות השתנה: האחזקות הפיננסיות הזרות לא היו עוד בידי בעלי-הון, אזרחי המעצמות הקפיטליסטיות בלבד, אלא כמות הולכת וגדלה של נכסים פיננסיים נצברה בידי משקיעים זרים מדרום מזרח-אסיה ומאזורים ׳מתעוררים׳ אחרים.

לדוגמא, שווי הנכסים הזרים שמחזיקים קפיטליסטים ישראליים ודרום-אפריקניים כאחוז מהתפוקה המקומית הגולמית של מדינותיהם הגיע בשנת 2000 ל- 90% (בהשוואה ל- 80% בארה״ב באותה תקופה). לשם השוואה, בשנות השמונים הרמה הגיעה ל- 20% בדרום-אפריקה ול- 30% בישראל (נתונים דומים בארה״ב).[19] בשנות התשעים הרבו משקיעים ׳פריפריאליים׳ אלה לרכוש אגרות-חוב של הממשל הפדראלי של ארה״ב, ובכך זרזו עוד יותר את תהליך הפיכתה של המעצמה ׳ההגמונית׳ האמריקנית ללווה ולבעלת-החובות הגדולה בהיסטוריה.

רביעית, אופי השקעות-החוץ השתנה לחלוטין מאז עידן האימפריאליזם. הטענה המקובלת היא שבסוף המאה התשע-עשרה, ההשקעות הזרות היו בעלות אופי ׳פיננסי׳ של קנייה ומכירת ניירות-ערך (portfolio), לעומת ההשקעות הזרות ׳הישירות׳ (FDI) של סוף המאה-העשרים, שהן כביכול בעלות אופי ׳יצרני׳.

אבל שוב מדובר באי-הבנה: השקעות ׳ישירות׳ נחשבות בטעות כ׳יצרניות׳ יותר, או כמפיקות כושר-יצור חדש – וזאת בניגוד להשקעות בתיקי ניירות-ערך (portfolio), שנחשבות ל׳ספקולטיביות׳, או לסתם העברות ׳לא-ממשיות׳ של ניירות.

למעשה, כפי שמוסבר בספר (פרק ב׳ בספר, סעיפים י-י״א), יש להפריד בין הרחבת כושר-היצור שהוא תהליך טכנולוגי, ובין תהליך ההשקעה שהוא תהליך פיננסי, *ודק פיננסי*.

כל השקעה היא פיננסית, כלומר, היא תהליך כוחני של העברת בעלויות על פי תכתיבי שיעור-הרווח הנורמלי. לא קיימת ביקום החברתי ישות כמו ׳השקעה-תעשייתית׳ או ׳השקעה-יצרנית׳ – גם אם מדמיינים זאת, ואף אם משיחים או מפרשנים זאת על-פי מיטב כללי המרחב-זמן של השדות התרבותיים. ׳השקעה׳ היא ישות פיננסית בלבד. ההבדל בין השקעה ׳ישירה׳ לבין השקעה בתיק ניירות-ערך הוא בממדי ההשקעה בלבד. על-פי הסיווג המקובל, השקעה ׳ישירה׳ היא קניית יותר מעשירית

---

[19] מבוסס על *IMF Balance of Payment Statistics* באמצעות Global Insight.

הבעלות של הנכס, לעומת השקעה בתיקי ניירות-ערך (portfolio), שהיא קניה יותר קטנה של בעלות על הנכס.

דווקא בעידן האימפריאליזם של סוף המאה התשע-עשרה, ההשקעות הזרות היו קטנות ומבוזרות (ומשום כך נחשבו ל'ספקולטיביות'), אך הן כוונו בעיקר להרחבת כושר-היצור של המטעים ומסילות הברזל של צפון-אמריקה. לעומת זאת, בסוף המאה-העשרים, עיקר ההשקעות נושאות אופי 'ישיר' (כלומר רכישות של מעל עשרה אחוז מההון) אבל הן מכוונות לבלימת כושר-היצור ולא ליצירת כושר יצור חדש – ובעיקר (ומשום כך) הן קשורות בעסקי רכישות ומיזוגים של נכסים.[20]

ברור שתהליכים אלה סותרים את סיסמאות 'האימפריאליזם-החדש-האמריקני' (ועוד יותר, את סיסמאות 'התלות' שהתפתחו מאז שנות השבעים, לאחר שקיעת התיאוריות הישנות של 'האימפריאליזם' בקרב הדורות החדשים של השמאל).[21]

אבל לפוסט-מרקסיסטים האופנתיים אין עניין בכל זאת. הם מעדיפים סיסמאות הלקוחות מכתבי הקודש של מרקס ולנין. הבעיה היא שהאחרונים כתבו באופן מקורי על ההיסטוריה של המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, אבל את ההיסטוריה של המאה-העשרים אמורים לחקור אלו שמכנים עצמם ממשיכי מרקס. אך להמשיך את דרכו של מרקס, הוא ללכת בדרך חדשה, מקורית ומהפכנית, וזאת קשה לדרוש מאותם מרקסיסטים-אקדמיים, ממשיכי דרכם של המשרתים בקודש. את המחקר הם פותרים בעזרת נוסחאות-פלא בנוסח 'תיקון-מרחבי-זמני', 'הגמוניה-תרבותית', 'תלות פוסט-קולוניאלית', ושאר קלישאות.

יש לציין, שבתחילת המאה-העשרים עמד לרשותם של המרקסיסטים מעט מאד מידע כמותי.[22] באותה תקופה לא הייתה קיימת תשתית של סטטיסטיקה מדינתית מהסוג שהוקם לאחר מלחמת העולם השנייה. לא היה מחשב, לא תקשורת מחשבית, אפילו לא מחשבון-כיס.[23] בוודאי שלא היו קיימים מאגרי-מידע 'מוסמכים' מהסוג שבדור האחרון הצליחו להשליט גופים כמו 'קרן-המטבע-הבינלאומית', 'הבנק-העולמי', בנקים מדיניים מרכזיים, מכוני מחקר וקבוצות-הון גדולות (מבלי שנתקלו כמעט בהתנגדות רצינית, בעיקר לא מצד המרקסיסטים המסובסדים).

---

[20] אנו מקווים להסביר נושא זה בהרחבה בספר הבא שלנו.

[21] אנו מקווים לפרסם בעתיד ביקורת מפורטת על 'התלות' לגווניה.

[22] זאת כנראה הסיבה לכך, שלנין לא הבחין בין שיעור-רווח על ההון המושקע (return on equity) ובין יחס הרווח/מכירה (markup), אף שעיין במאות ספרים ומאמרים לצורך כתיבת ספרו המפורסם על האימפריאליזם. ייתכן כי זאת הסיבה לכך, שבוכארין לא הצליח להבחין בין סך-התועלת לבין התועלת-השולית בביקורתו החריפה על התיאוריה הנאו-קלאסית (בספרו *התיאוריה הכלכלית של מעמד הפנאי* משנת 1917).

[23] סיימון קוזנץ, אחד מהכלכלנים האמפיריים החשובים במאה-העשרים, אשר הקים את התשתית הסטטיסטית העולמית בעת עבודתו באו"ם, עשה את חישוביו ללא שום מכשירי עזר. גם מחקריו המרובים על הצמיחה נסמכו על עיון אמפירי עשיר ודרך הסקת מסקנות פשוטה ומבריקה. כל זאת הוא ליקט, ערך וחישב 'בידיים' בלבד. כך גם העבודה החשובה משנות העשרים של ניקוליי קונדרטייף על המחזורים העסקיים. המעניין הוא, שמאז פרוץ המכניקה של המחקר, ככל שהמחשבים הפכו למהירים יותר, כך המסקנות הפכו לטריוויאליות, והמחקרים הכלכליים שמופיעים בסוף המאה העשרים נראים בנאליים וכאילו הופקו על ידי טכנאים שיצאו מקו-יצור המוני.

ואף על פי כן, נחשבו המרקסיסטים של תחילת המאה-העשרים למתקדמים ביותר בשיטות המחקר שלהם; התיאוריות המרקסיסטיות של האימפריאליזם מתחילת המאה נראו משכנעות, והשתלבו היטב במבנה תיאורטי מרשים.

מאה שנה מאוחר יותר, עסקי האימפריאליזם של המרקסיזם האקדמי צולעים למדי. אין מציאות, אין מבנה. יש שפע של סיסמאות ומותגים.

ה. "אימפריית הלוגו"

במקביל, קיימים גם כותבים אחרים, שנטשו את ההסברים 'המטריאליסטים' הכבדים בדבר ה'אימפריאליזם' המיושן ו'הקפיטליזם' המשעמם ופנו לדרך אופנתית יותר.

את מקום 'ההתפשטות הכלכלית' תפסו עסקי התרבות שנראים מבטיחים ומקדמי-דרוג. כך למשל, מייקל הארט ואנטוניו נגרי מספרים לנו שהאימפריאליזם חלף מהעולם עוד בשנות השבעים והתגלגל לסדר עולמי חדש המכונה 'אימפריה'.[24]

הבעיה היא, שאם האימפריאליזם כמושג היסטורי-פוליטי הלך ואיבד את משמעותו, ה'אימפריה' נראית כקריקטורה של משהו, לא ברור של מה.

"... המושג 'אימפריה' הוא חסר גבולות: שלטון האימפריה הוא ללא מיצרים. ומכאן, בראש ובראשונה, המושג אימפריה מניח את קיומו של משטר שמקיף ביעילות את הכוליות המרחבית [the spatial totality] או אף כמשטר שפורש שלטונו על כלל העולם 'התרבותי'...

"...שנית, המושג 'אימפריה' מופיע לא כמשטר היסטורי שנובע מכיבוש, אלא כסדר שמעכב ביעילות את ההיסטוריה וכך מקבע את מצב העניינים לנצח... האימפריה מציגה את שלטונה לא כשלב מעבר במהלך ההיסטוריה, אלא כמשטר החסר גבולות של זמן, ובמובן זה, הוא מצוי למעשה מחוץ להיסטוריה, או אף בקץ-ההיסטוריה.

"שלישית, שלטון האימפריה בכל התחומים של הסדר החברתי הוא הולך ומתפשט לתוכּכי המרקם החברתי... הוא לא רק מנהל את רשת היחסים האנושיים אלא גם חותר ישירות להשתלט על הטבע האנושי... וכו' וכו'" (*Hardt and Negri*, 2000, pp. xiv-xv).

תרגום: מה נותר לומר? המלך משוטט לו בעירום חסר-גבולות ושני הלצים אף לא טרחו להפיק 'נראטיב' כלשהו של תפירת בגדי מלך – עד כדי כך רבה שחצנותם. הם הראו שהשמים באמריקה הם שוברי גבולות.

מבחינה זאת, הם עקפו בקלילות את דרידה וחבורתו והצליחו להוציא את הבדיחה הזאת בהוצאת הספרים של אוניברסיטת הרוארד. ושוב הוכח שהרווארד אינה מצליחה להיפטר ממקורותיה הקרתניים (בסופו של דבר היא נקראת על שמו של סוחר ינקי-פוריטן אשר תרם לה חינם, או במבצע, לא פחות משלוש-מאות ספרים, רובם ספרי קודש משומשים) והיא חוזרת ונכנעת בפני הלהטוטנים האירופיים.

מעבר לסיסמאות הצעקניות הללו, מתגלה מציאות קודרת, של מות היצירתיות המרקסיסטית. את המעט שהותירו הפקידים המפלגתיים הסטליניסטיים דאגו לחסל הפקידים האקדמיים הפוסט-קולוניאליסטיים.

אחד מהסממנים הבולטים של המרקסיזם המערבי היה, לפחות עד שנות השבעים, יכולתו ליצור תשתית מדעית אלטרנטיבית. רוב המרקסיסטים-האקדמיים של שנות

---

[24] *Hardt and Negri* (2000).

האלפיים הפכו לכתבני סיסמאות, המעלים באוב קדושי כנסיה. הם ויתרו על הניסיון להתחדש, לפרוץ דרך חדשה ונכנעו ל'הגמוניה' של 'התרבות', של הגזע ושל המין (ועוד יש ביניהם בורים שמכנים עצמם בתואר 'נאו-מרקסיזם'). הם חלק מהשתלטות ('הגמוניה') של הלכי הרוח האנטי-מדעיים של הפוסט-מודרניזם.

משמעות ההרס והשממה שנוצרו, מודגמת היטב בספר המפורסם והאופנתי 'נו-לוגו' של נעמי קליין.[25] זהו ספר שמצויד במיטב החידושים הפוסט-מרקסיסטיים. הוא עוסק בקפיטליזם התאגידי בעידן הגלובליזציה מתוך ראיה פוסט-תרבותית; הוא עוסק ב'מיסחור התרבות', בהצטמקות מרחב הביטוי לנוכח חדירת המותגים לכל פינה בחיים; בהעלמות מקומות העבודה עם התפרקות מדינת הרווחה ופתיחת העולם הפריפריאלי להשקעות הון. הספר, מתיימר אולי לספר את ההיסטוריה של הקפיטליזם העכשוי אולם אין שם סיפור; הוא בנוי כמו קולאז' ענקי של הבזקים, כעדות על מצבה הקודר של התודעה בת-ימינו; הוא חסר חוט שדרה תיאורטי או היסטורי.

המחברת, פשוט, לא מכירה חלק משמעותי מההיסטוריה העיונית שנוצרה והתחוללה בתוך מאבק פוליטי מר ואכזרי. כל זה נעלם מהתודעה, והספר, אכן, לוקה במחלה הטיפוסית של הספרות הפוסטיסטית: בוֹרוּת, שטחיות וטריוויאליות.

ההיסטוריה, לפי קליין, מתחילה לפתע-פתאום באמצע שנות השמונים: הפירמות גילו באחת שיותר משתלם לעסוק בדימויים מאשר לעסוק במוצרים. התוצאה הייתה, לפי קליין, שהתודעה האנושית הוצפה בלוגואים מסחריים, שהלכו וחנקו את מרחבי הבילוי, האמנות והחינוך בעולם המערבי. תוצאות אחרות, לפי קליין, היו בין השאר, הצטמצמות הבסיס של החברה האזרחית והצטמצמות אפשרויות הבחירה של הצרכנים. בד בבד התנערו הפירמות הגדולות מההתחייבויות החברתיות שלהן: הן תפסו שהרווח בא ממיתוג ולא מייצור מוצרים, ומכאן אין צורך להשקיע בבתי-חרושת ומוטב להשקיע בפרסומת ובעסקי תרבות, ולהעביר את הייצור המלוכלך לקבלני-משנה (אאוטסורסינג) בעולם הפריפריאלי. שם מועסקים פועלים שעושים עבודה דומה בשבריר עלות של עבודה במערב. וכך מצאו עצמם אזרחי העולם הראשון לכודים במצר: מצד אחד הם מותנים לצרוך יותר לוגואים שמחניקים ומטמטמים אותם, ומנגד הם נותרו עם פחות תעסוקה, עם הכנסה שוקעת ועם ביטחון חברתי פוחת.

זה הסבר מטעה בלשון המעטה: התופעות שקליין מתיימרת לזהות כתהליכים חדשים, תוארו והתקיימו אודותיהם שפע של דיונים ועיונים מעמיקים, במפלגות השמאל ובאיגודים המקצועיים עוד במאה התשע-עשרה ובמרוצת המאה-העשרים. תהליך האאוטסורסינג, למשל, שאצל קליין מככב כמרכיב מרכזי, הופיע לא בשנות השמונים של המאה-העשרים אלא עוד במהפכה התעשייתית של המאה השמונה-עשרה.

במאה התשע-עשרה האאוטסורסינג היה מרכיב מרכזי בייצור התעשייתי בארה"ב. הוא עלה באירופה עם שקיעתן של חברות הסחר בעלות הזיכיון, כמו חברת הודו המזרחית – ובמקביל לעלייתו של הייצור התחרותי המפוצל. בשנות השבעים של המאה-העשרים, עם ראשית הגלובליזציה של ההון, הוא חזר והופיע באופן מודע

---

[25] *קליין* (2002).

כאידיאולוגיה עסקית הנלמדת בבתי-ספר לניהול. לפיכך, אין חדש במציאות שבה פירמה כמו ׳בואינג׳ קונה את מנועי הסילון מ׳ג׳נראל-אלקטריק׳, או ש׳דל׳ רוכשת כונני-מחשב מ׳סוני׳, שבעצם קונה אותם מבתי-חרושת בדרום-סין.

מדוע תהליך האאוטסורסינג התגבר בשנות השבעים ונכנס גם לתהליך התשומות-תפוקות העולמי ברבדים הבינוניים ואפילו הקטנים של העסקיות? זאת כבר שאלה סבוכה מידי עבור הפוסט-מרקסיסטיים. מכל מקום, הטענה שמעלה קליין, כאילו תהליך האאוטסורסינג, מקורו במיתוג של שנות השמונים, גולשת מעבר לכל תקן של בורות, אפילו פוסטיסטית.

לגבי המיתוג, קליין טוענת כי עולם העסקים גילה את חשיבות המיתוג ב- 1988. אבל שוב, מדובר בחוסר ידע היסטורי.

מקורו של המיתוג הוא במה שמכונה ׳גוּד-וויל׳ (Goodwill). במקור המיתוג (המוניטין) היה ביטוי להערכה שחש הצרכן לאיכות המוצר של האומן, הסדנה, המפעל או אף האזור של היצרנים (חרסינה-סינית, פלדת-שפילד, סגריה-תורכית, כותנה-מצרית, חרדל מדיז׳ון).

ברור שגם קודם לכן, היו טמונים במוניטין מידות של כוח, הפקעות וזיכיונות, אלא שמאז סוף המאה התשע-עשרה – עם עליית העסקים הגדולים במקביל לעליית הממשלים הגדולים – הפך ׳הגוּד-וויל׳ למכשיר סטנדרטי של כוח תאגידי; למדד של כוח עסקי או ליכולת סבוטז׳.[26]

חלק מהכוח הזה נעוץ, ללא-ספק, ביכולת הפירמות להפיץ פרסומת וליצור מיתוג; אלא שיכולת שכנוע זו, בניגוד לטענת קליין, הייתה משמעותית בתחילת המאה-העשרים לא פחות מאשר בסופה. ׳סירס׳ של תחילת המאה-העשרים עיצבה את טעם הצרכנים לא פחות מ׳וולמארט׳ או ׳גאפ׳ של סוף המאה; ׳פורד׳ ובעליו היו הרבה יותר ממותג רגיל כבר במחצית הראשונה של המאה-העשרים ואילו ׳ג׳נראל-מוטורס׳ הוציאה כבר בשנות החמישים של המאה-העשרים כ- 25% מעלויות הייצור שלה על השינויים השנתיים במודלים של המכוניות.

הספר מתרכז, אפוא, בנושא נדוש של שכנוע ותמרון הצרכן הרציונלי, שהתגלה לפתע כי אינו רציונלי. זאת בעצם חולשתו של הספר (והצלחתו כמותג). ההתמקדות שלו בעולם הדימויים של מדיסון-אבניו, מסיטה את תשומת הלב – ובעצם מונעת דיון שיטתי בשורשי המשטר הקפיטליסטי: במבנה הכוח המדיני-עסקי.

הספר הפך מתיאור עיתונאי למדריך פוליטי של תנועה חברתית שלמה, שהלוגו שלה נראה מהפכני אבל לא תוכן פעולתה. בהעדר תיאוריה אלטרנטיבית, אין לתנועה זאת יכולת לפעולה פוליטית אלטרנטיבית.

ואכן, התנועה האנטי-גלובלית, ששגשגה בעת פריחת ׳הגלובליזציה׳ ועסקי ׳התרבות׳ של שנות התשעים, לא מצאה את דרכה עם ירידת הלוגו של ׳הגלובליזציה׳ ועליית עסקי ׳האימפריאליזם׳ בשנות האלפיים. מי הוא האויב הפוליטי עכשיו? אלו תהליכים הם המרכזיים? אלו ארגונים מנהלים את התהליכים? הכל נראה לפתע מעורפל וחסר פשר. ההיגיון הבנאלי השתלט על כולם.

---

[26] ראו בספר פרק ב׳ סעיפים י-י״ב.

ו. ההיגיון המוסכם על כולם: הנפט

בוואקום התאורטי הזה, יצרה הפלישה של צבאות הקואליציה לעירק הסכמה נדירה בין הכותבים השונים מכל הזרמים והמחנות: הנפט.

קונצנזוס הנפט מקיף את כלל המומחים – הן מימין והן משמאל, הן מטעם הממסד והן מטעם האופוזיציה. לכולם ברור שאחת הסיבות העיקריות למלחמה היא בארות-הנפט של עירק. ההיגיון של מלחמת הנפט והשרשרת הסיבתית אף הם בדרך-כלל אינם שנויים במחלוקת:

- העולם המערבי זקוק לצמיחה כלכלית.
- צמיחה כלכלית נזקקת לשפע של נפט ולמחירים זולים של נפט.
- העולם המערבי צמא לנפט זול ובמזרח-התיכון יש שפע של נפט כזה.
- הבעיה העיקרית היא שקיים קרטל בשם 'אופ"ק', שהחברות העיקריות בו הן מדינות עוינות למערב המצויות במזרח-התיכון. מדינות אלה מצמצמות את התפוקה ומתמרנות את המחירים.
- אחת החברות המרכזיות ב'אופ"ק' היא עירק, ובה מצויות כעשירית מהרזרבות של הנפט בעולם.
- עירק, לפי ג'ורג' בוש-הבן, הפכה למפגע טרוריסטי המאיים על סיכויי הצמיחה הכלכלית בעולם, ובעיקר בעולם המתועש. המדינה משמשת מקלט לטרוריסטים. היא צברה נשק מוסתר להשמדה המונית, ושליטה המגלומן היה עלול לאיים בנשק הזה על שלום העולם.
- מטרת הפלישה היא, אפוא, להדיח את סאדם חוסיין ומשטרו המסוכן ולהקים תחתיו משטר אחר, משטר פרו-אמריקני ונוח יותר למדינות התעשייתיות. מה שחשוב הוא, שהמשטר החדש, שיוקם לאחר הפלישה ינהל מדיניות נפט חדשה, מנוגדת לזאת של 'אופ"ק'. המשטר הזה ידאג להגדלת התפוקה ולהורדת מחירי הנפט. סוף-סוף יהיה לנו סדר נפט עולמי חדש, בלי טרור ובלי איומי אמברגו.

ההיגיון הזה סוכם היטב על ידי 'האקונומיסט' במאמרו מספטמבר 2002.[27]

"... האינטרס הראשי בפלישה האמריקנית לעירק הוא, ללא ספק, להציל את העולם מהנשק הממשי או הפוטנציאלי להשמדה המונית שנמצא בידי סדאם חוסיין. שיקול אחר לפלישה, לכאורה משני, זכה לפחות תשומת-לב מאשר היה ראוי: אלה הן התוצאות שינבעו מפתיחתה של הארץ בעלת מאגרי הנפט האדירים... נראה שהפלת חוסיין תשיג שתי מטרות במכה אחת: דיקטטור מסוכן יסולק ועמו ילך הקרטל אשר במרוצת שנים רבות דאג להקפיץ מחירים, להנדס אמברגו ושאר תחבולות מתוחכמות בצרכנים ..."

ג'ון צ'אפמן, לשעבר יועץ לאנרגיה בממשל הבריטי, מקצר עוד יותר את הסיבות לפלישה. במאמרו 'הסיבות האמיתיות ליציאת בוש למלחמה', הוא כותב: "... היו רק שתי סיבות משמעותיות לפלישה לעירק: הסיבה הראשונה, שליטה בנפט והשנייה, שמירה על מעמדו של הדולר כמטבע הקשה של העולם..." (*Chapman*, 2004).

---

[27] Anonymous (2002) 'Don't Mention the O-Word – Iraq's Oil. How Would an American Strike Affect Oil Reserves, and OPEC?', *The Economist* , September 14th, pp. 25-27.

הנפט, מכל מקום, נראה בעיניו כסיבת המפתח: "... בפלישתו לעירק, בוש השתלט על שדות הנפט העירקיים, והצליח לשכנע את האו"ם להסיר את המגבלות, אשר הוטלו על הפקת הנפט לאחר הפלישה של עירק לכווית. תפוקת הנפט עשויה להגיע לרמה של שלושה מיליון חביות ליום – בערך כפולה מזאת של שנת 2002. התוספת הזאת של נפט אמורה למוטט את המחירים שמוכתבים על ידי אופ"ק. ואם הפקת הנפט העירקי תמשיך לעלות ותגיע לרמה של ששה מיליון חביות ליום – בוש אף יוכל לתקוף את קרטל הנפט של אופ"ק..." (שם).

הגיון חד, פשוט וברור מאליו: באזור מצויים כ- 65% מרזרבות הנפט המוכחות בעולם והוא מפיק כרגע כ- 30% מהמכירות העולמיות, והמספרים רק ילכו ויגדלו בעשורים הבאים.

משום כך סבור פרופסור אנתוני קורדסמן, מ'המרכז הוושינגטוני לאסטרטגיה ולעיונים בינלאומיים', כי מאחר שהשגשוג של ארה"ב תלוי בשגשוג העולמי – ומאחר שהשגשוג העולמי תלוי ביכולת לגישה חופשית אל מרבצי הנפט במזרח-התיכון – המסקנה ברורה: על ארה"ב לטפל באזור המפרץ כאינטרס אסטרטגי חיוני שלה. ארה"ב, ממשיך קורדסמן, היא המדינה היחידה שיש בידה האמצעים הפוליטיים, הכלכליים והצבאיים כדי להבטיח את האינטרס הגלובלי/הלאומי הזה. ומכאן, שעליה לקחת אחריות וליזום מעורבות ישירה באזור.[28]

טוב, בשביל מה הוא מקבל משכורת ועוד במין 'מרכז אסטרטגי' שכזה?

באופן דומה, ביל קריסטיסון, לשעבר ברשימת מקבלי המשכורת בממשל, בהיותו אנליסט-פוליטי בכיר ב'סי.איי.איי', מסביר את הסיבות ואת התוכניות למלחמה בנימה הריאליסטית היודעת-כל ללא-אשליות: "... הסיבה העיקרית לפלישה היא הנפט. היא נובעת מהשאיפה של ארה"ב לשלוט במרבצי הנפט העירקי, ומכאן גם בעקיפין בשליטה במקורות נפט אחרים במזרח-התיכון. הסיבה השניה היא השאיפה של ארה"ב להרחיב את מרחב השליטה שלה בעולם. והסיבה השלישית היא השאיפה של פוליטיקאים אמריקנים מובילים בממשל בוש, בשיתוף עם ממשל שרון בישראל, להפוך את כיבוש עירק לשלב הראשון ב'מהפך האסטרטגי' שאמור להתחולל במזרח-התיכון..." (*Christison*, 2003).

כידוע, מה שמומחים מכנים בשם 'סיבות' בלשון עבר, עשוי להתגלות כתוכניות ממשלתיות קודמות לעיצוב העתיד. ואכן, ניתוחים אלה דומים להפליא ל'דו"ח בייקר', אשר עסק ב'מדיניות אסטרטגית של אנרגיה במאה העשרים-ואחת'. הדו"ח הונפק בחסותם המשותפת של 'המועצה ליחסי-חוץ' ושל 'המוסד ע"ש ג'יימס א. בייקר ה-III למדיניות ציבורית' (יש להקפיד שלא לשכוח את ה-א. וכן לא את ה-III אלא אם מעוניינים בתקרית דיפלומטית).

'דו"ח בייקר', שהתפרסם באפריל 2001 (כלומר כחצי שנה לפני 11 בספטמבר), כבר הכין את הרקע לפלישה: הוא הגדיר את עירק כמדינה "... אשר עתודות הנפט שלה משקפות נכס חשוב העשוי להוסיף במהירות תנופה לשוק הנפט העולמי ולהזריק מגמה תחרותית לסחר הנפט..." (*Morse and Jaffe*, 2001, p. 42).

סדאם חוסיין, לעומת זאת, מזוהה בדו"ח כאחד "... שעלול להוות סכנה ביטחונית גבוהה לבעלות בריתה של ארה"ב באזור, אם לא יהודקו הסנקציות על נשק להשמדה המונית ואם

---

[28] *Cordesman* (2002)

הקואליציה כנגדו לא תתוגבר...". ומכאן, שעל ארה"ב: "... לבחון-מחדש מיד את מדיניותה כלפי עירק, כולל את ההערכות הצבאיות, הכלכליות, האנרגיה, וכן הפוליטיות-דיפלומטיות... לפתח אסטרטגיה משולבת יחד עם בנות בריתה העיקריות באירופה ובאסיה וכן עם כמה מדינות מפתח במזרח-התיכון, כדי לנסח-מחדש את המטרות בהתאם למדיניות העירקית ולהקים מחדש קואליציה חזקה המורכבת מבעלות הברית העיקריות..." (שם, עמ' 42-43).

עתה ברור מדוע יש צורך לממן דו"חות מדעיים מטעם מכוני-מחקר.

גם הרדיקאלים מסכימים שמדובר בנפט, אם כי לדעתם הנפט הוא מרכיב אחד בלבד, מרכיב כלכלי, בתוך האסטרטגיה הגלובלית של ארה"ב. כותב ג'ון בלמי פוסטר, עורך ה-*Monthly Review*: "... העולם עומד מול שלב חדש בהיסטוריה של האימפריאליזם. החשיבות המרכזית שמייחסת ארה"ב למזרח-התיכון אינה יכולה להיות מוסברת רק על ידי שאיפה לגישה אמריקנית ישירה לנפט ועל ידי רווחים של פירמות נפט אמריקניות. סביר יותר שארה"ב רואה את כלל האזור כמרכיב חיוני באסטרטגיה הגלובלית שלה..." (*Editors*, 2002).

או בניסוח של יחיה סדובסקי (מרצה באוניברסיטה האמריקנית בבירות), במאמר שפירסם ב'לה-מונד-דיפלומטיק': "... הנפט משמש בחישובים של וושינגטון על עירק יותר כמקור אסטרטגי מאשר מקור כלכלי: המלחמה בסדאם הינה על הבטחת ההגמוניה האמריקנית יותר מאשר על העלאת הרווחים של 'אקסון'..." (*Sadowski*, 2003).

המאמר של סדובסקי מייצג היטב את תמימות-הדעת ששוררת בין הכותבים הרדיקלים ובין התעמלנים השמרנים על המטרות 'הכלכליות' של הפלישה ועל הקשר שלה לנפט.

וכך כותב סדובסקי: "... חלק מהתוכנית הגדולה של החבורה הסובבת את בוש, שמתכוונת להפוך את 'שחרור' עירק כבסיס להפצת הדמוקרטיה והקפיטליזם במזרח-התיכון, הוא רצונם שבגדד תפתח עתודות נפט חדשות, אשר יגבירו בדחיפות את כושר התפוקה ויציפו את השוק העולמי בנפט עירקי. הם יודעים שזה יוביל להתמוטטות מחירי הנפט, עד לרמה של 15 דולר לחבית ואף פחות. הם מקווים שנפילת מחירי הנפט תעורר את הצמיחה הכלכלית בארה"ב ובמערב, תפרק לבסוף את 'אופ"ק' ותהרוס את המדינות המרושעות כמו אירן, סוריה ולוב..." (שם).

עתה ברור: המלחמה נובעת ממניעים מדיניים-'אסטרטגיים' ('ריאליסטיים'), 'הגמוניים' וכו'. נכון, שלעתים יש כמה עשירים ומקורבים בעלי 'אינטרסים כלכליים' (כמו בעלי פירמות נפט), שנהנים מהמלחמה; אבל הפלישה לעירק, במבט מקיף, נובעת מ'אינטרסים-לאומיים' של המעצמות, אשר מעוניינות לשמור על הסדר המעצמתי. חלק מהתוכנית המדינית של 'המבט הגלובלי המקיף', מביאה בחשבון 'אינטרסים כלכליים': המעצמות מעוניינות להשתלט על חומרי-גלם (כמו נפט) ולהוזילם, למען המרצת 'הצמיחה הכלכלית', או למען 'הגברת התחרות בשוק הדלק' או סתם כדי 'להגדיל את כושר הייצור', או פשוט כדי להיטיב עם 'הכלכלה האמריקנית-המערבית'. כל זאת כמכשיר לשמירת 'הסדר ההגמוני'.

ז. הבעיות בהגיון המקובל של הנפט

התשוקה הפתאומית הזאת של ממשל בוש, המקורב לעסקי נפט, לשבור את 'אופ"ק' ולהשתלט על בארות נפט, כדי להגדיל את התפוקה וכדי להשיג מחירי נפט זולים למען

צמיחה כלכלית בארה״ב, אינה מסתדרת עם ההתפתחות ההיסטורית, ואף לא עם ההיסטוריה של האימפריאליזם.[29]

בעיה ראשונה: במשך עשרות שנים הקפידו הממשלים האמריקניים לערוב לביטחונן של המדינות המרכזיות ב׳אופ״ק׳. בית המלוכה הסעודי והנסיכויות במפרץ הפרסי מקיימים קשרים הדוקים עם הממשל והעסקים הגדולים בארה״ב, אשר מתבטאים, בין השאר, ברכש צבאי גדול ובפעילות פיננסית ענפה. מדינות אלה הלאימו במרוצת שנות הששים והשבעים את בארות הנפט ואף הפקיעו את הזיכיונות וההפקה מידי פירמות הנפט האמריקניות, שהיו מאוגדות ב׳ערמקו׳. הן אף התחרו עם הפירמות בשינוע ובזיקוק. ומשום מה, במשך כל השנים הללו לא הגיב ממשל ארה״ב אלא אף תמך במדינות אלה, כולל בעירק, אשר קיבלה סיוע ממדינות המפרץ בעידוד ארה״ב להילחם באיראן.

בעיה שנייה: קרטל ׳אופ״ק׳ נראה כמאיים על המדינות התעשייתיות בשנות השבעים ובתחילת שנות השמונים, עת מחירי הנפט עלו במאות אחוזים. ואף על פי כן, ממשל ארה״ב לא הראה אז שום סימן לכוונתו לפעול באופן צבאי או מדיני למען הורדת המחירים. יתר על כן, ידוע כיום, שבנסיבות רבות הממשל לחץ על המדינות המפיקות שלא להוריד את המחירים. כך לדוגמא, קיסינג׳ר בעצה אחת עם ניקסון היה האדריכל של הסכמי טהרן וטריפולי בתחילת שנות השבעים, אשר פתחו את הסחרור האינפלציוני המהיר של מחירי הנפט (׳משבר הנפט׳) במרוצת חמש-עשר השנים שבאו. דווקא בשנים האחרונות, הקרטל הזה, אשר לכאורה פוגע כה רבות ב׳תחרות החופשית׳, נראה, משום מה, כמתרשל בתפקידו. בשנת 1999 ירדו המחירים עד לרמה של 10 דולאר לחבית – שפל שלא היה כדוגמתו מאז תחילת שנות השבעים.

על-פי ההיגיון הזה, יש מקום לסברה הפוכה ולפיה: הממשל האמריקני ופירמות הנפט הגדולות, הגיעו למסקנה משותפת שהקרטל (אשר הוקם בסוף שנות החמישים כדי למנוע את נפילת מחירי הנפט) פסק מלמלא את תפקידו. אולי מכאן דווקא נובעות כל הטענות כלפיו? אולי זאת דווקא הסיבה שכולם כה להוטים לפרקו?

שרטוט נ-3 מתאר את רווחי ׳שבע-האחיות׳ (שהפכו ל׳ארבע-האחיות׳ לאחר גל המיזוגים של שנות התשעים העליזות). אלו הן קבוצות הנפט הבינלאומיות, השולטות המרכזיות בנפט העולמי. מולן מוצגות בשרטוט ההכנסות מיצוא-נפט של המדינות החברות ב׳אופ״ק׳.

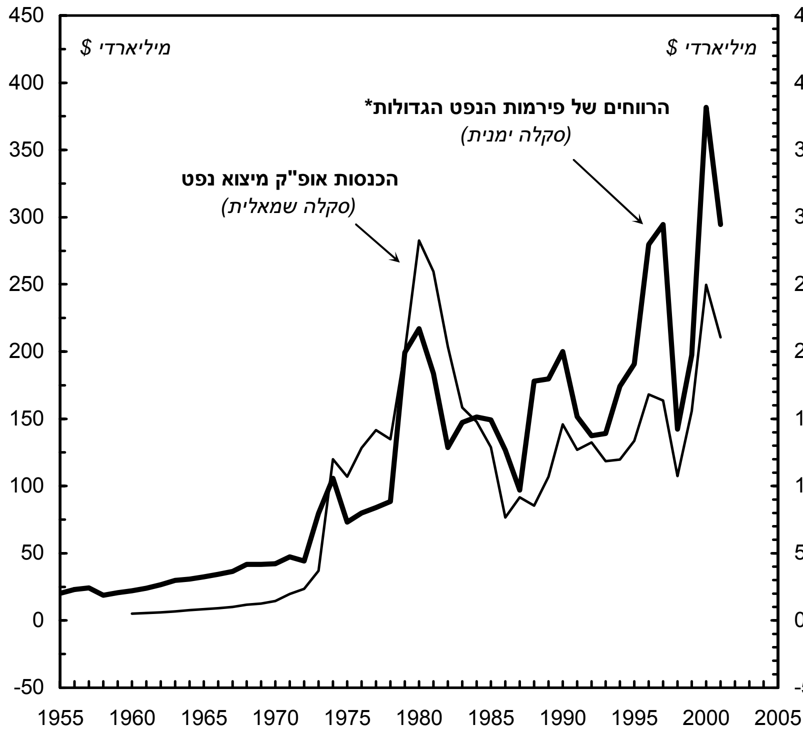
אילו היה משהו באגדה, לפיה קיים קונפליקט בין האינטרסים של הקבוצות המרכזיות בקפיטליזם ׳התחרותי׳ לבין האינטרסים של קרטל ׳אופ״ק׳ – המייצג אינטרסים של ׳חזית-מזרחית׳ עוינת למערב המתועש (מלחמת תרבויות) – לא היינו אמורים לחזות בקורלציה כה הדוקה בתנודות שבין שתי הסדרות.[30]

---

[29] רוב העובדות המצוינות בקטע זה מוסברות בהרחבה בספר בפרק ו׳.

[30] השוו עם שרטוט ו׳3 בפרק ו׳ בספר.

שרטוט נ-3
אופ״ק ופירמות הנפט הגדולות

* פירמות הנפט הגדולות כוללות את BP (הפכה מאז שנת 1998 ל-BP-Amoco), ׳שברון׳ ו׳טקסקו׳ (התמזגו ב-2000 והפכו ל- ChevronTexaco), ׳אקסון׳ ו׳מוביל׳ (התמזגו ב-1999 והפכו ל- ExxonMobil), ו-׳רויאל-דאץ-של׳.
מקור: *OPEC Annual Statistical Bulletin*; *Fortune*

הקשר הזה מתפרש על פני חמישים שנה לפחות, מכאן שהוא אינו מקרי. יש לזכור שנפט אינו דורש תיחכום-יתר כדי להפיקו, ומעל לכל: הבעיה העיקרית היא, שאין ׳מחסור׳ בנפט, אלא רק עודף. יתכן וכמות הנפט באדמה היא אכן סופית, אך ברור שעד עתה לסופיות זאת לא היה ולא כלום עם עסקי ׳מחסור׳ כלשהם. העסקים הללו הם פוליטיים לחלוטין, ונוצרו בידי בני-תמותה הסובלים לכל היותר ממחסור באלמוות. מכאן, שכדי שיתקיים הקשר הזה, בין רווחי הנפט של שני הצדדים העוינים כביכול – ׳אופ״ק׳ ו׳שבע-האחיות׳ – יש צורך במרקם מדיני-עסקי סבוך של קשרים פוליטיים הדוקים ויציבים לאורך זמן.

בעיה שלישית: הן השמרנים והן הרדיקלים בטוחים, משום מה, שהקפיטליסטים (ועמם הממשלים) מעוניינים בהגדלת כושר-הייצור; או לחילופין, הם בטוחים,

שהקפיטליסטים והממשלים מותנים (יחד וכל אחד בנפרד) לייצר יותר או לשאוף להגדלת הייצור והמכירות. השמרנים מכנים זאת 'צמיחה' והרדיקלים קוראים לזה 'הצבר'.

הן השמרנים והן הרדיקלים מאמינים, כל אחד בדרכו, שהקפיטליסטים והממשלים מעוניינים, תמיד, ביציבות מחירים ונרתעים מאינפלציה – שוב, לדעתם, בגלל הרווחים או ההצבר. הם גם סבורים, ש'תחרות' מוזילה את הייצור, מגבירה את הצמיחה, מעלה את התעסוקה וממריצה את תהליך ההצבר.

מאחר שלדעתם, הממשלים והקפיטליסטים פוחדים ממיתון כלכלי, המלווה בשיעור אבטלה גבוה, ומאחר שהם נרתעים מאינפלציה ומאי-יציבות מחירים (או ממה שהרדיקלים מכנים בלשון מעורפלת '*משבר-הצבר*') – המדינות יוצאות למלחמה או נדחפות לנהל מדיניות של נאו-אימפריאליזם.

אלו שקראו את הספר עד כה (בעיקר פרקים ב', ד', ה', ו') – גם אם נדמה להם שלא הצליחו להבין את כולו – בוודאי תפשו, כי אמונות אלה (שהן נחלת השמרנים ורבים מהרדיקלים), מפוקפקות למדי: אין להן בסיס הגיוני והן חסרות אחיזה היסטורית.

ח. "Don't Bother Me With Facts, I Have My Own Theory..."

תהליך ההצבר הקפיטליסטי (או הרווחיות), אינו מבוסס בהכרח על הגדלת התפוקה (צמיחה). הוא אינו מנוגד לעלייה בשיעור האבטלה. להפך, בתקופות מסוימות תהליך ההצבר מתאפשר בגלל אבטלה גבוהה. בהצבר אין שום דחף פנימי או התניה כלשהי להוזלת מוצרים ושירותים ואין בו בהכרח רתיעה מהתייקרות (אינפלציה).

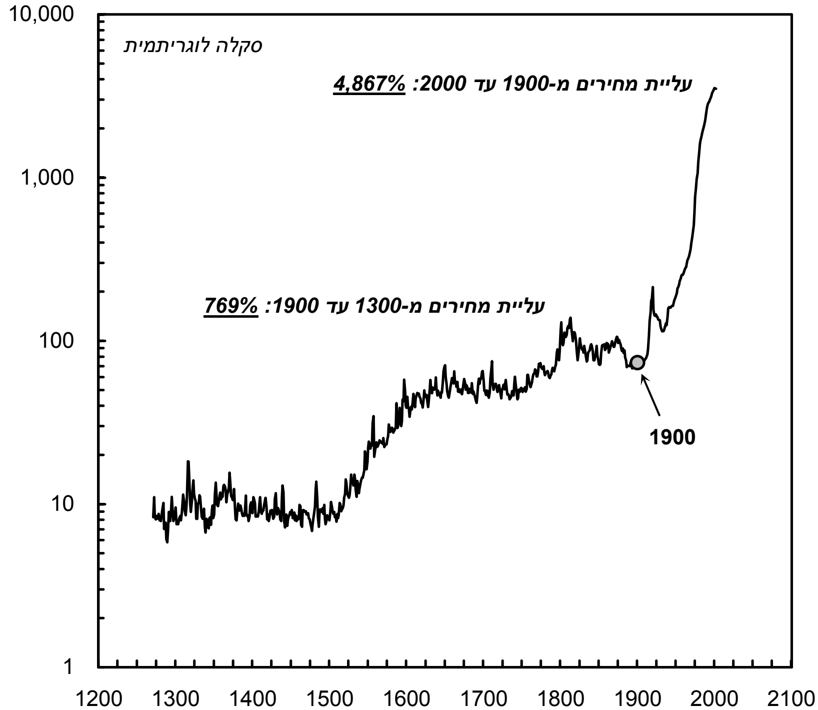
למעשה, תולדות המאה-העשרים מוכיחות את ההפך מן ההשקפה המקובלת (השמרנית והרדיקלית). המאה-העשרים אופיינה במחזורים של משברי תפוקה קיצוניים ובאינפלציה הגבוהה ביותר בהיסטוריה של החברות המדיניות. יתר על-כן, המשברים והאינפלציה לא בהכרח פגעו בתהליך ההצבר, לעיתים הם אף תמכו בו.

נכון הוא, שבמאה התשע-עשרה היה גידול מהיר של התפוקה יחד עם אינפלציה נמוכה; יתר על כן, במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה הייתה ירידה כללית של מחירים. המציאות האופטימית הזאת הולידה את שתי הכלכלות-הפוליטיות הסותרות: זאת של המרקסיסטים (הסוציאליזם המדעי) וזאת של הנאו-קלאסיקנים (הליברליזם המדעי).

שתי הכלכלות-הפוליטיות פיתחו תיאוריות-ערך, שמבוססות על הנחה מרכזית, ולפיה הקפיטליזם (או הליברליזם) נשען על דחף לצמיחה תעשייתית-יצרנית. שתיהן גם הניחו, שהקפיטליזם (או הליברליזם) מבוסס על 'שוק תחרותי', על דחף להוזלה מתמדת של מוצרים ושירותים, וכמובן, על רתיעה מ'אי-יציבות' במחירים או מ'משברים' של תפוקה.

שרטוט נ-4 מתאר את מדד המחירים לצרכן בבריטניה במרוצת 700 השנים האחרונות (1300-2000 לסה"נ). הנתונים על המחירים עד למאה הנוכחית נלקחו מספרו

שרטוט נ-4
מדד המחירים לצרכן בבריטניה

מקור: *Fischer* (1996); Global Financial Data (series code: CPGBRM); Global Insight

של דיוויד פישר, אשר קיבץ ועיבד נתונים ומדדים שפורסמו על ידי היסטוריונים כלכליים שונים.[31]

פישר טען שהוא מזהה בהיסטוריה של בריטניה (ובמקביל, לזאת של אירופה) ארבע גלים של משברים אינפלציוניים. כל מהפכת מחירים באה יחד עם שינוי במשטר הפוליטי ובסדר החברתי כתוצאה ממשבר לגיטימציה של הסדר הישן.

הגל הראשון התרחש במאות ה-13-14 והוא סימן את קץ המשטר הפיאודלי (מלחמות אצולה, מלחמות מאה השנים ומגפת האבעבועות-השחורות שהגיעה דרך נתיב-המשי). בעקבותיו בא הסדר הרנסנסי של ערי-המדינה האיטלקיות.

הגל השני היווה את מהפכת המחירים של המאה ה-16 (כיבוש אמריקה, יבוא כסף וזהב לאירופה המערבית, הלחץ של האימפריה העותמנית על מרכז-אירופה ומלחמות שלושים השנה). בעקבותיו בא הסדר של הנאורות שלאחר שלום וסטפליה.

---

[31] *Fischer* (1996), p. 4.

הגל השלישי הוא מהפכת המחירים של המאה ה-18 (אשר התחילה בערך ב-1730 והגיעה לשיאה במהפכה הצרפתית ובמלחמות הנפוליאוניות). לאחר מכן בא הסדר הוויקטוריאני שבעקבות קונגרס וינה והתבססות האימפריה הבריטית.

הגל הרביעי התחיל ב-1896 וטרם הסתיים. זאת מהפכת המחירים של המאה-העשרים. היא משקפת מהפכות עולמיות (רוסיה, סין, הדה-קולוניזציה), מלחמות עולמיות, מלחמות בין גושים של מעצמות והתערערות הסדר הבריטי ולאחריו הרוסי ולבסוף האמריקני.

מבחינתנו, בולטות שתי תופעות בהיסטוריה הזאת של מחירים.

התופעה הראשונה קשורה בסדרי גודל: במרוצת שש-מאות השנים, בין סוף ימי הביניים ועד 1900 בערך – למרות תהפוכות הגלים ומהפכות המחירים – הסתכמה עליית המחירים בבריטניה ב- 800%, ואילו במאה השנה בלבד שבין שנת 1900 לבין שנת 2000 עלו המחירים בבריטניה ב- 5,000%.[32]

התופעה השנייה קשורה באופי שינוי המחירים: במרוצת שש-מאות השנים עד 1900 – הן בתקופות של גלים אינפלציוניים והן בתקופות של יציבות וסדר – המחירים נטו להתנודד מעלה-מטה סביב קו המגמה. במאה-העשרים, לעומת זאת, (להוציא את שנות השלושים) המחירים טפסו ועלו בלי שום עכבות והיסוס.[33]

המאה-העשרים, אם כן, הינה האינפלציונית ביותר, ללא תקדים ביקום ההיסטורי.

מכאן, ניתן להבין ללבם של אנשי המאה התשע-עשרה, אשר הורישו את שני סוגי הכלכלה-הפוליטית: הם חיו בתקופה הויקטוריאנית היציבה. הם לא הכירו אינפלציה שיטתית. משום כך הם סברו שאינפלציה היא סטייה זמנית מהמצב הטבעי.

יתר על כן, בחלק מתקופתם הם חוו ירידת מחירים (דפלציה) והם קישרו זאת עם מיתון רעב ואבטלה. משום כך הם התרכזו בתיאוריות של ייצור, פריון וחלוקת התוצר 'הריאלי'. 'העודף' החברתי השתייך בעיניהם לתוצר התעשייתי ולעבודה. זאת הסיבה לכך שהם יצרו את הניגוד בין העולם 'הריאלי' של הייצור לבין העולם 'הנומינלי' של הכסף.[34]

האינפלציה, לגביהם, הייתה משהו כספי, שמנותק מהייצור החברתי ה'ריאלי'. וכך, הם הורישו לילידי המאה-העשרים את האמונה (אשר שותפים לה כיום הן הנאו-קלאסים והן המרקסיסטים), כי אינפלציה היא עליית מחירים לא 'טבעית' (יציאה זמנית משיווי-משקל), אשר נגרמת מהתנפחות מהירה מדי של כסף ביחס לפעילות 'הריאלית'

---

[32] וזה בכללותו די צנוע: בישראל, לדוגמא, רק בשנים 1977-1985 (תקופת הזוהר של בגין-שמיר-פרס) עלו המחירים בכ-5,000%. בגרמניה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, עלו המחירים בעשרות-אלפי אחוזים תוך תקופה קצרה. התהלכו אז סיפורים משעשעים על כך, שפקידי מדינה נאלצו לסחוב את השטרות שקיבלו כשכרם במריצות; או שהמבקרים במסעדות, התבקשו לשלם רק עם יציאתם, משום שהמחירים הספיקו לעלות בעת הסעודה... (ראו: סטפן צוויג, *העולם של אתמול*; סבסטיאן הפנר, *סיפור של גרמני*).

[33] גם ירידת המחירים בשנות השלושים אינה כה פשוטה. כפי שהראה במחקרו *Gardiner Means* (1935), רוב ירידת המחירים ארעה בענפים תחרותיים ובעסקים קטנים. מנגד, בענפים האוליגופוליים, המחירים נותרו יציבים. בענפים בעלי ריכוזיות גבוהה, המחירים עלו בעוד שהתפוקה נפלה שם לעתים ב-80%.

[34] ראו בספר לעיל פרק ד'.

של הייצור. הכסף עצמו הוא, לדעתם, גורם ׳ניטרלי׳ אשר אינו קובע את הפעילות היצרנית במשק.

בסופו של דבר, אפילו מרקס נלכד ב׳דיכוטומיה-הקלאסית׳ הזאת (יצרני-כספי, ריאלי-מוניטארי, עבודה-מחיר, תעשיה-פיננסים, ערך-סיבוב, תשתית-על, ממשות-אידיאות, כלכלה-פוליטיקה). אך מנגד, הוא השאיר לממשיכיו כלים אנליטיים טובים דיים כדי להתמודד עם המציאות המשתנה. הממשיכים, כאמור, הלכו בדרך הדוגמאטית והעדיפו לחסות בצלם של אבות הכנסייה, מהאפיפיור לנין ועד לקדושה-המעונה לוקסמבורג.[35]

המציאות במאה-העשרים שונה: ילידי המאה הזאת חיים בקונטקסט של אינפלציה מתמדת. הם לא יכולים לעלות בדמיונם חיים ללא צפיות לעליית מחירים. התנועה האינפלציונית המתמדת נדחקת מתודעתם כפי שנדחקת מדמיונם היותם נתונים בתנועה מהירה ומסחררת על כדור-הארץ.

למעשה, הם חיים במשטר אינפלציוני. אבל בהיותם שבויים במורשת המאה התשע-עשרה – הם עדיין קושרים בדמיונם את המשטר הזה עם תהליכי ייצור-צריכה-חיסכון-פריון. רובם אינם תופשים, שאינפלציה אינה עוד ׳תופעה׳, אלא שמדובר *בסדר פוליטי*, במבנה דינמי ומשתנה של יחסי-כוח.

מכל מקום, קצב האינפלציה הואץ במחצית השנייה של המאה-העשרים, ומאז שנות השבעים היא ׳התגלתה׳ לפתע כסטגפלציה (אינפלציה + מיתון). זאת הייתה ׳תגלית׳, משום שעד אז האמונה השלטת הייתה, שאינפלציה מתקשרת לצמיחה גבוהה ולאבטלה נמוכה; זה היה חלק מהמורשת של המאה התשע-עשרה. שהרי אינפלציה היא ׳עודף-ביקוש׳ שנוצר בספרה ׳הנומינלית׳, לאחר שהייצור בספרה ׳הריאלית׳ אינו מצליח לאזנו. אבל מאז שנות השבעים, ׳התגלה׳ כי האינפלציה אינה קשורה דווקא עם צמיחה, אלא יותר עם משברים של תפוקה ותעסוקה (כלומר עם מיתון ועם אבטלה).

ברור, אם כן, שהכלכלה-הפוליטית, לפחות זאת שמצהירה כי היא מעוניינת בשינוי (אם לא במהפכה), חייבת לעבור שינוי (אם לא מהפכה) מן היסוד.

ט. האופי הכפול של הצבר ההון במאה-העשרים: המיזוגים והסטגפלציה

לאורך הפרקים השונים בספר הצגנו את הכלכלה-הפוליטית שלנו. הכלכלה-הפוליטית הזאת נראית לנו כתואמת את ההגיון ההיסטורי של המאה-העשרים – לפחות את ההיגיון הרדיקאלי שלה.

המסקנות ההיסטוריות שלנו היו, שבמרוצת המאה-העשרים נחשפה מהותו הפוליטית של ההון ואופיו הפיננסי. ועם השינוי הזה הלך ובלט טיבעו הכוחני-דיפרנציאלי של ההון.

---

[35] החלק המאיר במורשת הזאת הוא הדיכוטומיה בין ניצול ובין דיכוי. זה המשך ישיר של העולם הדואלי בן המאה התשע-עשרה. בעולם ההוא, אדם-סמית הבחין בין שוק כלכלי בעל חוקיות טבעית לבין מדינה שהיא מוסד פוליטי רצוני; ואילו מרקס הבחין בין מבנה-תשתית שבו פועל מנגנון ניצול ׳כלכלי׳ של סחיטת עודף עבודה, לבין מבנה-על בו הדיכוי ׳הפוליטי׳ משמר ומשכלל את מנגנון הניצול.

שתי פנים היו לשינוי באופיו של ההון: ראשית, הצבר-ההון פסק מלהתמקד בהרחבה של כושר-הייצור התעשייתי (האיפיון הבולט של הקפיטליזם במאה התשע-עשרה). במאה-העשרים הצבר-ההון הלך והתבסס על רכישות ומיזוגים של נכסים (כלומר, באמצעות הרחבת ההשתלטות הדיפרנציאלית על הייצור החברתי).

שנית, הצבר ההון פסק מלהתבסס על הגדלה כללית של יכולת הצריכה והחל להתרכז בחלוקה-מחדש באמצעות האינפלציה, או יותר נכון, באמצעות הסטגפלציה.

נתאר בקצרה את התהליך הכפול הזה, של המיזוגים והסטגפלציה.[36]

ט.1 רכישות ומיזוגים

תהליך המיזוגים בארה"ב מאז סוף המאה-התשע-עשרה מוצג *בשרטוט* נ-5.

בצדו השמאלי של השרטוט מופיעה סקלה, אשר ערוכה באופן לוגריתמי (כדי לאפשר השוואה בין תנודות יחסיות של ערכים קטנים וגדולים).

הסקלה מייצגת את *'מדד-המיזוגים'*. זהו מדד האומד כל שנה את היחס בין כמות הדולרים שמוצאים על רכישות-השתלטויות-ומיזוגים, ובין כמות הדולרים שמוצאים על קניית כושר-ייצור חדש (או מה שמכנים 'השקעות-ריאליות').[37] כלומר, השרטוט מתאר את ההוצאות לרכישות ולמיזוגים של נכסים כאחוז מערך ההשקעות הקבועות.

במונחים שלנו, מדובר ביחס בין שני נתיבים של תהליך 'הרחבת ההצבר': *הרחבה חיצונית'* (הרחבת כושר-הייצור) או *הרחבה פנימית'* (השתלטות על כושר-ייצור קיים).

על-פי השרטוט נראה, שהמאה התשע-עשרה אופיינה בהרחבה מתמדת של כושר-הייצור. בשנת 1895 למשל, על כל דולר של השקעה 'ריאלית' בציוד ובמיכון תעשייתי חדש – הוצא פחות מסנט אחד על רכישות ומיזוגים. מאה שנה מאוחר יותר, היחס התהפך ועבור כל דולר של השקעה 'ריאלית' הוצאו למעלה משני דולר על רכישות ומיזוגים. כלומר, במרוצת המאה-העשרים תהליך המיזוגים גדל פי שלוש-מאות יותר מהר מאשר הגידול בהשקעות 'הריאליות'.

ניתן להסביר את התהליך הזה בפשטות ובאלגנטיות (ומבלי להיכנס לויכוחים עם הדוגמות השליטות),[38] באמצעות התיאוריה של הצבר-ההון הדיפרנציאלי.

כבר ראינו שהאינטרסים של ההון הדומיננטי דוחפים להרחבת השליטה בתהליך הייצור. הדחף הזה טומן בחובו סתירה-פנימית (או 'בעיה-כרונית' בעיני הבעלים): רכישת ציוד תעשייתי חדש והרחבת כושר-הייצור מעבר לקצב ההתרחבות של כושר הצריכה הכללי (בעיקר של מקבלי השכר), עשויים לסכן את כושר השליטה של ההון הדומיננטי בייצור החברתי. ההון הדומיננטי עלול להיקלע למצב של 'עודף כושר-ייצור', 'קשיי-נזילות', 'מיתון', או בקיצור, למצב של אי-שליטה במחירים ההולכים ומתמוטטים.

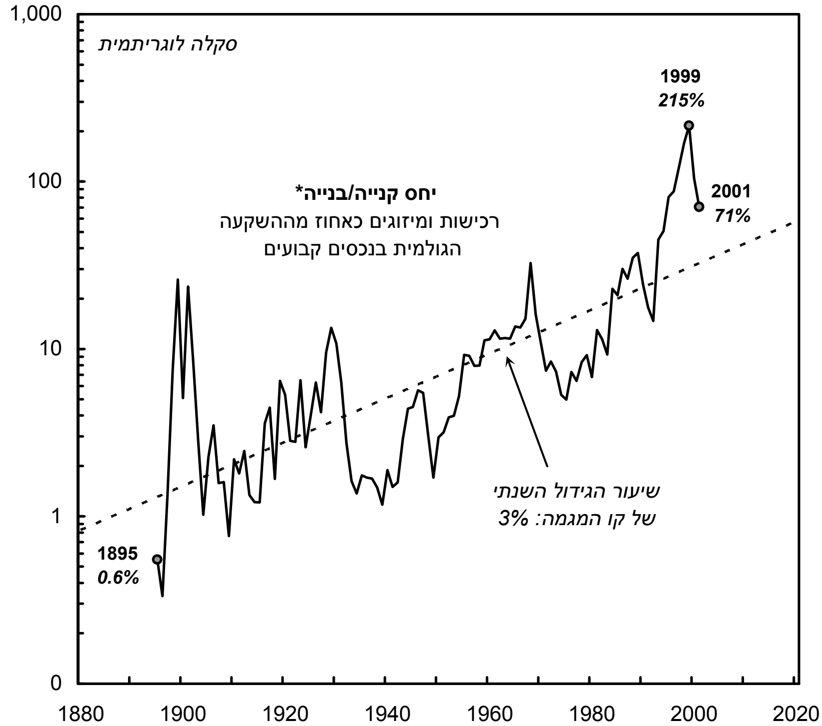
---

[36] רקע תיאורטי מוקדם לתיאור התהליך מצוי בספר בפרק ב', בעיקר בסעיפים ט"ו-י"ז.

[37] על הדרך (המסובכת למדי) של איסוף הנתונים אומדנם והערכתם ראו סיכום:
Nitzan and Bichler (2002), Data Appendix, pp. 82-3.

[38] הפרכת הדוגמות האקדמיות השליטות בנושא המיזוגים:
Nitzan (2001), pp. 240-246; *Nitzan and Bichler* (2002), pp. 52-60.

שרטוט נ-5
תהליך המיזוגים בארה"ב

מקור: *Nitzan and Bichler* (2002), Data Appendix, pp. 82-83. הנתונים מעודכנים עד 2001.

משום כך, האסטרטגיה של 'הרחבה-פנימית', אשר התפתחה במאה-העשרים, מאפשרת את הרחבת יכולת השליטה של ההון הדומיננטי בפחות סיכון מפני התמוטטות הסדר.

לאסטרטגיה זאת מספר יתרונות ברורים: ראשית, רכישות של נכסים קיימים אינן מסכנות את השליטה משום שאינן יוצרות כושר-ייצור חדש. שנית, רכישות של נכסים קיימים מייצבות את הסדר החשבוני והשליטה של ההון הדומיננטי על התפוקה/מחירים. שלישית, הרכישות והמיזוגים מגדילים את סך הרווחים של ההון הדומיננטי מהר יותר מאשר שיעור הגידול הממוצע (יש לזכור, כי למיזוגים השפעה שולית על מספר הפירמות, ולפיכך השפעה שולית על הרווח הממוצע). רביעית, הרכישות והמיזוגים מפחיתים את הסיכון, משום שהם מגדילים את יחידות הבעלות החדשות; הם הופכים את יחידות הבעלות ליותר מגוונות; ובעיקר, הם מגבירים את ההשתלבות של היחידות החדשות בסדר המדיני.

בקצרה, הבעלים-המנהלים הדומיננטיים במאה-העשרים נדחפים ומותנים להעדיף באופן 'חופשי' רכישה של בעלויות קיימות ומיזוגן ביחידות-בעלות גדולות יותר – על פני רכישה של קווי-ייצור (וקווי-שיווק) חדשים. לדוגמא, רכישת פירמה קיימת בעלת כושר שליטה יציב בייצור ('פטנט', 'ידע', 'קניין-רוחני') ושליטה קבועה למדי באוכלוסיית צרכנים ('מוניטין', 'זיכיון') – מאפשרת להגדיל את זרם הרווחים ולהפחית את מספר המתחרים, מבלי להסתכן ב'עודף כושר-ייצור' ובנפילה של שולי הרווח.

חשוב להדגיש, שתהליך המיזוגים אינו 'כלכלי'. המדדים, אכן, לקוחים משפת החשבונאות של הפירמה (כגון: רווח, אחוז הרווח במכירות, הוצאות לקניית נכסים, הוצאות להשקעה 'ריאלית'); אולם אנו עוסקים בעוצמה של ההון, שמבוטאת בשפה הדומיננטית שלו: שפת הפיננסים.

המדדים האלה מבטאים את עוצמתן של מספר פירמות כקבוצה מלוכדת, ביחס לקבוצות חברתיות אחרות. 'מדד-המיזוגים' משקף את היכולת המשתנה של הפירמות הגדולות לחלק-מחדש את הרווחיות, או במונחים שלנו: את העוצמה הדיפרנציאלית של קבוצות ההון הדומיננטיות.

מגמת המיזוגים וההשתלטויות מגדילה את הכוח המאורגן של ההון הדומיננטי, ללא קשר למדדים 'הכלכליים' של הרווחיות, אשר עליהם מופקדים משרתי ההון, אלו המכונים כלכלנים וחשבונאים. וזאת, אכן, המגמה המתמדת שנראית בשרטוט לאורך המאה-העשרים בארה"ב, מרכז הקפיטליזם העולמי: עלייה מתמדת, למרות התנודות המחזוריות, בכוח המאורגן של ההון הדומיננטי.[39]

ט.2 מחזורי המיזוגים

באותו *שרטוט* נ-5 ניכרים כארבעה מחזורים של מיזוגים. הראשון מתרחש בחמש השנים הראשונות של המאה העשרים, והוא הגל 'המונופולי', שממשיך עד לחוקי 'האנטי-טראסט'. אז בלט כוחם של בעלי הון גדולים שהשתלטו על ענפים מרכזיים כמו מסילות הברזל, בנקאות, פחם, נפט, בשר, פלדה ונחושת.

הגל השני הוא 'האוליגופולי', ששרר בשנות העשרים עד לקטיעתו במפולת הבורסה של 1929. פירמות מובילות פרצו מעבר לאחיזה שלהן בענפים ובתת-ענפים והתחברו עם פירמות אחרות בענפים משלימים, עד לשליטה משותפת בענפים חדשים כמו מכוניות וציוד-חשמלי.

הגל השלישי התרחש בשנות החמישים ונמשך עד סוף שנות השישים. הפירמות הגדולות רכשו מגוון עסקים לרוחב המשק. זהו הגל 'הקונגלומרטי', שבו מתגבשות

---

[39] השינוי הזה באופיו של הקפיטליזם – מהרחבת כושר-ייצור חדש אל עבר מיזוגים והשתלטות על כושר-ייצור קיים – מקביל למגמה שתוארה כירידת 'התחרותיות' ושקיעת העסק 'הפרטי' (המשפחתי). במקביל לירידה הזאת, עלתה הקואליציה העסקית-ממשלתית-צבאית או מה שהנאו-מרקסיסטים כינו 'הקפיטליזם המדיני'. הנאו-מרקסיסטים הסבירו את מגמות הריכוזיות והשינויים בקפיטליזם כנובעים מ'עודף-הון' שקשה למחזר, שהתוצאה היא בהכרח, ירידת 'ההון היצרני' והשתלטות 'ההון הפיננסי'. כפי שראינו במקומות רבים בספר, זהו הסבר מפוקפק הנובע מפרשנות מוטעית של תיאורית-ערך מופרכת מיסודה.

קבוצות הון כקונצרן השולט במגוון רחב של עסקים כולל ביטוח, השקעות, בנקאות, נשק, קופות-גמל, נדל״ן, רשתות-שיווק, מחשבים, הוצאה-לאור ותקשורת-המונית.

הגל הרביעי והאחרון במאה-העשרים הוא הגל ׳הגלובלי׳, שהחל מאמצע שנות השמונים ושכך בתחילת המאה העשרים-ואחת. הגל הזה הפך פירמות מקומיות לקבוצות טראנס-לאומיות.

חשוב לציין, כי בכל המחזורים היו פירמות אשר היו להן עסקים ושלוחות מעבר לים. למשל, בתחילת המאה-העשרים (במרוצת המחזור ׳המונופולי׳), כבר היו קיימות פירמות כמו ׳של׳ או ׳סטנדרד-אויל-אוף-ניו-ג׳רסי׳ (׳אקסון׳), אשר הפיקו נפט בקווקז, בבלקנים, באינדונסיה ובמזרח-התיכון; אבל הן התאימו לקונטקסט הנאו-מרקסיסטי שאפיין את התקופה כ׳קפיטליזם-מונופולי׳ או כ׳אימפריאליזם׳ – כלומר, פירמה רב-לאומית, שבסיסה מצוי במעצמה קפיטליסטית הנותנת לה גיבוי צבאי-דיפלומטי באזורים פריפריאליים, לרוב לא-קפיטליסטיים. לא כך פני הדברים בגל ׳הגלובלי׳ (כפי שראינו לאורך הפרקים בספר).

מכל מקום, המחזורים הללו אינם חלק מהתפתחות אבולוציונית או קווית. אם לאמר זאת בקיצור, הרי מדובר בהיסטוריות נפרדות: כל אחד מהגלים הסתיים במשבר-הצבר אשר שינה את ההיסטוריה הכלכלית-פוליטית. כל היסטוריה כזאת נשאה בתוכה שינויים חריפים במוסדות המדיניים, בהרגלי המחשבה, באידיאולוגיות השליטות, בהרגלי הצריכה וכמובן בקונטקסט הבינלאומי (שינויים בהרכב המעצמות, בקואליציות ובבריתות, באזורי העימות, בהתנגדות למעצמות, בהסדרי המטבע, בארגונים הבינלאומיים ובתיאוריות של הפוליטיקה הבינלאומית).

ט.3 ההיגיון השליט של מחזורי המיזוגים

ההיסטוריה הזאת שפרשנו, נושאת אופי מסתורי, אם לא מיסטי. מדוע על המיזוגים וההשתלטויות לשאת דפוס של גל? מדוע הגלים אינם מקריים או מקוטעים?

ההיגיון השליט (כלומר הדוקטרינה הנלמדת) משובץ בתוך חלוקת-העבודה השלטת; כך יצא, שבקו-הייצור האקדמי קיבלו את הזכיון הבלעדי על ההגות התעשייתית בתהליך המיזוגים, כוהני ׳המִיקרו-כלכלה׳; ובתוך הדוקטרינה הזאת התחפרו המאמינים במתחמים המבוצרים עד לעייפה של ׳הניהול-העסקי׳ ו׳תיאורית-הפירמה׳.

אחד ההסברים הידועים ביותר ב׳מִיקרו-כלכלה׳ מבוסס על מחקריהם של טובין ובריינארד, אשר עסקו בהגיון ובהצדקה של מחיר ההון (הוזכרו בספר בפרק ב׳ סעיף י״א).[40]

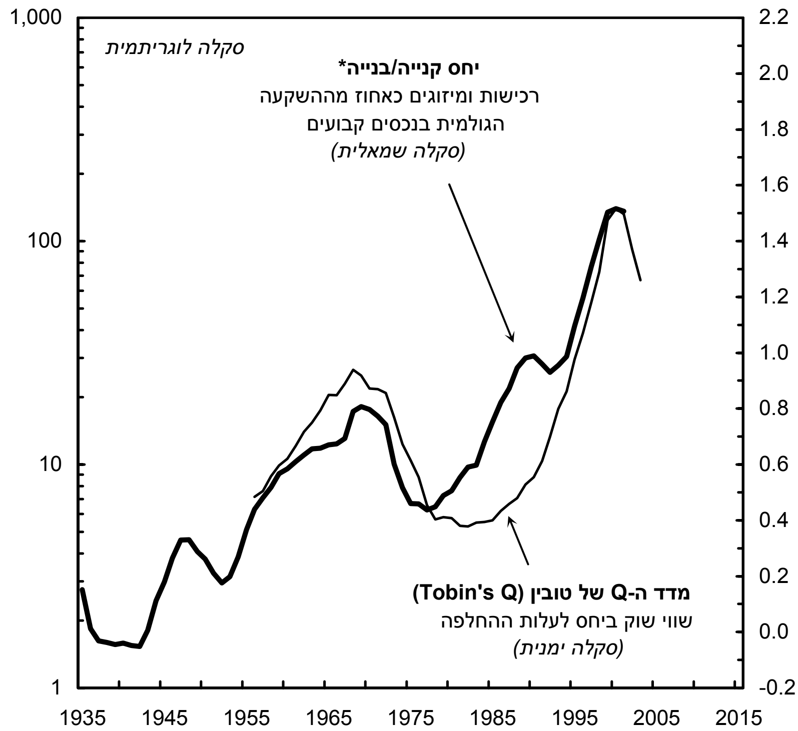
על פי ההסבר שלהם יוצא, שפירמה תקנה ציוד תעשייתי חדש אם העסקה יותר זולה מאשר קניית ציוד קיים (איך לא). אם ציוד קיים זול יותר, הפירמה תקנה אותו מהבעלים האחרים. אין מה לאמר: מול הגיון מקורי כזה קשה לעמוד.

אם נרחיב את היריעה לכלל העולם העסקי ונבדוק את ההגיון הזה באופן היסטורי – נוכל לנסח היפותזה, ולפיה יש לצפות כי לאורך השנים יווצר קשר הפוך בין ׳מדד-המיזוגים׳ שלנו ובין המדד הידוע כ-‘Tobin's Q’.

---

[40] *Tobin and Brainard* (1968; 1977)

שרטוט נ-6
תהליך המיזוגים ומדד Tobin's Q בארה"ב

הערה: הסדרות מבוטאות כממוצעים נעים של 5 שנים. מדד Tobin's Q מחושב עבור קורפורציות 'לא-פיננסיות', 'לא-חקלאיות'. המדד מבטא את היחס בין שווי-השוק (market value) ובין הערך-הנקי של עלות החלפת הציוד (net worth).
מקור: נתוני יחס הקנייה/בנייה מ- *Nitzan and Bichler* (2002), Data Appendix, pp. 82-83, הנתונים מעודכנים עד 2001.
מדד Tobin's Q מחושב על פי נתונים מ-
U.S. Federal Reserve Board *Flow of Funds* through Global Insight (series code: FL103164003 for market value and FL102090005 for net worth).

מדד 'ה-Q של טובין' הוא היחס בין מחיר השוק של הנכסים ובין עלות ההחלפה שלהם (replacement cost). *'מדד-המיזוגים'*, כזכור, הוא היחס בין ההשקעה בציוד חדש לבין קניית נכסים. על פי ההיגיון השליט אנו נצפה, שככל שהמחיר של הנכסים ירד ביחס למחירי ציוד חדש (ירידה ב-'Tobin's Q') – כך יגדל חלקן של ההשקעות 'הפיננסיות' ביחס להשקעות 'הריאליות' (עליה ב*'מדד-המיזוגים'*), וההפך.

שרטוט נ-6 מתאר שתי סדרות: הקו העבה הוא אותו 'מדד-המיזוגים' של *שרטוט* נ-5 המבוטא באחוזים. הקו הדק הוא מדד 'Tobin's Q' המבוטא כיחס (כלומר, המנה שמתקבלת מהיחס בין שווי השוק ובין הערך הנקי של עלות החלפת הציוד שבבעלות

הפירמות התעשייתיות). בגלל חוסר נתונים רצופים, המדד מתחיל רק משנות החמישים של המאה-העשרים.

על פי ההיגיון השליט אנחנו מצפים, כאמור, לקשר הפוך בין הסדרות; אבל (בדומה ל'הוכחה על דרך השלילה') השרטוט מראה ההפך מההיגיון השליט: מאז שנות החמישים, הקורלציה בין מדד 'Tobin's Q' ובין 'מדד-המיזוגים', בארה"ב לפחות, נראית חיובית למדי...

אז מה קרה? בעלי-הבית השתגעו? הקפיטליסטים של ארה"ב מחבלים בתיאוריה? האם במקום לציית לחוקי הטבע ולהשקיע בסחורות זולות, בעלי-ההון מתעקשים באופן עקבי בחמישים השנים האחרונות להשקיע בנכסים יקרים?

מסתבר שקיים הגיון אחר, לא נאו-קלאסי, לא 'תועלתני', לא 'כלכלי', לא 'רציונלי' (אם-כי הוא הגיוני מאד).

ההיגיון הזה אינו יכול להתבסס על תיאורית-ערך של יחידות תועלת ולא על תיאורית-ערך של יחידות עבודה, אלא על תיאורית-ערך של כוח.

ט.4 מחזורי הסטגפלציה

בעוד שהמיזוגים הם חלק מהרחבת הצבר-ההון (השתלטות של ההון הדומיננטי על 'יחידות ארגון' של אחרים), הסטגפלציה הינה חלק מהעמקת הצבר-ההון (חלוקה-מחדש של ההכנסות לטובת ההון הדומיננטי באמצעות התחזקותה של 'יחידת הארגון' של ההון הדומיננטי ביחס לאחרים).

כפי שהוסבר בספר בפרק ה', האינפלציה הופיעה לאורך תקופה ארוכה יחד עם מיתון ואבטלה; אולם רק בשנות השבעים של המאה-העשרים 'גילו' את העובדה 'המוזרה' הזאת, שהוכתרה בשם 'סטגפלציה'.

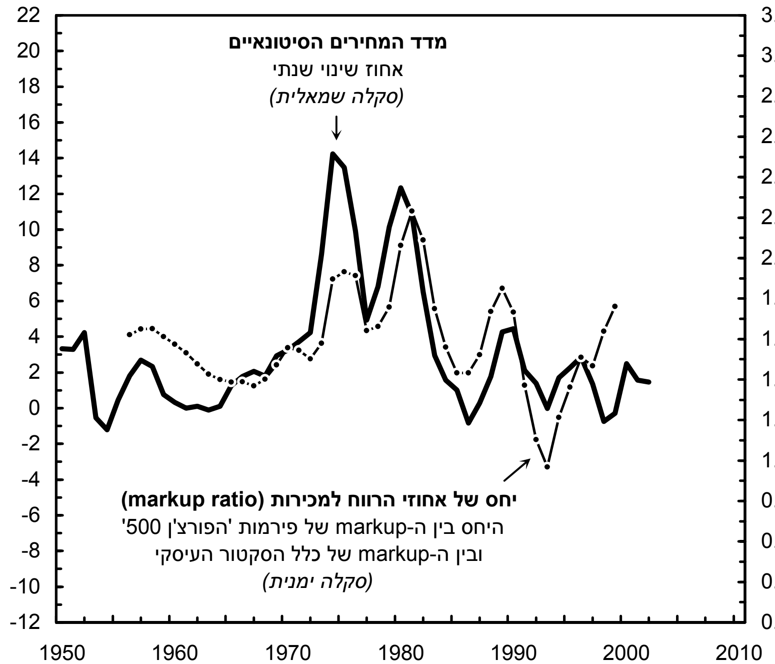
זאת עובדה מוזרה, בעיני השליטים בלבד: על פי ההיגיון השליט, אינפלציה באה יחד עם צמיחה כללית ותעסוקה מלאה. היא אינה יכולה לבוא עם אבטלה ומיתון. אך העובדה המוזרה הזאת של צירוף [בלתי-אפשרי] של אינפלציה ומיתון – דווקא משתלבת היטב [באופן מוזר] בהגיון של תיאורית ההצבר הדיפרנציאלי. יתר על כן, בספר הוסבר שבמצבים מסוימים – המיתון הוא תנאי הכרחי לאינפלציה.

על פי ההיגיון של הספר, האינפלציה (והסטגפלציה) אינה נובעת מכוח חיצוני לבני-אדם; היא לא משתייכת ל'כלכלה', אלא היא נשק פוליטי שהארגונים הקפיטליסטיים מפעילים בשיטתיות כדי לחלק-מחדש הכנסות.

העמקת הצבר-ההון הדיפרנציאלי באמצעות אינפלציה/סטגפלציה, מבוססת על שני מנגנונים עיקריים של חלוקה-מחדש: במעגל הרחב, מתחוללת חלוקה-מחדש כחלק מקונפליקט בין ההון לבין הירככיות של השכר; במעגל הצר והעיקרי, נכפית חלוקה-מחדש תוך כדי עימות בין ההון החזק והמלוכד ובין רבדים בסקטור העסקי, אשר בסיסו מורכב מיחידות הון קטנות ומבוזרות.

נתעכב לרגע על המנגנון השני של החלוקה-מחדש, שהפך למרכזי בתהליך הצבר-ההון במאה-העשרים. הוא תלוי ביכולתם של בעלי ההון הדומיננטי לחלק-מחדש את הרווח ביחס לשאר הסקטור העסקי, באמצעות העלאת המחירים בקצב מהיר יותר משאר הקבוצות החברתיות.

שרטוט נ-7
אינפלציה והצבר דיפרנציאלי בארה״ב

מקור:
U.S. Department of Commerce through Global Insight (series codes: ZAADJ for total corporate profit after tax with IVA and CCA; WPINS for the wholesale price index); U.S. Internal Revenue Service; *Fortune*.

שרטוט נ-7 מתאר את הקשר בין האינפלציה לבין תהליך החלוקה-מחדש – אותה חלוקה-מחדש שנוצרת בין ההון הדומיננטי ובין יתר הסקטור העסקי – בארה״ב בחמישים השנים האחרונות.

הקו העבה הוא מדד האינפלציה, כלומר שיעור השינוי השנתי (באחוזים) של המחירים הסיטונאיים בארה״ב. הקו הדק הוא היחס בין אחוז הרווח למכירות (markup) של חמש-מאות הקבוצות הגדולות של ׳הפורצ׳ן׳ ובין אחוז הרווח למכירות של הסקטור העסקי בארה״ב (markup ratio).[41]

[41] השרטוט הזה נעשה במחשבה ממושכת וביגע רב (בניגוד לקוסמים שבמשיכת מקש קלילה יודעים הכל על ׳הצבר-יתר׳ ועל ׳האימפריאליזם׳). משום כך יקשה עלינו להסביר כאן את כלל הדקויות והתהפוכות שמתלוות לאיסוף הנתונים ודרך מיונם, עיבודם, חישובם, פרישתם ושילובם. זאת דרך מחשבה אומנית ולא תעשייתית. אין ׳שיטות-מחקר׳ מן המוכן, לא מקובלות ולא ׳ביקורתיות׳.

כאשר היחס של הרווח למכירות (הקו הדק) עולה – פירושו, שקבוצות ההון הגדולות מצליחות להעלות את אחוז הרווח למכירות מהר יותר מאשר אחוז הרווח למכירות ׳הנורמלי׳ של הסקטור העסקי. כאשר היחס יורד – פירושו שהן לא הצליחו ׳להכות את הממוצע׳, כלומר, אחוז הרווח למכירות שלהן עלה יותר לאט מ׳הנורמלי׳ (או ירד יותר מהר).

אבל החלק המעניין בשרטוט הוא הקשר של הקו הדק (יחס רווח/מכירות) עם הקו העבה (של האינפלציה). קל לראות שהתנודות והכיוונים בשני הקווים מצביעים על קשר חיובי חזק למדי. כלומר, כאשר עולה אחוז הרווח-למכירות הדיפרנציאלי – עולה האינפלציה וההפך.[42] כאשר האינפלציה יורדת, משמעות הדבר על פי השרטוט, שהכוח של ההון-הדומיננטי לכפות חלוקה-מחדש של הרווח לטובתו פוחתת.

האינפלציה, אם כן, אינה מקרית ואינה מכת טבע. האינפלציה הינה מנגנון פוליטי של ההצבר הדיפרנציאלי.

אם זה כל-כך רע, כלומר אם האינפלציה כל-כך טובה להצבר הדיפרנציאלי, מדוע אנו שומעים כי הקפיטליסטים (כלומר התקשורת ההמונית) מתנגדים לאינפלציה?

ובכן, למעשה, הם לא תמיד מתנגדים לה, תלוי בתקופה. בתקופות מסוימות, כאשר השליטה בקצב עליית המחירים, ובעיקר השליטה בתפוקה נשמטת מידיהם והסדר החברתי מאיים להתפרק – הקפיטליסטים מאבדים את שלוות רוחם ועד מהרה נערכים ׳מבצעים׳ ו׳מסעות׳, כלומר ׳דעת-הקהל׳ מגויסת בדרך זאת או אחרת כנגד האינפלציה.

שנית, האסטרטגיה של האינפלציה אינה כה פשוטה. כדי לכפות חלוקה-מחדש של הכנסה יש צורך בסמכות, וזאת מבוססת על יחסי כוח ממוסדים, או מה שמכנים מוסדות פוליטיים. אבל יחסי הכוח נוטים להשתנות במרוצת הזמן. קבוצות כוח מסוימות בולטות ביחס לאחרות במרוצת האינפלציה. נוצר קרע בקרב בעלי-ההון ומכאן הולכת ונפרמת הלגיטימיות של כלל הסדר של יחסי החלוקה.

מכל-מקום, תפריט ההכנה של הנתונים המוגמרים בשרטוט נעשה בדרך הבאה: (א) אחוז הרווח-למכירות (markup) של ׳הכלכלה-הגדולה׳ נאמד באמצעות סך הרווח לאחר מס של חמש-מאות המובילות של ׳הפורצ׳ן׳ כאחוז בתוך סך המכירות שלהן. (ב) אחוז הרווח במכירות של הסקטור העסקי חושב באמצעות סך הרווח העסקי לאחר מס, כולל IVA וכן CCA (שלקוחים מהחשבונאות הלאומית) כאחוז מסך התקבולים העסקיים (לקוחים מנתוני IRS). (ג) מחלקים את הסדרה הראשונה בשנייה ומקבלים את נתוני היחס של הקו הדק בשרטוט.

הערה: עד 1993, רשימת החמש-מאות של ׳הפורצ׳ן׳ הכילה רק תאגידים ׳תעשייתיים׳ (פירמות שלפחות מחצית מכירותיהן נובעות מתעשייה או/ומכרות). מאז 1994 הרשימה הורחבה ונכללו בה כל סוגי התאגידים.

[42] באופן אנליטי, כדי שאחוז הרווח-למכירה (markup) יעלה, על הפירמה להעלות את המחירים שלה יותר מהר מאשר קצב עליית יחידות העלות שלה (עבודה, חומרי-גלם, רבית, מסים וכו׳). מנגד, כדי שה-markup של קבוצת-הון גדולה יעלה דיפרנציאלית (כלומר יחסית ל-markup ׳הנורמלי׳-׳המקובל׳-׳הממוצע׳) עליה להצליח להעלות את היחס מחיר/עלות שלה יותר מהר מאשר עליית היחס מחיר/עלות ׳הנורמלי׳.

ט.5 ההגיון האחר של מחזורי המיזוגים והסטגפלציה

שתי האסטרטגיות העיקריות של הצבר-ההון במאה-העשרים – המיזוגים והסטגפלציה, שונות מהותית באופיין. המיזוגים וההשתלטויות על נכסים נראים כמתרחשים בתוך מעגל מלוכד יחסית של הסקטור העסקי, בעיקר בתוך 'הכלכלה-הגדולה'. הם מסווגים בתודעה כמשתייכים ל'מדורי הכלכלה' של התקשורת ההמונית. רבים קוראים בעיתון על מיזוגים והשתלטויות, ומגיבים באדישות. לכאורה אין קשר בין יכולת קיומם ובין התופעות הללו. המיזוגים נתפשים כמשהו פנימי השייך לעסקים בלבד; משהו הנתון לגחמות ולתנודות השוק.

האסטרטגיה השנייה, האינפלציה (והסטגפלציה), כבר מופיעה בגלוי ככוח גס המשפיע על כלל הקבוצות החברתיות. האסטרטגיה הדיפרנציאלית של האינפלציה שמפעיל ההון הדומיננטי יכולה להצליח רק אם כלל המחירים בחברה עולים. כדי שייסחטו רווחים דיפרנציאליים מהאינפלציה, חשוב שתהיה אינפלציה בכלל הסחורות. כי אז ניתן להעלות את קצב עליית המחירים יותר מהר מהממוצע בכלל המשק. משום כך, בניגוד למיזוגים, האינפלציה מעוררת מיד תסיסה ודאגה בכלל הקבוצות החברתיות, כולל בקרב השכבות הצייתניות ומשתפות הפעולה. היא פוגעת בסדר החברתי ונתפסת כאיום מדיני.

הבדל נוסף בין שתי האסטרטגיות מצוי בסיכונים הכרוכים ביכולת השליטה על התפוקה. המיזוגים מגדילים את הרווחים הדיפרנציאליים ומקטינים את הסיכון של אובדן היכולת לשלוט בתפוקה החברתית (בהשתלטם על כושר-ייצור שמאיים על הסדר). מנגד, האינפלציה אומנם מגדילה בתחילה את הרווחים הדיפרנציאליים באמצעות חלוקה-מחדש מהירה של ההכנסות מהשכירים אל הקפיטליסטים ומן העסקים הקטנים אל הקבוצות השליטות – אולם בהמשך גובר הסיכון של אובדן הלגיטימיות של יחסי החלוקה (או של הסדר הכפוי של החלוקה-מחדש). האבטלה והמיתון שהולכים ומתגלים ככל שהאינפלציה נמשכת, מעלים את דרגות הסיכון.

ושוב יש לזכור, שהצבר-ההון מבוסס על היחסים המתהפכים של רווח/סיכון, אותו מתח מתמיד ששורר בין רווח-דיפרנציאלי וסיכון-דיפרנציאלי (גלגול קפיטליסטי של תאוות-בצע/אימת-מוות). כלומר, קבוצות ההון הדומיננטיות אינן מתעניינות ברווח בלבד, אלא אף בצד האפל שלו: בסיכון. יתר על כן, הקבוצות הללו אינן מתעניינות בסיכון הכללי בלבד, אלא הן מתמקדות בעיקר בסיכון שלהן ביחס לסיכון 'הנורמלי' המיוחס למקום ולתקופה שלהן.

היחסים ההיסטוריים של מחזורי המיזוגים והסטגפלציה טרם 'נתגלו' ולמעשה, ככל הידוע לנו, אנו הראשונים שהמצאנו אותם והתחלנו לחקור את טיבם.[43] (הכוונה היא כמובן, לפני שבעתיד כל המומחים ידעו זאת מאז ומעולם).

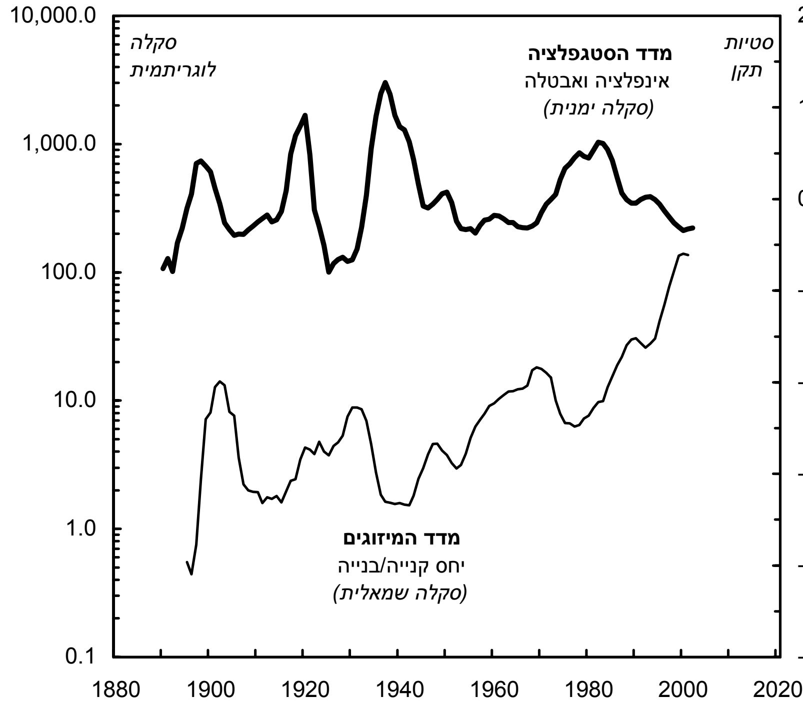
שרטוט נ-8 מתאר את היחסים הללו דרך ההיסטוריה של גלי המיזוגים והסטגפלציה בארה"ב במאה השנים האחרונות.

הקו התחתון (הדק) הוא העתק של *מדד המיזוגים'* שהופיע לעיל *בשרטוט* נ-5 (ואשר כזכור תיאר את היחס ההיסטורי בין המיזוגים לבין ההשקעות 'הריאליות' בארה"ב).

---

[43] *Nitzan* (1998; 1999; 2001); *Nitzan and Bichler* (2001).

שרטוט נ-8
מיזוגים וסטגפלציה בארה"ב

הערה: הסדרות מבוטאות כממוצעים נעים של 5 שנים.
מקור: מדד המיזוגים לקוח מ- *Nitzan and Bichler* (2002), Data Appendix, pp. 82-83, הנתונים מעודכנים עד 2001.
מדד הסטגפלציה מחושב על פי נתונים מ-
U.S. Department of Commerce through Global Insight (series codes: RUC for the rate of unemployment and GDP/GDP96 for the GDP implicit price deflator).

הקו העליון (העבה) הוא *'מדד הסטגפלציה'* והוא מסובך במקצת, משום שהוא ממזג למדד אחד שתי קטגוריות שחסרות בסיס מדידה משותף: אינפלציה ואבטלה. שני המדדים מבוטאים כממוצעים-נעים כדי להדגיש את המגמות.

בניית *'מדד הסטגפלציה'* כרוכה כצעד ראשון, באיסוף ועריכת שתי סדרות נתונים: הסדרה האחת היא שיעור האבטלה (אומדן למיתון). השנייה, שיעור השינויים השנתיים במחירי התמ"ג (אומדן לאינפלציה). צעד שני בבניית *'מדד הסטגפלציה'* הוא לבטא כל אחת מהסדרות בערכים של סטיית-תקן מהממוצע ההיסטורי שלהן (שנים 1890-2001). צעד אחרון הוא לחשב את הממוצע של שתי הסדרות המעובדות. עתה יצרנו את *'מדד הסטגפלציה'*.

מאחר שמדובר בהתפלגות של סטיית-תקן – קו האפס (שעל הסקלה הימנית) הוא מעצם ההגדרה, הממוצע ההיסטורי של הסטגפלציה. (אילו היינו 'מריצים' את ההיסטוריה של הסטגפלציה אינסוף פעמים, טווח ערכים של 1+ 1- היה מכסה כשני-שליש מההתפלגות הממוצעים; כך, מכל מקום, מבטיחים לנו 'מדעני החברה'.) ערכים חיוביים (כמו שנת 1935 או 1983) פירושם, סטגפלציה מעל לממוצע ההיסטורי. ערכים שליליים מתחת לאפס (כמו 1925 או 1999) מביעים מצב של צמיחה חסרת אינפלציה (או למען הדיוק: הם מביעים מצב של אבטלה נמוכה ו/או אינפלציה נמוכה).

הגלים הסטגפלציוניים נראים היטב בשרטוט: הגל 'הפופוליסטי' של סוף המאה התשע-עשרה ובעקבותיו הצמיחה של העשור הראשון של המאה-העשרים. הגל שבא בסופה של מלחמת-העולם הראשונה, שהסתיים באופוריה של שנות העשרים, שנמוגה במשבר הגדול של שנות השלושים, אשר התפוגג רק במרוצת מלחמת העולם השנייה, עם העלייה במעורבות ובוויסות הממשלתי. מאז, התחוללה צמיחה נטולת אינפלציה עד סוף שנות הששים, שפינתה מקומה למחזור סטגפלציוני עד לסוף שנות השמונים. ומאז ועד ראשית המאה העשרים-ואחת שוב התנחשל גל של צמיחה נטולת אינפלציה.

מחזורי הסטגפלציה נראו במחצית הראשונה של המאה-העשרים, כהולכים וגובהים ומתנודדים בקיצוניות באיימם לשטוף את הסדר הקפיטליסטי. מאז שנות הארבעים נראה שהקפיטליזם המדיני למד לווסת את התנודות והגלים נראו מתונים יותר.

עד כאן מחזורי הסטגפלציה.

הקו התחתון (הדק) בשרטוט מראה, לעומת זאת, כי מחזורי המיזוגים התנודדו בחריפות עד שנות הארבעים; אולם מאז, ההצבר באמצעות מיזוגים הלך וגבר במהירות ביחס להשקעות 'הריאליות' (הסקלה השמאלית הינה לוגריתמית).

מסתבר, שמתוך שני נתיבי ההצבר, תהליך המיזוגים נתקל בפחות התנגדות בהשוואה לסטגפלציה ומשום כך כנראה, הוא הפך למועדף ביותר על ההון הדומיננטי במחצית השנייה של המאה-העשרים.

כבר ציינו, כי ההצבר באמצעות מיזוגים נתפש כפחות מסוכן וכמעורר פחות התנגדות מאשר הצבר באמצעות סטגפלציה, וזאת משום שהמיזוגים אינם נתפסים כמאיימים ישירות על הקיום השוטף של היחידים.[44] מיזוגים, אמנם, באים במקביל לשינויים-מבניים (ארגוניים-תודעתיים), לעתים דרמטיים ביותר; אולם שינויים אלה מתחוללים בעיקר בקרב השכבות השולטות, המנהלות והמארגנות ואינם מורגשים בקרב ההמון. קל לשכנע את הפרולים, שמדובר בתהליך 'תחרותי', או ב'יתרון-לגודל' בלתי-נמנע, כחלק מ'שיפור היעילות במשק'; ובכלל, שמדובר בעניין סבוך הנשגב מבינתם.[45]

---

[44] ראו למשל בישראל את הקלות בה הצליחו אריסון, עופר ושאר הבוזזים לחלוף על ההתנגדות המועטה כנגדם. יש לציין לשבח את העסקנים המדיניים על כל גוניהם, את עסקני התקשורת 'החופשית-הפרטית' וכמובן את מרבית האקדמאים הישראליים, אשר שירתו ומשרתים את הבוזזים בקנאות, בעקביות ובשיטתיות.

[45] ראו למשל את גל המיזוגים הגדול ביותר (שכלל את גל ההפרטה הגדול ביותר) אשר התחולל בישראל בסוף שנות הששים. באותה תקופה הופרטו למעלה מחמישים פירמות ממשלתיות מובילות; פירמות אלה נמכרו במחיר זעיר, הוענקו והועברו בדרך-כלל לקבוצות הבעלות הגדולות. האחרונות נוצרו אז כתוצאה מגל המיזוגים והרכישות, שהתחולל לאחר מחזור הסטגפלציוני הקצר שעברה ישראל באמצע שנות

הסטגפלציה, לעומת זאת, קשה לשליטה, משום שהיא נשענת על מנוף גדול של כלל המחירים במשק. היא נתפשת כאיום על כלל היחידים בחברה. היא חושפת את קוצר ידם של הממשלים ומכאן שמערערת על סמכותם הניטראלית כביכול. עוד צעד אחד, והפרולים מגלים את מהותם המדינית. מחזורי הסטגפלציה משנים מוסדות והרגלי מחשבה המוניים. הם מלווים בקונפליקטים של חלוקה ובשינויים כלליים בחלוקת-הכנסות. הסטגפלציה פוגעת במוסדות מקודשים כמו מוסדות המטבע, הרגלי המדידה, הרגלי שיפוט מוסר וצדק, סמלים וזיכרונות היסטוריים מוסכמים.

אפיון חשוב שעולה מהנתונים הוא הקשר ההפוך, ההולך ומתחזק, שבין שני נתיבי הצבר. נראה כי מאז תחילת המאה העשרים, כל אימת *שמדד-המיזוגים'* מצוי בירידה – עולה במהירות *'מדד-הסטגפלציה'*, וההפך.

בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה החלו העסקים הגדולים בארה"ב להשליט את המתכונת המדינית המוכרת של הקפיטליזם במאה-העשרים. באותה עת שני המדדים – של המיזוגים ושל הסטגפלציה – עדיין נעו לאותו כיוון. אולם כבר בעשור השני של המאה-העשרים החלו מחזורי המיזוגים והסטגפלציה לחוג בקשר שלילי. הקשר השלילי הזה הלך והתהדק במרוצת המאה-העשרים והפך משנות הששים למובהק, עד שהשתקף הצביון של מראה הפוכה.[46]

'ההתהדקות' הזאת של היפוך המחזורים, נובעת מהשתלטותו של ההון הדומיננטי על ארה"ב; מיכולתו להשליט באופן גובר את מנגנון הצבר הדיפרנציאלי ברבדים עמוקים של המוסדות החברתיים; מיכולתו לחסל בעקביות את ההתנגדות.

וכך, מאז אמצע המאה-העשרים, כאשר הצבר הדיפרנציאלי הפך לחלק מהמכונה המדינית, הצבר-ההון נע במחזוריות בין שני הסוגים של משטרים דיפרנציאליים: *הרחבה* (מיזוגים) *והעמקה* (סטגפלציה). התנודות המחזוריות האלו בין שני סוגי הצבר הלכו והפכו לסינכרוניות עד כי לעתים נדמה שמדובר בדטרמיניזם בנוסח מדעי הטבע.[47]

המחזור האחרון של 'הרחבת הצבר' נמשך בין אמצע שנות השמונים לבין סוף שנות התשעים של המאה-העשרים. בתקופה הזאת (המכונה 'גלובליזציה'), הרחיב ההון הדומיננטי באופן חסר תקדים את שליטתו היחסית על החברה העולמית באמצעות גל של רכישות ומיזוגים בשוקי ההון השונים ברחבי העולם. ההון הדומיננטי הרחיב את שליטתו הן במדינות המרכזיות והן במדינות הסגורות לשעבר, שהפכו ל'שווקים-מתעוררים', כגון דרום-אפריקה, דרום-מזרח אסיה והמדינות הסובייטיות לשעבר. הוא

הששים. את גל המיזוגים (וההפרטה) כמעט אין זוכרים. אף היסטוריון אקדמי מטעם או 'ביקורתי' אינו חוקר אותו. הוא נמחק מהתודעה, בניגוד ל'מיתון הגדול של שנות הששים' שפה-ושם צץ-מהבהב בזיכרון הקולקטיבי.

[46] בדיקת ההתפתחות של הקשר, מראה כי הקורלציה-הנעה של 25 שנה בין 'מדד-המיזוגים' לבין 'מדד-הסטגפלציה' (לצורך בדיקת הקורלציה, 'מדד-המיזוגים' מחושב כלוגריתם-טבעי ומבוטא כסטייה מהמגמה ההיסטורית של הסדרה) – הלכה והתהדקה בהדרגה: מערך של +0.08 בשנת 1914 לערך של -0.94 בשנת 2001.

[47] המחזוריות הזאת הפכה לשיטתית, עד שבשנת 1999 היינו מסוגלים לחזות בביטחון רב את קיצה של האופוריה 'הנאו-ליברלית' (כלומר, את סופו של גל המיזוגים) ותחילת הגלישה לעידן הקונפליקטים והסטגפלציה (ראו: *Nitzan*, 1999).

הצליח לעשות זאת בקלות יחסית, לאחר נפילת המשטרים הרקובים של מדינות 'הרווחה' באירופה המערבית ומדינות 'הסובייטים' ברוסיה ובאירופה המזרחית.

בקצרה, בקפיטליזם של סוף המאה-העשרים שוררים משטרי הצבר שאינם מבוססים על צמיחה ויציבות מחירים. להפך, ההצבר נשען באופן גובר על מיזוגים ותנודות מחירים.

התפתחות זאת של משטרים בעלי אופי של 'הצבר-באמצעות-משבר', נובעת מיכולתן של קבוצות ההון הדומיננטיות לקבוע את אופי ההצבר ולשלוט בכיווניו. קבוצות אלה נסמכות על כושרן לבלום את התפוקה ולהגדיל את מחירי הנכסים שלהן בשוק ההון – ובעיקר הן נשענות על שליטתן בקצב עליית המחירים של סחורות הצריכה ההמוניות.

כאן אנו יכולים לחזור אל הנפט. הסטגפלציה, ששררה במרוצת שנות השבעים והשמונים בעולם המערבי, עזרה לשמור על רווחיותן של קבוצות ההון המרכזיות בעולם. 'אופ"ק' וקבוצות הנפט הגדולות היוו חלק מרכזי בהתפתחות זאת. הן שימשו מכשיר חשוב בבלימת התפוקה התעשייתית מחד והעלאת האינפלציה מנגד. בקיצור, ההיגיון של הקפיטליזם בכללו ושל עסקי הנפט בעיקר, הוא הגיון אחר.

י. ההיגיון האחר של הנפט[48]

כדי להבין את התפנית הגלובלית שארעה בהצבר ההון בתחילת המאה העשרים-ואחת, נתחיל בבחינת אחד הגורמים, שחסר בהיגיון המוסכם. זהו גורם המעצב מזה כמאה שנה את מדיניות ארה"ב בעולם ובעיקר במזרח-התיכון: הנפט.

ויותר מדויק: אדונֵי הנפט.

אנו כינינו בספר (פרק ו') את חבורת השליטים הזאת בשם: 'קואליציית הנשק-נפט'. הקואליציה הזאת אינה מתעניינת דווקא בנפט, כלומר בקידוחי נפט, בזיקוק נפט, בהובלת נפט ובאספקת נפט, אלא בעיקר ברווחים.

הרווחים של הקואליציה אינם נובעים דווקא מגישה ישירה לבארות נפט, או מבעלות ישירה על בארות נפט, או מהזיכיונות לקדוח נפט, או מהיכולת לזקק נפט או להוביל נפט – אם כי כל אלו קשורים ליכולת להרויח.

הרווחים של הקואליציה נובעים מיכולתה לשלוט במחירי הנפט.

שרטוט נ-9 מצביע על הקשר בין המחירים של הנפט ובין הרווחים של קבוצות הנפט בשלושים השנים האחרונות. הקו העבה מסמל את אחוז הרווח של קבוצות הנפט בעולם מתוך סך-כל הרווח התאגידי בעולם.[49] הקו הדק מתאר את המחירים 'הריאליים' של הנפט (מחירים שוטפים ביחס למדד המחירים לצרכן של ארה"ב).[50]

---

[48] חלקים ניכרים מקטעים ט-י בנספח – 'ההיגיון האחר של הנפט' ו'לקראת סדר מלחמתי חדש' – הובעו במאמרים שהופיעו עוד לפני המלחמה. ביניהם בעברית: 'ציר הנפט', *כל הזמן* (16.8.2002); 'תיאורית הקשר', *ידיעות אחרונות* (27.8.2002); 'המשבר הגלובלי של הקפיטליזם הפיננסי', *כאן*, מס. 10 (ינואר 2003); 'מחירי נפט ורווחי נפט', *כל העיר* (21.3.2003); 'הפלישה לעירק ועסקי הנפט', *מצד שני*, גליון 3 (קיץ 2003).

[49] נתוני הרווח הגולמי המדווחים באופן חודשי, מובעים כממוצעי הרווחים ב-12 החודשים הקודמים. בניגוד לנתונים בפרק ו' בספר, שעסקו בעיקר ב'שבע-האחיות', בשרטוט זה השתמשנו בנתוני הרווח של *כלל פירמות הנפט* הרשומות בבורסות לניירות-הערך העולם. מאחר שקבוצות הנפט הגדולות מנכסות את

שרטוט נ-9
מחירי נפט ורווחי נפט

הערה: הסדרות מבוטאות כממוצעים נעים של 12 חודשים. הרווח הנקי מחושב על ידי חילוק שווי-השוק במכפיל-הרווח (מכפיל-הרווח = מחיר / רווח למניה). מדדי הרווח משוערכים בהתאם לשינויים בהרכב הפירמות הנכללות. המחיר ה׳ריאלי׳ של הנפט מחושב ב כיחס בין המחיר השוטף בדולרים ובין מדד המחירים לצרכן בארה״ב (ממוצע 2002=1.0), והתוצאה מבוטאת בפער זמן (time lag) של 12 חודשים.
מקור:
Datastream (series codes: OILNWD for the integrated oil companies; TOTMKWD for world total); Global Insight (series codes L76AA&Z@C001 for the price of crude oil; L64@C111 for the U.S. CPI).

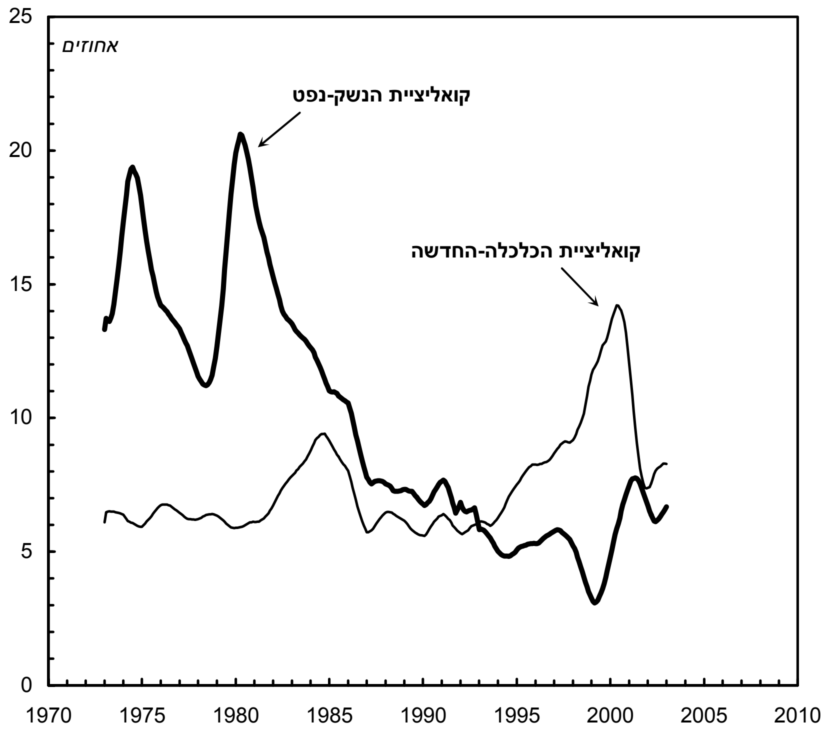
ניתן לראות בבירור את הקשר שהלך והתהדק, מאז שנות השבעים, בין רווחי הנפט לבין מחירי הנפט.[51]

חלק הארי מהרווח בענף, אפשר לראות בנתונים אלה אומדן טוב לרווחי הקואליציה.

[50] סדרה זאת מוצגת בפער זמן של 12 חודשים, כדי להתאימה לנתוני הרווחים שמשקפים את ממוצע הרווחים ב-12 החודשים הקודמים.

[51] מקדם המתאם בין שתי הסדרות החודשיות שמתחילות בינואר 1974 הוא 0.80+ ומינואר 1979 הוא מגיע לערך של 0.92+ (1 הוא מתאם מרבי).

שרטוט נ-10
חלוקת הרווח הנקי העולמי:
החלק היחסי של ׳קואליציית הנשק-נפט׳ ו-׳קואליציית הכלכלה-החדשה׳

הערה: ׳קואליציית הנשק-נפט׳ מורכבת מפירמות נפט משולבות ומפירמות נשק. ׳קואליציית הכלכלה-החדשה׳ מורכבת מפירמות ׳הי-טק׳ בענפי חומרה, תוכנה ותקשורת. הסדרות מודדות את החלק באחוזים של של כל אחת מהקואליציות בסך הרווח התאגידי העולמי, ומבוטאות כממוצעים נעים של 12 חודשים. הרווח הנקי מחושב על ידי חילוק שווי-השוק במכפיל-הרווח (מכפיל-הרווח = מחיר / רווח למניה).
מקור:
Datastream (series codes TOTMKWD for world total; OILINWD for integrated oil; DEFENWD for defence; INFOHWD for information technology hardware; TELEQWD for telecom equipment; SFTCSWD for software and computer services).

בתחילת שנות השבעים פרץ המשבר הראשון. בעיתונות וב׳דעת-הקהל׳ כינו זאת עדיין ׳משבר אנרגיה׳. הביטוי נועד לרצות את דעת האדונים ולהביע את הדוגמה המקובלת: כי מדובר במחסור של עתודות נפט, אשר מנוצל לרעה על ידי גורמים לאומניים ומונופוליסטיים. ובעיקר מדובר בארגון דמוני שצץ לפתע בחדרי החדשות ובמרכזי התקשורת, ושמו ׳אופ״ק׳.

טיבו של הקשר הזה בין מחירי הנפט לבין הרווחים הדיפרנציאליים של קבוצות הנפט הדומיננטיות נראה היטב בשנות השמונים. בתחילת שנות השמונים פרץ 'משבר האנרגיה' השני בעקבות המהפכה באיראן, שבה הודח השאח – בן-ברית ותיק של הממשל האמריקני. מחיר הנפט טיפס לשיא של מעבר ל- 80 דולר לחבית במחירים של היום (מחירים 'ריאליים').

המשבר הקפיץ את הרווחים של קבוצות הנפט המרכזיות בכמאה אחוזים, ובעיקר הן השתלטו באופן דיפרנציאלי על הרווחים בעולם: קבוצות הנפט תפסו כמעט חמישית מכלל הרווח של הפירמות בעולם. אכן, אלו היו השנים הטובות של הסטגפלציה והקונפליקטים הצבאיים. אלו היו השנים הטובות של 'קואליציית הנשק-נפט'.[52]

זה היה השיא. אבל מאז המחירים רק ירדו. לא עזרה המלחמה המחודשת של עירק כנגד איראן, לא עזרה הפלישה של ישראל ללבנון, לא עזרו ההפצצות האמריקניות בלוב. גם המתח הרב ששרר במפרץ הפרסי ובמזרח-התיכון בכלל, לא סייעו לבלום את נפילת מחירי הנפט. המחירים ירדו ועימם נפלו הרווחים. שיא הנפילה היה בתקופת קלינטון. האחרון החל במתקפת שלום אזורית, וזאת הסתדרה היטב עם השינויים בתהליך ההצבר הקפיטליסטי.

כפי שראינו, תהליך ההצבר פנה מסוף שנות השמונים אל עבר אפיקים אחרים: ההצבר התבסס על מירוץ לשליטה בתהליך ההרחבה ב'שווקים המתעוררים' ובעולם הפריפריאלי. הוא נשען על מירוץ לשערוך מהיר של נכסים, שהיו תחת תווית של 'תקשורת' ו'הי-טק', על שערוך מהיר של הנכסים הציבוריים והשירותים הציבוריים שהופרטו, ולבסוף על רכישות ומיזוגי-ענק בשוקי ההון.

התקציבים הצבאיים ובעיקר תקציבי הרכש של הנשק בעולם ובמזרח-התיכון הלכו וירדו ועמם ירדו מחירי הנפט. זה היה הזמן הטוב של 'קואליציית הכלכלה-החדשה'.[53]

השינוי באופי ההצבר משתקף גם בשינוי ביחסי הכוחות שבין שתי הקואליציות העיקריות בתוך ההון הדומיננטי: 'קואליציית הנשק-נפט' (*העמקת ההצבר*) מול 'קואליציית הכלכלה-החדשה' (*הרחבת ההצבר*).

שרטוט נ-10 מציג את השינוי ביחסי הכוחות. הקו העבה מציג את הרווח הנקי של 'קואליציית הנשק-נפט' כאחוז מסך הרווח התאגידי בעולם. הקו הדק מציג את הרווח הנקי של 'קואליציית הכלכלה-החדשה' כאחוז מסך הרווח התאגידי בעולם.[54]

---

[52] ראו בפירוט פרק ו' בספר.

[53] ראו בספר, פרק ו' סעיף י', ובעיקר שרטוט ו'7; פרק ז' סעיף ה' ובעיקר שרטוט ז'3. וראו להלן את המשך פרישת הדברים.

[54] השוו לשרטוט ו'7 בפרק ו' בספר. שם מוצג תהליך השינוי ביחסי הכוחות כהשתקפות של שינויים בחלוקת הנכסים. יש לציין, שהרכבי הקואליציות, השחקנים והגבולות, השתנו במחקרים שלנו לאורך השנים בהתאם לשינויים במפת הפירמות ולשינויי הכוחות בעולם. במחקרים הראשונים שלנו, בסוף שנות השמונים, הכילה 'קואליציית הנשק-נפט' תשע קבוצות נשק ושש קבוצות נפט. המחקרים עקבו בעיקר אחר השינויים ברווח הנקי של קבוצות אלה (ראו למשל: *Rowley, Bichler and Nitzan*, 1989 וכן: *Bichler, Rowley, and Nitzan*, 1989). בתחילת שנות התשעים הייתה 'קואליציית הנפט-נשק' מורכבת משש-עשרה קבוצות נשק ושש קבוצות נפט (ראו למשל: *Nitzan and Bichler*, 1995 וכן: *Bichler and Nitzan*, 1996). 'קואליציית הנפט-נשק' של סוף שנות התשעים הייתה מורכבת מגוש של שש קבוצות הנפט המובילות ועוד שבע קבוצות הנשק המרכזיות, לאחר שגם קבוצות הנפט וגם קבוצות

על פי *שרטוט* נ-10 ניתן לראות, כי בשנות התשעים – שנות הירידה במחירי הנפט ובתקציבים הצבאיים – הלכה ושקעה ׳קואליציית-הנשק-נפט׳. בשנת 2000, היא הגיעה לשפל ללא תקדים של 3% מסך הרווח בעולם. באותה עת שגשגה ׳קואליציית הכלכלה-החדשה׳ והגיעה לשיא של 14% מכלל הרווח העולמי.

האינטרסים של ׳קואליציית הכלכלה-החדשה׳ היו מנוגדים לאינטרסים של ׳קואליציית הנשק-נפט׳. מחירי נפט גבוהים או קונפליקטים צבאיים, נחשבו לאיום על תהליך הרחבת ההצבר שעליו התבססה ׳הכלכלה-החדשה׳.

עלייה במחירי נפט ובתקציבים צבאיים, פירושם, פחד של העסקים מאינפלציה, העלולה לחבל באופוריה של המיזוגים. פירושם, ציפיות לעלייה בריבית ולעלייה בהוצאות על הסיכונים. פירושם, נפילת האמון בסיכויי הצמיחה של ׳השווקים המתעוררים׳, אובדן התקוות לשיערוך הנכסים, איבוד האמונה בעתיד המיזוגים ועסקי ה׳הי-טק׳. בקיצור, עלייה במחירי נפט ובתקציבים צבאיים, מביאים לחששות מהתנפצות גל האופטימיות בשוקי ההון הגלובליים של שנות התשעים.

שנת 2000 עמדה בסימן סיומו של מחזור ההתרחבות. גל המיזוגים החל לדעוך וסימני המשבר כבר נראו באופק. באופן רשמי ׳הכלכלה-החדשה׳ הסתיימה במפולת ניירות-הערך בארה״ב בשנת 2001, אולם היא קרטעה כבר קודם לכן. סימני ההתערערות התגלו מאז 1997 באזורים פריפריאליים שונים בעולם. המשברים התפשטו מאסיה דרך רוסיה ודרום-אפריקה ועד לברזיל, לארגנטינה ולאורוגואי. משברי ה׳נסד״ק׳ ושוקי ניירות-הערך המרכזיים בעולם היו האחרונים בשרשרת המפולות של מחירי הנכסים. בעלי-ההון הדומיננטי החלו להכיר בעובדה המרה כי תקופת ה׳הייפ׳ (האופוריה) הסתיימה. תם מחזור ׳*הרחבת ההצבר*׳. ׳האינסטינקט המעמדי׳ עורר אותם לפנות אל עבר נתיב ׳*העמקת ההצבר*׳.

שנת 2000 הייתה גם שיא הנפילה של ׳קואליצית-הנשק-נפט׳. מחירי הנפט הגיעו לתחתית של 14 דולר לחבית במחירים של היום. חלקן של קבוצות הנפט, כפי שצוין, נפל לרמה של 3% בלבד מכלל הרווח התאגידי בעולם. לשפל כזה מעולם לא הגיעו קבוצות הנפט הגדולות במרוצת המאה-העשרים. וכל זאת ארע דווקא בשנה האחרונה של המילניום.

אי אפשר היה להמשיך כך. היה צורך לפעול מיד. אולם תחילה היה צורך להשתלט על הבית הלבן.

הנשק עברו גל מסיבי של מיזוגים בשנות התשעים (רשימת הפירמות ורווחיהן מופיעה בספר, בסוף פרק ו׳, טבלה ו׳4). ׳קואליציית הכלכלה-החדשה׳ הייתה מיוצגת בסוף פרק ו׳ בספר באמצעות 54 הפירמות המובילות בעסקי טכנולוגיות של מידע, ציוד ושירותי מחשב ותקשורת. שרטוט ו׳7 בפרק ו׳ בספר, מתאר את יחסי הכוחות בין שתי הקואליציות לא באמצעות הרווחים הנקיים שלהן, אלא על פי נתוני ׳שווי-השוק׳ שלהן. במחקר הנוכחי השמשנו בנתונים אחרים שנבעו מהשינויים בסוף שנות התשעים: ראשית, הרכב הקואליציות השתנה לנוכח תהליך הקפיטליזציה/הריכוזיות העולמית. משום כך ׳קואליציית הנשק-נפט׳ הורכבה מכלל פירמות הנשק בעולם ומכלל פירמות הנפט בעולם. מנגד, ׳קואליציית הכלכלה-החדשה׳ הורכבה מכלל הפירמות בענפים הנחשבים ל׳היי-טק׳. שנית, היחסים בין שתי הקואליציות הוצגו באמצעות הרווחים הנקיים של כל אחת מהן כאחוז מסך הרווח התאגידי בעולם (*Bichler and Nitzan*, 2004).

י״א. לקראת הסדר המלחמתי החדש

קואליצית הנפט-נשק השתלטה על הבית הלבן בחירוק שיניים: במאמץ פיננסי, בתככים אלקטורליים, בלחצים משפטיים, בזיופים בספירת הקולות – ובסך-הכל בדרכי רמייה. לבסוף הם הצליחו להכניס את ג׳ורג׳ בוש-הבן.

שלא כמו רייגן, למשפחת בוש יש מסורת ארוכה באליטה הינקית הותיקה של מזרח ארה״ב. עוד אבי סבו של גורג׳ בוש-הבן, ולאחריו כל הצאצאים בשושלת וולקר-בוש, השתלבו בפסגת העסקים של משפחות הארימן-מורגן-רוקפלר. הם היו קשורים ביחסי שליטה, ניהול ואף בקשרי משפחה עם שליטי העסקים המרכזיים של הנפט, מסילות-הברזל, הבנקאות, והנשק.

מאליו מובן שכבר בתחילת המאה, ומאז לאורך המלחמות הרבות שניהלה ארה״ב ברחבי העולם במאה-העשרים, ישבו צאצאי משפחת וולקר-בוש במועצות שונות של הממשל, שעסקו במה שמכנים ׳ביטחון לאומי׳, ברכש צבאי ובמדיניות-חוץ.

בנוסף לאלוהים ולדולר, האמינו הבושים בעליונות הגזע הלבן. הם האמינו עוד יותר בעליונות הגזע הינקי. ובעיקר הם האמינו בעליונותן של משפחות האליטה הינקית במזרח ארה״ב.

כדי לשמור על העליונות הזאת, השתתפה משפחת בוש במסע-צלב ארוך ברחבי העולם נגד ׳הקומוניזם העולמי׳. המאבק הארוך הזה כלל מימון ותמיכה בצבאות האינטרוונציה והצבאות הלבנים ברוסיה שלאחר המהפכה. הוא כלל מימון פלוגות הסער הנאציות בגרמניה של סוף שנות העשרים. הוא כלל מימון ואספקת נשק וחומרי-גלם אסורים למען חימוש גרמניה הנאצית בשנות השלושים. הוא כלל מימון עיתונים, הוצאות לאור, אוניברסיטאות וקרנות מחקר, המפיצים אידיאולוגיות של ׳שוק חופשי׳, ׳תחרות׳ ו׳ליברליזם׳ פרוטסטנטי.

ברט וולקר, סבו של בוש הנוכחי, היה בעת מלחמת-העולם השנייה שותף בבנק בניו-יורק, שהיה בבעלות אמריקנית רשמית אולם בשליטה נאצית סמויה. אין זה פלא שכוחם האלקטורלי של בני משפחת בוש נבע מהקבוצות השמרניות, הנוצריות-פנדמנטליסטיות והנאו-נאציות בקרב המפלגה הרפובליקנית.[55]

עם צאצא כזה, אפילו שהוא לא מבריק במיוחד, אפשר לחזור ולשקם את הרווחים.

התירוץ התחיל במאורעות ספטמבר 2001, המשיך במשברי מטבע בארגנטינה ובברזיל, התחזק במשבר ששיתק את שדות הנפט של ונצואלה ובעליה חדה במחירי הקומודיטיס בחודש פברואר 2002.

בוש-הבן פתח בהכנות למלחמה ב׳ציר-הרשע׳ ומחירי הנפט העפילו מעבר לרמה של 30 דולר לחבית. הרווחים התחילו להשתקם וכבר בשנת 2002, חלקם של קבוצות הנפט החל לגדול בתוך כלל הרווח העולמי (ראו גרפים נ-9, נ-10) – כל זאת, במקביל לעסקי המיזוגים וההיי-טק של ׳הכלכלה-החדשה׳ אשר הלכו והתמוטטו.

ואכן כפי שניתן לראות על פי *שרטוט* נ-10, ירדו עסקי ׳הכלכלה-החדשה׳ עד לרמה של 7% מסך הרווח בעולם. מנגד, הצליחה בשנת 2003 ׳קואליציית הנשק-נפט׳ לנכס כ-

---

[55] ספר מצוין על תולדות המשפחה: *Tarpley and Chaitkin* (1991)

7% מסך כל הרווח בעולם – ובכך חזרה לרמה של תקופת מלחמת המפרץ ב-1991. עם תחיית 'קואליציית הנשק-נפט', חזרו סימני הסדר המלחמתי הישן.

זה הרקע לעלייה מחודשת של תקציבי הביטחון, להסלמה מחדש של קונפליקטים – הפעם קונפליקטים אתניים-תרבותיים (זאת הצעקה האחרונה) – במקומות שונים בעולם. ובעיקר, זה הרקע לסימני המתח המחודש במזרח-התיכון.

נראה שהתקפות הטרור, הפלישה לאפגניסטן, החיסול הרשמי של הסכם אוסלו, המתחים במרכז אסיה, הרמיזות כלפי סין, האיומים כלפי אירן וקוריאה, הפלישה לעירק, כל אלה מבשרים עידן של הצבר מתוך משבר.

כפי שניסח זאת מיכאל קלצקי בתקופת מלחמת ויטנאם: "... אכן זהו עולם עצוב בו גורל האנושות כולה תלוי בתוצאות המאבק שבין שתי קבוצות עוינות בתוך עולם העסקים הגדולים. רבות מההתהפוכות בהיסטוריה החלו מפילוג שהתחולל בצמרת המעמד השליט..." (*Kalecki*, 1967: p.114).

עד כאן המעגל הפנימי והאינטרסים הקבוצתיים המיידיים שכרוכים בפלישה, מנקודת ראותו של המעמד השליט.

אבל ברור שקואליציה, ולו החזקה ביותר, אינה יכולה להישען על בסיס צר של אינטרסים, ואפילו אינטרסים דומיננטיים. 'ההגמוניה', כפי שאומרים היום, חייבת להתבסס על אינטרסים רחבים שמלכדים מעגלי כוח נוספים (מין 'בלוק-היסטורי' כזה אופנתי), הכוללים את האופוזיציה המתפוררת של 'הכלכלה-החדשה'.

ואכן קיים הדבק, שמלכד כרגע מסביב לקואליציה את כלל הקפיטליסטים בעולם: זהו הפחד מפני *החובות והדפלציה*. אלה הם האויבים המשותפים המאיימים על כלל ההצבר הקפיטליסטי, או מה שמכנים בשפה מעורפלת – על 'הסדר העולמי'.

י"ב. הסדר החדש של הסטגפלציה והמלחמה

לאחר שוך האופוריה של שנות התשעים, התגלגלו המנופים הפיננסים והפכו לחובות. אלו החובות הגדולים ביותר בהיסטוריה האנושית.

בשנות הששים הגיע ערך החוב הפרטי והציבורי בארה"ב לרמה של 140% מהתוצר המקומי הגולמי. כיום החוב מתקרב לרמה של 300%.

מצב דומה שרר בארה"ב רק במשבר הגדול של אמצע שנות השלושים. בתקופה ההיא שרר מיתון חריף שהייה מלווה ב'דפלציה' (ירידת מחירים) ובחוב אשר הגיע לרמה של 270% מהתמ"ג.

בשנות השלושים נחשבה ה'דפלציה' לאויב הגדול של הקפיטליזם. אולם מאז שנות הארבעים היא הלכה ונעלמה מהתודעה. את מקומה ירשה האינפלציה, אשר בשלושים השנים האחרונות נחשבה לקללת המין האנושי.[56]

באמצע שנות התשעים, חיככו המומחים את ידיהם בהקלה: מפלצת האינפלציה הוכתה אחור, והעשור האופורי של 'הכלכלה-החדשה' היווה לדעתם, הוכחה ניצחת.

---

[56] ראו פרקים ד-ה בספר.

והנה, בשנת 2000 השמים שוב התקדרו: המגפה הישנה של ה׳דפלציה׳ זחלה החוצה מנבכי הזכרון והכתה כברק בתודעה.[57]

הקפיטליזם מבוסס על ציפיות לרווח – ובעיקר, על ציפיות-לרווח של ההון-הדומיננטי (שעל פיהן מוכתבות, בסופו של דבר, טיב הציפיות ׳הנורמליות׳). במצב של נפילת מחירים והתמוטטות מחירי הנכסים – הציפיות-לרווח יורדות; ומנגד, אחוז שירותי-החוב (גלגול-החוב והוצאות על ריבית) בתוך חלוקת ההכנסות עולה. נפח האשראי מתכווץ. אין הלוואות, אין אפשרויות להשקעות כדי להחזיר את החובות הישנים. וכמו אבני דומינו, תהליך ההצבר מאיים להתמוטט.

ואכן, פרשת ׳אנרון׳, אשר משפחת בוש ומקורביה קשורים אליה – יותר משהיא מעידה על התרמיות הגדולות של עסקי ׳הכלכלה-החדשה׳ – מסמנת את הסכנה הדיפלציונית, כלומר את שרשרת פשיטות-הרגל, את התמוטטות מחירי הנכסים ו׳קשיי הנזילות׳, שמאיימים על מרבית העסקים המובילים בעולם.

וכמובן, ברמה המצרפית, רובץ בפתח האיום של משבר מיתון ואבטלה בנוסח שנות השלושים.[58]

על הרמה המצרפית מופקדים אמנם המשרתים, שברוב המקרים ניתן לסמוך עליהם: הטכנוקרטים, השרים, מנהלי הארגונים המפלגתיים, ׳הנציגים׳, מנהלי ארגוני התקשורת, כוכבי התרבות, האידיאולוגים-האקדמיים וכו׳. אולם מצד שני, יש לזכור, כי המצרפיות היא מילה נרדפת לתגלית הגדולה של תחילת המאה-העשרים: ׳ההמון׳.

וההמון, אמנם נשלט בינתיים באמצעות השילוש-הקדוש – ארוטיקה-טרור-כדורגל – אולם לעתים מתגלים בו הרי-געש לא-כבויים ולא צפויים המצויים על-סף התפרצות. בעתות משבר של מיתון, אבטלה ואי-אמון באדונים (׳משבר זהות׳), הוא עלול להחריב חלילה את כלל שיטת ההצבר.

המומחים, מעצבי-המחשבות ומשטחי-הדעות ניסו תחילה להכחיש את קיומה של הסכנה. היו כאלה כמו סמיואל בריטון בעל טור ב׳פיננשל-טיימס׳, שפשוט ציווה על עדרי קוראיו: ״... התעלמו מרוחות-הרפאים של הדפלציה. מלבד יפאן, העולם לא חזה בדפלציה מזה שבעים שנה...״ (מצוטט מ- *Prechter*, 2003, p. 11). כפילו, ג׳יימס גראנט, עורך כתב-העת *Grant's Interest Rate Observer*, ביטל בפשטות את קיומה: ״...הדפלציה אינה אלא דאגה שיצאה מהפרופורציות...״ (שם). לעומת שני אלה, אדריאן דוגלאס, מומחה פיננסי ידוע, התחנן בפני המאמינים: ״... האמינו ככל שתחפצו ברוחות, שדים, קוסמים ומכשפות, אך, אנא, אל תאמינו בביאתה של הדפלציה אי-פעם בימינו...״ (שם).

---

[57] בבדיקה שערכנו במאגר-מידע על עסקים "Business Source Premier" של "EBSCO", המכסה כ-2800 עיתוני-עסקים בשפה האנגלית, מנינו את מספר הפרסומים שמוזכר בהם המונח ׳דפלציה׳ לעומת מספר הפרסומים שמוזכר בהם המונח ׳אינפלציה׳. מסתבר שמאז 1998 העיסוק ב׳דפלציה׳ קפץ בתלילות ובשנת 2000 מספר הזכרות של ׳דפלציה׳ הגיע כמעט לחמישית ממספר ההזכרות של ׳אינפלציה׳. לשם השוואה, בין השנים 1980-1997 היה ממוצע ההזכרות של ה׳דפלציה׳ כ- 2% בלבד מסכום הזכרות ה׳אינפלציה׳. ראו: *Bichler and Nitzan* (2004), Figure 8, p. 292.

[58] דיון תיאורטי ואמפירי מפורט: *Nitzan* (1999; 2001). המעניין הוא שכבר במאמר ב-1999, אשר יצא בשיא האופוריה של המיזוגים, מופיעה תחזית על המעבר הצפוי אל עבר משטר סטגפלציוני.

היו גם מומחים אשר הסכימו להודות במקצת בקיומו של קמצוץ דפלציה, הניתנת לדעתם להכנעה בקלות: "... החדשות הטובות הן שהמדיניות המוניטרית מעולם לא יצאה מכלל שליטה..." מבשר אנג'ל וויין, לשעבר חבר ב'מועצת-הפדרל-ריזרב' (שם).

מילטון פרידמן, מקבל פרס נובל לכלכלה, מצרף למכונה את קול אדוניו: "... קיימת דאגה מוגזמת לגבי דפלציה, אך זאת אינה רצינית. אינפלציה, לעומת זאת, נותרה עדיין בעיה הרבה יותר חריפה מדפלציה. 'הפדרל-ריזרב' של זמננו אינו מתכוון לחזור על הטעות של 'הפדרל-ריזרב' משנות השלושים. התרופה לדפלציה היא פשוטה ביותר: הדפיסו כסף..." (שם). וכהד למקהלה, נשמע ניסורו של בן ברנאנק נגיד ב'פדרל-ריזרב': "...הדפלציה תמיד ניתנת לריפוי במערכת של פיקוח על הכסף... בידי ממשל ארה"ב מצויה טכנולוגיה הקרויה מכונת-דפוס. וטכנולוגיה זאת מאפשרת לממשל להפיק דולרים ככל שיעלה ברצונו כמעט ללא עלויות..." (*Bernanke*, 2002).

אם כן, הפיתרון של קומפלקס העסקים-ממשל לחרדה מפני הדפלציה נמצא באמצעות הורדת הריבית והגדלת כמות הכסף בפיקוח הממשל.

אולם ברור לכל מי שקרא את הספר (ובעיקר פרקים ד'-ה'), שהצפת השוק בכסף אינה מבטיחה את שיקום המחירים ובוודאי לא את שיקום האמון של המלווים.

ביפאן, לאחר מפולת המחירים של שנת 1989, מיהר הממשל להוריד את הריבית עד לרמה של אפס אחוז והכסף הונפק ללא הגבלה, ואף-על-פי-כן, לא שררה ביפאן אינפלציה, אלא להפך – שררו שם דפלציה וקיפאון.

כדי לחולל אינפלציה, יש צורך בקונצנזוס חדש בקרב העסקים, ובעיקר בקרב ההון הדומיננטי. זהו קונצנזוס בדבר הצורך בשינוי דחוף של אופי ההצבר. כלומר, ההון הדומיננטי, ועמו מעגלים קרובים של קבוצות כוח מובילות, הולכים ומשתכנעים שאינפלציה תשנה את אופי החלוקה-מחדש. אינפלציה תגדיל את הרווח הדיפרנציאלי שלהם.

ושוב, יש לזכור, שאין מדובר במנגנון פאסיבי של ציפיות לשינוי במחירים (כפי שהאידיאולוגים הממוסדים משננים, מתכנתים ומעצבים באוניברסיטאות ובאמצעי ההתניה ההמוניים).[59] מדובר בקונטקסט של אסטרטגיה דינמית ומתוכננת על ידי ההון הדומיננטי – מתקפה מאורגנת לשינוי הציפיות-לרווח.

בקיצור, העסקים הגדולים משוועים לקצת אינפלציה עסיסית, אשר לדעתם תניע מחדש את תהליך ההצבר. ככל שתהליך המיזוגים וההשתלטויות ('הכלכלה-החדשה') הולך וגווע ורוחות-הרפאים של הדפלציה מאיימות על הררי הנכסים/החובות המשוערכים ('הממונפים') – כך גוברת ההכרה בצורך באינפלציה.

זה הלך הרוח המוביל בקרב השופרות הראשיים של העסקים הגדולים. לאט-לאט חודר הטפטוף ההאקסלי-אורוולי, כאילו האינפלציה לא הייתה מעולם אויבת אלא תמיד הייתה ידידה: "אינפלציה היא טובה. אינפלציה היא בריאה. אינפלציה היא חיונית. אינפלציה היא הכרחית לכולנו הדלתא-גמא, משום שאלפא יודעים מה טוב לנו..."

---

[59] על פי האידיאולוגיה השלטת ('מדע הכלכלה'), היקום מורכב מיצורים רציונליים חסרי כוח שוק. משום כך צפיות לשינוי במחירים הינם חלק ממנגנון אוטומטי שבו 'סוכנים' מגיבים באופן פאסיבי לשינויים צפויים במחירים. על פי הדוקטרינה, הם בסך הכל מנסים לשמור על הכנסתם שלא תסטה חלילה משיווי-המשקל.

כך למשל, הופיע ב- 24.4.03 ב'פיננשל-טיימס' מאמר ראשי שכותרתו: "גרינספאן חייב להפעיל תוכנית לעליית מחירים". המאמר נכתב על ידי המאורות הגדולים של העסקים, ביל דאדלי מ'גולדמן-סאקס' ופול מק'קלי מ'פימקו'. בגוף המאמר נכתב: "...בעבר, 'הפדרל-ריזרב' ניצח במלחמה הארוכה כנגד האינפלציה... עתה, עם המינוי המחודש שלו על ידי בוש, גרינספאן עומד בפני משימה לפתור בעיה שונה: קצב האינפלציה נמוך מידי... עליו לדאוג שקצב האינפלציה יהיה מספיק גבוה כדי לאפשר למשק לספוג זעזוע ממריץ מבלי ליפול לדפלציה..." (*Dudley* & *McCulley*, 2003).

קשה לומר שאלוהים (גרינספאן) לא התאמץ. בשנתיים שחלפו 'הפדרל-ריזרב' הוריד את הריבית בקצב רצחני. מחיר הכסף הלך והוזל. ללא ספק הפחד מהדפלציה עשה את שלו.

באחת מדרשותיו הפומביות, גריספאן הזהיר מפני "... נפילה משמעותית לא-רצויה ברמת האינפלציה..." (הודעה לעיתונות 2.5.2003). זאת הייתה כנראה ההודעה הרשמית הראשונה מאז המשבר הגדול של שנות השלושים, שבה נגיד הבנק המרכזי של ארה"ב טוען, כי ירידה ברמת האינפלציה היא 'לא-רצויה'...

כמה ימים לאחר מכן שר האוצר ג'ון סנאו עורר תקוות נוספות לאינפלציה באומרו שהממשל נוטש את "...המדיניות הקודמת של שמירה על דולר חזק...".[60]

המעמד השליט, אם-כן, הולך ומשתכנע כי היציאה מהמשבר תלויה במעבר למשטר אחר של הצבר דיפרנציאלי: ממשטר של *הרחבת-ההצבר* באמצעות מיזוגים-רכישות-השתלטויות אל משטר של *העמקת-ההצבר* באמצעות סטגפלציה.

מה שחסר, הוא 'הניצוץ'. הניצוץ שיצית את הדלק ויספק את התנופה הראשונה לגלגל ההצבר, לרווחיות העסקים הגדולים. שידחוף לשינוי הציפיות-לרווח, או בקיצור, שינוע לעבר משטר הצבר חדש. והניצוץ הוא עלייה במחירי הנפט, ואליו בדרך-כלל נלווה עלייה בתקציבים הצבאיים.

י"ג. הניצוץ

מאז שנות השבעים קיים קשר סטטיסטי חזק בין התנודות במחירי הנפט ובין התנודות במדד המחירים הכללי.

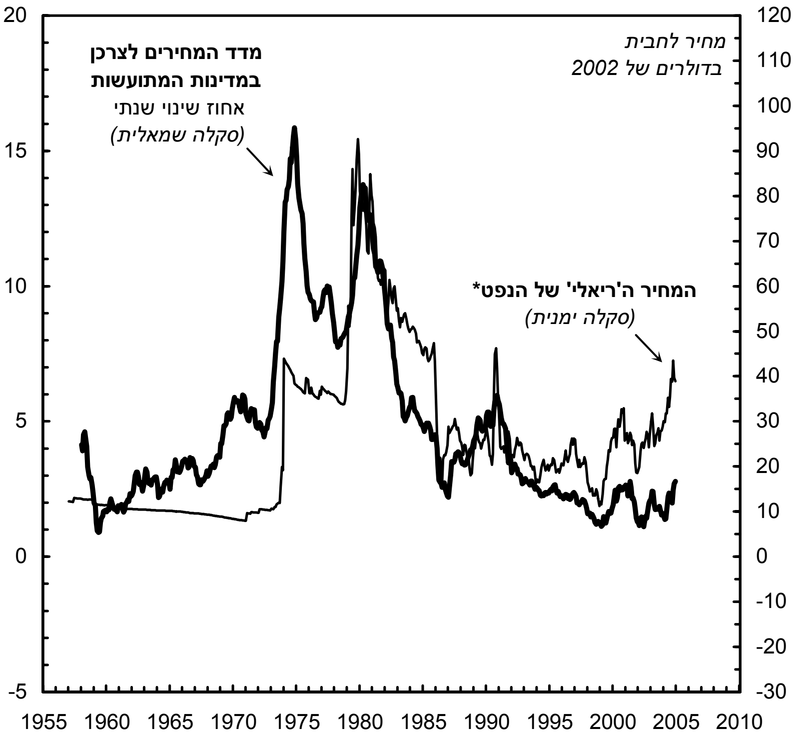
שרטוט נ-11 משרטט את הקשר בין מחירי הנפט ובין האינפלציה.

הקו העבה מראה את מדד-המחירים-לצרכן (CPI) במדינות התעשייתיות (הנמדד כאחוז שינוי בין חודש אחד ובין אותו חודש בשנה הקודמת). הקו הדק מראה את מה שמכנים המחיר 'הריאלי' של הנפט (הנמדד כמחיר הנפט הגולמי בדולר אמריקני של שנת 2002 לאחר שיוחס למדד-המחירים-לצרכן האמריקני).

---

[60] הקוראים, מן הסתם, מתחילים להיווכח, שאין ממש בסיסמאות השמרניות והרדיקליות, לפיהן הפלישה לעירק נועדה, בין השאר, "...לשמור על מעמדו של הדולר כמטבע קשה...". על פי המומחים הרציניים הללו, 'אופ"ק' זמם להתמרד ולנטוש את המטבע של האימפריה האמריקנית ולעבור ליורו. משום כך, כיבוש עירק בידי ארה"ב נועד למנוע צעדים כאלה העלולים להחליש את הדולר. לא נראה, מכל מקום, שההודעה של שר האוצר האמריקני, אשר ארעה דווקא בעת הפלישה, שינתה משהו במבנה הלוגי המוצק של טיעוני המומחים. שהרי עובדות, כשלעצמן, תלויות באופנת ההסתכלות ובמבנה הדיכוי שעבר המסתכל.

שרטוט נ-11
מחירי הנפט והאינפלציה

* מחיר הנפט בדולרים מחולק במדד המחירים לצרכן בארה"ב (ממוצע 2002=1.0)
מקור:
IMF *International Financial Statistics* through Global Insight (series codes: L64@C110 for CPI in the industrialized countries; L76AA&Z@C001 for the price of crude oil; L64@C111 for the U.S. CPI).

עלייה במחיר 'הריאלי' של הנפט, פירושה, שמחיר הנפט בדולרים אמריקניים עלה מהר יותר (או ירד יותר לאט) מאשר מדד-המחירים-לצרכן האמריקני (CPI). ומנגד, אם מחיר הנפט 'הריאלי' נפל, פירושו שמחיר הנפט בדולרים אמריקניים ירד יותר מהר (או עלה יותר לאט) מאשר מדד המחירים לצרכן האמריקני.

בשנות הששים לא היה קשר בין המחיר 'הריאלי' של הנפט ובין האינפלציה. הקשר ביניהם התחיל לבלוט מאז תחילת שנות השבעים (עידן 'הזרימה המוגבלת'). בהמשך הקשר הלך והתחזק, ומאמצע שנות השבעים ועד עתה, ניתן לראות שהנפט 'מוביל' את האינפלציה במדינות התעשייתיות. כלומר, התנודות במחיר 'הריאלי' של הנפט 'גוררות' אחריהן בשיטתיות את התנודות במדד-המחירים-לצרכן.

ושוב יש להדגיש, שבניגוד לדעה הרווחת (השמרנית והרדיקלית) – הקשר הזה אינו מובן מאליו.

למחיר הנפט אין קשר לספרה של הייצור-המחסור-הביקוש וכו׳. ויש לכך כמה סיבות: ראשית, בעשרים השנים האחרונות, חשיבותו של הנפט הגולמי כתשומת מפתח בייצור הלכה וירדה ככל שהשתכלל החיסכון באנרגיה וככל שירדו מחיריו ׳הריאליים׳. בשנת 1980 ערך תפוקת הנפט (בדולרים) היווה 7.5% בתוך כלל ערך התפוקה הגולמית העולמית, ואילו בשנת 2001 חלקו של הנפט בתפוקה הגולמית העולמית ירד עד לרמה של 2.1% בלבד.[61]

והנה, למרות הירידה בחשיבות הנפט כתשומת ייצור, הקשר בין מחירי הנפט והאינפלציה נותרו חזקים כמו בתקופה הטובה של ׳המחסור בנפט׳ ו׳משבר האנרגיה׳.

שנית, ככל שתועמס עלות נפט גבוהה על המחיר האחרון לצרכן – כך יש לצפות שהקשר בין המחיר ׳הריאלי׳ של הנפט לבין שיעור האינפלציה ילך ויחלש.

וזה אכן, היה הסדר ששרר עד לתחילת שנות השבעים, הוא סדר ׳הזרימה החופשית׳. כאשר עלה המחיר השוטף של הנפט – עלה עמו באותו שיעור בערך מדד כלל המחירים. כתוצאה מכך, למרות העליה באינפלציה המחיר ׳הריאלי׳ של הנפט נותר ללא תזוזה משמעותית (׳שטוח׳, כפי שניתן לראות *בשרטוט* נ-11). מצד שני, ניתן להבחין בתוך השרטוט, שמתחילת שנות השבעים ואילך, המחיר ׳הריאלי׳ של הנפט (מחיר שוטף של נפט ביחס למדד המחירים) דווקא התחיל להיות קשור הדוקות לאינפלציה. פירוש הדבר הוא, שהשינויים במחיר הנפט אולי מצאו דרכם לתשומות הייצור ולמדד-המחירים לצרכן, אולם באופן חלקי בלבד. למעשה, ניתן להניח שאין קשר כלשהו למנגנון ׳אוטומטי׳ או ׳ניטראלי׳ של ׳שוק׳ או של ׳סוכנים רציונליים׳ או של הבלים מיסטיים דומים.

ההסבר הוא אחר: מאז שנות השבעים מדובר בסדר אחר. סדר שקשור בחלוקה-מחדש המוכתבת על פי המאבק בין השליטים העולמיים של הנפט לבין קבוצות קפיטליסטיות אחרות.

אבל חשיבות הקשר החזק הזה – ולמעשה סיבת הקשר, בין המחיר ׳הריאלי׳ של הנפט לבין האינפלציה – היא בכך, שבעשרות השנים האחרונות קבוצות ההון הדומיננטיות נוטות לראות במחיר הנפט את ׳הברומטר׳ לאינפלציה קרבה. הן נוהגות להתאים את אסטרטגיות המחירים שלהן לתנודות במחירי הנפט.

מכאן ברור: אם מחירי הנפט ימשיכו לעלות, האינפלציה תשוב להיות תופעה ׳קבועה׳. וכך יוסר איום הדפלציה והעסקים הגדולים יוכלו להקל את לחץ החובות. יתר על כן, האינפלציה בדרך-כלל מחלקת-מחדש את ההכנסות לטובת ההון בכללותו ביחס לשכר, ובעיקר את ההכנסות של ההון הדומיננטי ביחס לשארית הסקטור העסקי.[62]

הקטע הבא לקוח ממאמר שנכתב ערב הפלישה לעירק:

״... ברור אם כן, שהגיון אחר לחלוטין מונח ביסוד הפלישה לעירק. לא מדובר באספקה שופעת וזולה של נפט לעולם הדמוקרטי הנאור, אלא להיפך: במלחמה שתבעיר את בארות

---

[61] הנתונים חושבו על פי נתוני British Petroleum (Annual); World Bank

[62] ראו בספר פרק ה׳.

הנפט, תקטין את תפוקת הנפט, תיצור אי-יציבות במזרח-התיכון, ותגרום ליבוא נשק מסיבי לאזור. סביר להניח, שהמלחמה רק התחילה. הכוחות הנגדיים מתגבשים במזרח-התיכון ובעולם הפריפריאלי. בקרוב תתחלנה מלחמות פנימיות בתוך עירק ונגד כוחות הכיבוש. זאת אכן תהפוך ל'מלחמה מתמדת בטרור'. אם זה יקרה, מחירי הנפט בעולם יעלו, ועמם תעלה האינפלציה. המלחמה תגרום לגידול בהוצאות הביטחוניות ותשקיע את העולם המתועש בסטגפלציה. היא תשרת את ההון הדומיננטי בעולם, אבל בעיקר, המלחמה תעלה את הרווח של קבוצות הנפט המרכזיות ושל קואליצית הנפט-פיננסים-נשק שסובבת את בוש..." (ניצן וביכלר, *מצד שני*, 2003).

י"ד. התחזית המדעית והחזית האנטי-מדעית

י"ד.1 על התחזית המדעית

קיימת אמרה המיוחסת לאנשי מדע רבים אולם הניסוח החד ביותר הוא של הפיסיקאי לאו שילרד: "... כל אמת חדשה עוברת שלושה שלבים: בתחילה לועגים לה המומחים ומכנים אותה 'הבלים'. אחר-כך הם מבטלים אותה כ'טריוויאלית'. ולבסוף, אנו לומדים כי הם 'מאז ומתמיד אמרו זאת'..." (*אוז*, 2003, עמ' 27).[63]

בשלוש השנים שלאחר הוצאת הספר, פרסמנו מספר מאמרים וספרים בשפות שונות, אשר בין השאר, עסקו בפלישה לאפגניסטן ולעירק מפרספקטיבה של הצבר הון.[64]

לקוראים עד עתה ברור שמדובר בדרך-חקירה אלטרנטיבית, בתמונת-עולם חדשה, בכלכלה-פוליטית אחרת. זאת העת לעסוק בנושא מוזנח וכלל לא-אופנתי, אשר נותר מהדבר המדולדל הזה, שמכונה 'מדעי החברה': התחזית.

הן בספר והן במאמרים הופיעו תחזיות. הן נוסחו בבהירות וללא חופן של ערפול. אנו יכולים לבדוק את התחזיות. לאמת ולהפריך אותן.[65] זאת תמצית המדע עד לא מזמן, לפני השתלטותה של החזית האנטי-מדעית.

זה היה הדגל של המהפכה המדעית שהחלה במאה השבע-עשרה. הקוסמולוגיה שבעקבות 'תיאורית היחסות-הכללית והכבידה' של איינשטיין, למרות הגיונה הסוחף והתפשטותם של מרכיביה לתחומים רבים, לא נראתה 'רצינית' מספיק, עד ל'ניסוי' בליקוי החמה ב- 1919 (וכמובן ניסויים רבים אחרים של מרכיביה בעתיד) שהצביע על אימות 'התחזית' אודות מיקום הכוכבים.

---

[63] למעשה, הדברים הובעו בגרסות שונות על ידי ז'אן-לואי אגאסי, קרל-ארנסט פון-באר, ארתור קלארק, והידוע מכולם, ארתור שופנהאור.

[64] בעברית: 'ציר הנפט', *כל הזמן* (16.8.2002); 'תיאורית הקשר', *ידיעות אחרונות* (27.8.2002); 'המשבר הגלובלי של הקפיטליזם הפיננסי', *כאן*, מס. 10 (ינואר 2003); 'מחירי נפט ורווחי נפט', *כל העיר* (21.3.2003); 'הפלישה לעירק ועסקי הנפט', *מצד שני*, גליון 3 (קיץ 2003).

[65] אין קשר בין המדע שלנו ובין התקנון המכני והדוגמטי שמספק קרל פופר (*Popper*, 1963, ch. 1). המדע שלנו שואב השראתו מהפיתגוראים. בקבוצה המדעית ההיא פיעמה רוח דמוקרטית שיצרה ונוצרה יחד עם הגיון אוניברסלי מתפשט, ללא הירכיה אקדמית-כוהנית, ובעיקר, מתוך חוסר תחרות או תועלת. ההוכחה המדעית, ככל שהייתה יותר אוניברסלית בהגיונה, יותר מתפשטת מתחומיה, יותר חוצה קטגוריות קיימות, כך הייתה יותר אמיתית (ניתן לקרוא על כך גם אצל *Bohm and Peat*, 1987).

'האסטרונומיה החדשה' של קפלר חוללה את הקוסמולוגיה החדשה ותמונת העולם 'המכנית'. אבל היא הייתה עלולה לגווע אילולא האופי האמפירי שעיצב לה גליליאו ב'שליח הכוכבים'. אופי זה עימת לראשונה באופן שיטתי את המבנה ההגיוני-המתמטי של קפלר עם מרכיבים שונים בתיאור תנועת הכוכבים.

'התחזית' אינה סתם עוד 'ניבוי' טכני, אלא היא התמקדות בסימנים או באותות שדרכם חודרים וחושפים עולם אחר, גדול יותר, אשר מסתתר מעבר למציאות האטומה הדוגמטית. התחזית עשויה להיות פרוש אחר לקטע קטן ממציאות ענקית שנדחקה, נדחתה והועלמה. אותו קטע חוזה את המציאות בדרך שהתופעות העתידיות מקבלות משמעות כללית חדשה לגמרי.

ססיליה פיין הייתה סטודנטית מבריקה ובעלת מחשבה חדשנית, שבסוף שנות העשרים של המאה-העשרים, המציאה בעבודת הדוקטורט שלה, דרך אחרת לקרוא את אותות האור על הספקטרוסקופ. יצא על פי דרך החשיבה שלה, כי השמש מורכבת בעיקר ממימן, והנותר, ברובו הוא הליום. מרגע זה נפתח עולם חדש. מכאן, היה ניתן להסביר-לחזות במדויק את בעירת השמש על פי ההגיון של הפיזיקה האיינשטנית.

לא כך סברו המרצים שבסביבתה. הם החזיקו בהסבר המקובל הישן, לפיו רוב השמש מורכבת מברזל ומיסודות כבדים. על כך היו מבוססים הרגלי החשיבה שלהם, העולם שלהם ובעיקר, הקריירה שלהם (מכנים זאת בשם פוסט-אופנתי 'פרדיגמה'). לקבל את התחזית של הדוקטורנטית פיין על היתוך האטומים של המימן והיווצרות ההליום בשמש, פירושו היה לצאת מהאטימות, לקבל את דרך המחשבה היצירתית (=המדעית) שלה ולוותר על הנכסים (=הבלמים) האקדמיים שלהם.

וכך, כדי שהדוקטורט שלה יעבור איכשהו, היא נאלצה להוסיף בסוף הדיסרטציה, כמו גליליאו בשעתו, את המשפט הבא: "... השפע הענקי של מימן [כפי שנראה בתזה] הוא כמעט בוודאות אינו ממשי..." (*Payne-Gaposchkin and Haramundanis*, 1996: p. 20).

היא צדקה, וככל שעבר הזמן, התברר שסביבתה האקדמית מכל הגוונים טעתה. למעשה, היא צדקה יותר עמוקות מאשר שיערו תחילה (אם בכלל מישהו התעכב לשער).

הסוף היה רע: שלא כמו גליליאו, ססיליה-פיין הודחה הודחקה והושכחה. המרצים שלה מעולם לא התנצלו. להיפך, במרוצת הזמן התברר שהם, איך לא, "...מאז ומתמיד ידעו זאת...". הקריירות שלהם התנהלו היטב. כמו מרבית האקדמאים, הם לא המציאו דבר ולא סיכנו דבר. ליתר ביטחון הם דאגו למחוק את פיין, לעולם לא לאפשר לה להיות מרצה או חוקרת באוניברסיטה, כדי שלא תוכל חלילה לחקור ולהתפתח. והרי כבר הבהרנו בפרק ב' בספר את יסודות הפיזיקה החדשה של הרווח: הסבוטז', בלימת הייצור החברתי, העסקיות כנגד התעשייה. ובלן היה מן הסתם מנסח זאת כך: "...ככל שגדל הרווח האקדמי, כך מתמעט הערך המדעי..."

2.T"ד 'מאז ומתמיד אמרנו זאת'

מול ההסברים שלנו והתחזיות שלנו, הופיעו תחזיות והסברים שונים משלנו. ראינו לעיל, שהתזה הכללית של הכותבים השונים, שהובעה בביטחון רב, הייתה:

- המעורבות של ארה״ב במזרח-התיכון – בין אם מטעמים ׳אסטרטגיים׳ ובין אם מטעמים ׳אימפריאליסטיים׳ – נועדה לייצב את המזרח-התיכון.
- המניעים הינם, ללא ספק, מדיניים מעל לכל, ואליהם נלווים כחלק מהתוכנית המדינית, שקולים ׳כלכליים׳.
- הנפט, הוא בהחלט שיקול – אולם שיקול ׳אסטרטגי-מדיני׳ בלבד, בהיותו מינרל חשוב.
- אכן ׳האמריקנים׳ כמדינה, מעוניינים לתפוס את שדות הנפט בעירק, אולם זאת כדי להגדיל את התפוקה ולהוזיל את מחירי הנפט.
- הגברת התפוקה והוזלת הנפט נועדו לחזק את המשק האמריקני ואת התעשייה האמריקנית.
- המתוחכמים טענו, שמדובר בחיזוק המשק האמריקני כנגד ההתחזקות האירופית והסינית.
- היותר פתוחים הסבירו, שהפלישה לעירק והוזלת מחירי הנפט, נועדו להציל את ׳הכלכלה-החדשה׳ ואת הגלובליזציה הנאו-ליברלית – וכמובן, את יציבות המחירים, כדי שחלילה לא תתפתח מחדש אינפלציה.
- ׳האמריקנים׳ באותה הזדמנות, כך נאמר, מעוניינים לשבור את ׳המונופול׳ של ׳אופ״ק׳.
- ׳אמריקה׳, כך נאמר, פולשת לעירק כדי ׳לשמור על ההגמוניה׳ וכדי לחזק את הדולר.

מסתבר שהמומחים, רובם ככולם, טעו. קריאה של מאות מאמרים מכל סוגי הצבע והאוריינטציה, מלומדים יותר או פחות, שמרניים ורדיקליים, בעלי סמכות עיתונאית, אינטלקטואלית או אקדמית – מביאה למסקנה, שבדרך-כלל מדובר בכתיבה מכנית, צפויה למדי, המזכירה את האנליסטים של שוקי ההון. לא פלא שהמומחים טעו.

נכון; *עתה* הם ״...ידעו זאת מתמיד...״. אולם *אז* הם טעו ולא הבינו. ולמעשה, קיים חשש כבד, שהם ממשיכים לדעת הכל, בדומה לידיעה שלהם מאז ומתמיד...

שלוש שנים לאחר ספטמבר 2001 הולך ומתברר סדר הדברים.

- ראשית, הפלישה לאפגניסטן ואחר כך לעירק הבטיחה אי-יציבות מתמשכת לשנים הבאות.
- שנית, בקיץ 2004 מחירי הנפט הגולמי כבר העפילו מעבר לרמה של 40 דולר לחבית.
- שלישית, מסתבר שלא ארגון ׳אופ״ק׳ חולל את העלייה במחירי הנפט, אלא דווקא הפלישה האמריקנית לאפגניסטן ולעירק. עליית מחירי הנפט התחוללה בעת שדוברי ומנהלי קבוצות הנפט המובילות, בעצה אחת עם ראשי ׳אופ״ק׳, הודיעו רשמית על שאיפתם להשיג ׳יציבות אזורית׳.
- רביעית, עליית מחירי הנפט היוותה את הניצוץ הראשון לעלייה באינפלציה העולמית יחד עם המיתון. לראשונה מאז שנות השמונים, האנליסטים, היידעונים והקוסמים – אשר תמיד בשנות התשעים ידעו הכל על השגשוג – החלו לנחש באותות ולבשר בביטחון רב, על חידוש הסטגפלציה.
- חמישית, רווחי קבוצות הנפט ביחס לקבוצות הכוח האחרות החלו להעפיל מחדש יחד עם עליית התלולה של מחירי הנפט ובמקביל לירידת ׳הכלכלה-החדשה׳.
- ששית, מאז שנת 2001, הדולר האמריקני צלל אנכית. עד אמצע 2004, הוא איבד כמעט 25% מערכו ביחס לסל המטבעות המשוקלל.

כל התהליכים הללו נראים עתה (בקיץ 2004) ברורים. יתר על כן – הם נראים ברורים מאליהם. אולם הם לא היו כה ברורים לפני כשנה; הם כלל לא התקבלו על הדעת לפני שנתיים; והם נדחו על הסף כ׳שטויות קונספירטיביות׳ על ידי המלומדים-המומחים, השמרנים והרדיקלים, לפני כשלוש שנים. הם הרי מאז ומעולם אמרו זאת.

י"ד 3.7 על החזית האנטי-מדעית

יש לציין, כי המעט שהצלחנו לפרסם היה אכן מועט. פעמים רבות נעשה הדבר תוך קיצוץ קטעים חשובים וצנזורה של עורכים מאולפים.[66]

אין זה מקרה. לא מדובר בעסקים ׳אישיים׳ או בעניינים קטנוניים גרידא. ההתנגדות נובעת מרבדים עמוקים יותר. כבר בראשית התפתחות המחקר שלנו, ניצבנו בפני חזית אנטי-מדעית. בסוף שנות השמונים פירסמנו את ההסברים הראשונים שלנו על תהליך הצבר-ההון והקונפליקטים במזרח-התיכון. ההסברים והתחזיות היו כה חריגות שאף לא העזנו לפרסמן בכתב-עת רגיל, אלא כ׳נייר-מחקר׳ במחלקה אוניברסיטאית.

במאמר ההוא הופיעה לראשונה תחזית אודות מלחמת המפרץ הראשונה. התחזית התמקדה ביחס בין הרווחים של קואליצית הנשק-נפט ולבין מלחמות הנפט. כדאי לשים לב לצירופים הנבואיים שהושמו בפיו של גורג׳ בוש האב, בדבר ׳הסדר החדש׳.[67]

המחקר שלנו המשיך להתפתח והחל ליצור סדר חדש בקונטקסט של הצבר ההון. באמצע שנות התשעים חיפשנו בחשש כבד דרך לנסות ולפרסמו. היה זה עניין של מזל שכתב-עת חדש, מהראשונים שעסקו בגלובליזציה ובכלכלה-פוליטית, הסכים לפרסם את סדרת מאמרינו, על פי התנאים שלנו. העורכים התעלמו מההערות העוינות של השופטים, הסכימו להתנגדותנו לתיקונים, ונענו לדרישתנו שלא לקצץ במאמרים ולהותירם בגודל כפול מהנהוג. הסיבה נבעה, כנראה, מניסיונם המר של העורכים עם כתבי-עת הקונבנציונליים. המאמרים הללו חזו את מלחמת המפרץ הבאה.[68]

---

[66] איננו נוהגים לפרסם בכתבי-עת אקדמיים של הזרם המרכזי. אולם גם במקומות מכובדים, ממעוזי ׳הפוליטיקלי-קורקט׳, ובעיקר בכתבי-העת של התרבות והגזע, דחו את עבודתנו. בין כתבי-העת המכובדים שהזמינו מאיתנו מאמרים ונרתעו לאחר שקיבלו את עבודתנו ראוי להזכיר את *Le Monde* וכן את *Alternatives-Internationales*, שניהם ידועים בפתיחותם הדוגמטית. מפתיע יותר היה סרובו של *Monthly-Review*. הסירוב נראה קשור לשינוי שחל באופיו השמאלי-דמוקרטי של העיתון לאחר מות מייסדיו (בעיקר פול סוויזי), והשתלטות האטימות הפוסט-מרקסיסטית. בכתבי-עת ׳פתוחים׳ אחרים, כגון *Socialist Register* או *New Left Review*, לא היה אפילו טעם לנסות. בהעדר כתבי-עת עיוניים רדיקליים בעברית, פירסמנו רק בעיתונים פוליטיים שתפוצתם דלה, או כאשר לא הייתה ברירה, בסמרטוטונים מקומיים, אשר במידה והועילו לפרסם, הכתיבו קיצורים וצנזורות. בהזדמנות זאת אנו רוצים להודות שוב לחברי מערכת *מצד-שני׳* וכן לעורכי *News From Within*, בהוצאת ׳המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית׳, שבירושלים ובבית-סחור, על האהדה ועל הסובלנות.

[67] Bichler, S., R. Rowley, and J. Nitzan (1989) 'The Armadollar-Petrodollar Coalition: Demise or New Order?' Working Paper 11/89, Department of Economics, McGill University, Montreal, pp. 1-63.

[68] Nitzan, J. and S. Bichler (1995) 'Bringing Capital Accumulation Back In: The Weapondollar-Petrodollar Coalition – Military Contractors, Oil Companies and Middle-East "Energy Conflicts"', *Review of International Political Economy*, Vol. 2, No. 3, pp.

גם תחזיותנו בדבר אינפלציה וסטגפלציה, כפי שנוכחו קוראי הספר, אינן תעלול טכני אלא חלק מתמונת-עולם חדשה, ממדע חדש.

הדעה שרווחה בקרב החזית האנטי-מדעית הייתה, שהמחקר שלנו הינו 'כלכלי', 'מטריאליסטי', ואפילו 'דטרמיניסטי'. דעה זאת מביעים בדרך-כלל כאלו המסווגים בהיררכיה (או בשרשרת-המזון) האקדמית כ'סוציולוגים' (לך תדע מה זה בדיוק), ובעיקר כאלו הנאחזים בענף 'התרבות'.

מעניין ללמוד, שעיסוק בסימבולים האנושיים ביותר – הרווח, שיעור-הרווח, הרווח-הדיפרנציאלי, קצב-ההצבר – נחשב ל'מטריאליזם'; ואילו העיון בתרבות השלטת על המין האנושי, הקפיטליזם, על מנגנוני השליטה העולמיים שלו – ההון, הפיננסים, הפירמה – נחשב ל'כלכלה'... שיהיה.

באשר לאופי 'הדטרמיניסטי' לכאורה של הכתיבה שלנו, הענין מחייב דיון נפרד.

י"ד 4. דטרמיניזם ואוטונומיה

ובכן, רוב בני-האדם בימינו נתונים במשטר קפיטליסטי, בין אם רוצים להכיר בכך או לאו. אולם לא תמיד הם היו שם. עד כמה שאנו יכולים לדמיין, היו אי-פעם בהיסטוריה האנושית משטרים אחרים, קהילתיים, אשר נוצרו בהם כללים, נוהגים ומסורות בדרך אחרת מאשר אנו מכירים; ויתכן אף שכללים אלו לא נכפו אלא נעשו ברוח הסכמית. בנקודת התחלה דמיונית כזאת אפשר להניח (ואי אפשר לשלול הנחה כזאת בפסקנות מוחלטת), שבני-אדם הופכים ל'חברתיים' כאשר הם יוצרים ונתונים במשטר, או במה שכינו הפילוסופים היווניים הקדם-אפלטוניים בשם *nomos*.

ושוב, עד כמה שאנו יכולים לדמיין, עם כל ההגבלות הנכפות על דמיוננו, משטרים קהילתיים הפכו מסיבה זאת או אחרת למשטרים מדיניים. משמע, קבוצה צרה ומגובשת של בני אדם השתלטה והחלה מכתיבה בכוח את ה- *nomos* שלה על הנתינים המדיניים. מכאן ואילך הקבוצה כופה על הנתינים מוסר, אורח-מחשבה ושיטות-הסתכלות בהתאם להיררכיה המשטרית.

הצורה הנוקשה ביותר של ה- *nomos* היא הדת המדינית (בעיקר הכנסיות הרבניות, המוסלמיות, הנוצריות והאקדמיות). אין זה פלא שמקדשים של אל אחד עליון ובלעדי, לרוב אל-שמש, מצוי ליד הארמון המלכותי (למשל המקדשים הירושלמיים של דוד והורדוס). מדובר, אם-כן, במה שקורנליוס קסטוריאדיס כינה 'הטרונומיה' (כלומר ה-*nomos* של האחר). זאת חברה שחוקיה, מוסדותיה, שליטיה ודרך מחשבתה, לכאורה נקבעים מחוץ לה (להבדיל מ'אוטונומיה' בה הם נקבעים מתוך החברה).[69]

446-515; Bichler, S. and J. Nitzan (1996) 'Putting the State In Its Place: US Foreign Policy and Differential Accumulation in Middle-East Energy Conflicts', *Review of International Political Economy*, Vol. 3, No. 4, pp. 608-661.

בהזדמנות זאת אנו מודים למערכת *RIPE* ובעיקר לעורכה הראשי Ronen Palan על מסירותם.

[69] *Castoriadis* (1984; 1991). אנו מודים לעקיבא אור על שהכיר לנו את כתביו של קורנליוס קסטוריאדיס. עקיבא אור עצמו, פירסם ספרים ומאמרים רבים ברוח קסטוריאדיס, בנושאים מגוונים של מדע, פילוסופיה, היסטוריה ודמוקרטיה (ראו: www.autonarchy.org.il).

הדתות של אל-עליון בעל זיכיון בלעדי הם דוגמא בולטת להטרונומיה. בחברות אלו ה- *nomos* של קבוצת כוהנים, שלכאורה נקבע מ׳בחוץ׳ (במקרה זה על ידי אל-עליון בעל מותג כלשהו), מכתיב לנתינים את הסדר ביקום האנושי. הסדר הזה נשען על דטרמיניזם שבני-האדם מותנים לקדש.

הדטרמיניזם הזה (כלומר הסבר ההוויה החברתית-היסטורית והצדקתה), נשען על מבנה נוקשה של יחסי-כוח ועל פיתוי, הכנעה והפחדה. באופן דומה, התנהל הדטרמיניזם של הכנסייה הלניניסטית-סטליניסטית. גם כאן מהלכי ההיסטוריה, כמו גם הטבע, נקבעו על פי חוקיות חיצונית שהייתה נהירה לקבוצה מצומצמת של עסקנים-טכנאים. באופן דומה מתנהלת לאחרונה הכפייה הדוגמטית, האנטי-מדעית של הפוסטיסתים.

כאשר אנו כותבים שרוב בני-האדם כיום נתונים במשטר קפיטליסטי, אנו מתכוונים לאמר שהם *מתקיימים* בתוך ההוויה ועל פי ה- *nomos* שהכתיבו הקפיטליסטים.

כמובן, הקפיטליסטים מנסים לכפות תודעה, ולפיה ה- *nomos* שלהם הינו משותף לכלל המין האנושי, בהיותו ׳סדר ספונטני׳ מקודש של ׳כוחות טבע׳ מכניים (׳שוק׳, ׳היצע-ביקוש׳, ׳שיווי-משקל׳, ׳איזונים ובלמים׳, ׳בחירות חופשיות׳, ׳נציגים׳, ׳תחרות׳, ׳עיתונות-חופשית׳, ׳דעת-קהל׳, ׳שלטון החוק׳ ועוד מיני ישויות מקודשות). סדר זה הינו מקודש בהיותו חיצוני לחברה החופשית. ולמרות זאת, הם מנסים בעזרת משרתיהם האידיאולוגיים לכפות עלינו את המחשבה שמדובר במשטר אוטונומי.

אנו מן הסתם לא נחדש דבר אם נטען שמדובר בתעמולה כוזבת, שאפילו מפיציה הקנאים, בהופעתם המודרנית והפוסט-מודרנית, כבר מזמן חדלו להאמין בה.

הסדר הזה נראה ׳הטרונומי׳ — והוא אכן כזה: הוא מוכתב ׳מבחוץ׳ על ידי האילים המודרניים. הוא ׳טבעי׳ משום ששליטים אוהבים לראות בבני-אדם מסה של כוחות מכניים. הוא מוכתב לנתינים המדיניים בעולם על ידי קבוצה שלטת חזקה ומלוכדת תחת הסדר, התודעה והחוקים שלה.

הראשון שניסח את הטענה הזאת כחלק מכוליות היסטורית היה קרל מרקס. הוא ניסח זאת לא כאמירה סתמית על טבע השליטים בויכוח או בדרשה, מהסוג שמצוי בשפע מאז ההגות היוונית העתיקה. החידוש שלו היה בכך שהוא הראשון שניסה *לחקור* את ההוויה הקפיטליסטית, כלומר את הדטרמיניזם של ההון.

המחקר שלנו ממשיך בפיצוח הסדר הקפיטליסטי של סוף המאה-העשרים. זהו סדר המוכתב על ידי ההון הדומיננטי, באמצעות המנגנונים של ההצבר הדיפרנציאלי. זוהי חקירה אודות המחשבות, הדעות, האידיאולוגיות, שמאחדות ומקבעות את ה- *nomos* של המעמד השליט. מכאן נובע אופיו הדטרמיניסטי של המחקר. יחסי הכוח האלה מבוססים, כאמור, על סדר שיטתי (או רציונלי) שניתן לפצח את הקוד הסימבולי שלו.

כאן יש להדגיש הבחנה קריטית: גם אם הצלחנו לפצח את קוד השליטה בן-זמננו — אין זה אומר שהבנו את כלל בני-האדם, את מחשבותיהם, את ׳הכרתם׳, את ׳תודעתם׳ את ׳מודעותם׳ או כל מיני ישויות שאקדמאים ממסדיים שונים במערב ובמזרח החליטו להטיל עליהם.

המין האנושי הוא מאגמה עבורנו. חזית חלקה של ׳התנהגות׳ שטומנת בחובה מגוון ושוני אשר שפת השליטים אינה יכולה לו. הוא סוד עבורנו. פיצוח קוד יחסי-השליטה

והסדר השורר, מאפשר לנו להבין את סוד *השליטה* בבני-אדם בתקופתנו. הוא לא מאפשר לנו להבין את *בני האדם עצמם*.

כזכור, מרקס סבר שהוא יצליח לפענח את חוקי התנועה של המשטר הקפיטליסטי, באמצעות כללים אוניברסליים שתקפים לכלל המין האנושי, ובראשם שתי הקבוצות הדומיננטיות: העובדים והקפיטליסטים. תיאורית הערך שלו, הייתה אמורה להיות תקפה באופן אוניברסלי, עד כדי הבנה כללית של הפעולה הפוליטית (המעמדית) של כלל האנושות שמתהווה.

כזכור (פרק ב׳ בספר), מרקס הופרך לא רק בתחום ההכרה המעמדית (הפעולה הפוליטית) של העובדים, אלא בעיקר בתחום חוקי-התנועה הקפיטליסטיים. באותו פרק טענו, כי עיקר הטעות של מרקס נבעה מניסיונו ליצור הגיון אחיד ואוניברסלי שיכפוף אליו, הן את תהליך העבודה והן את תהליך הצבר ההון.

מעבר לביקורות על הדוגמטיות והעריצות שמתפתחות כמעט בהכרח משיטת חשיבה אוניפורמית – ברור לנו כילידי המאה-העשרים, שלא ניתן לכפוף את שני סוגי ההתאגדויות הללו, המצויים בקונפליקט מתמיד, לתוך יחידת-מידה אחידה. אין אפשרות לכפות את ההיגיון של העובדים על הקפיטליסטים. אין אפשרות לצקת את הסדר של יחידות (או חלקיקים אחידים) של עבודה מופשטת לתוך הסדר של ההון. אלו שני סוגי היגיון בעלי חוקיות משלהם. אם קיימת חשיבה דיאלקטית, היא נובעת מההתערבלות ההרסנית של שני אופני החשיבה.

מכאן לדעתנו, יש לדמיין שתי מהויות-כלליות: מהות אחת, שעליה ניתן להכיל תיאורית סדר כוחני-כמותי של קפיטליזם. מהות שנייה, לא ידועה, המבצבצת לרגע מפעם לפעם בהבזק מאיים על מוסדות השליטה.

אך אנו, כאמור, עוסקים אך ורק בשליטים, הבטוחים בעצמם כי הם שולטים במרבית בני-האדם בעולם. הם השליטים, אכן ׳מתנהגים׳ באופן מכני-׳טבעי׳ וצפוי. הם מותנים ׳להתנהג׳ באמצעות ההיגיון המכני הפרטיקולרי שלהם. הם אינם יכולים, גם אם הם רוצים, לחרוג מגבולות הסדר שלהם, אשר התודעה המעמדית מכתיבה להם. הם לא מכירים עולם אחר. משום כך, קל לצפות בסיבתיות הפשטנית של הסדר שלהם. לא יעזרו להם הפוזות הפלורליסטיות וסבסוד ׳התרבותיות׳.

אין אנו מתיימרים להציע תאורית-על כללית על בני האדם. אנחנו יודעים כמעט מאומה עליהם (זולת אספקטים צרים של ׳התנהגותם׳ המותנית). הדבר היחיד שאנו יודעים בוודאות, הוא שמדי פעם בני-האדם מפתיעים באורח בלתי צפוי את השליטים. לא יעזרו דתות, לא פולחני גזע-לאום-צריכה-תרבות, לא מדעי התודעה, לא הפילוסופיות האקדמיות ולא מדעי ההתנהגות. בני-האדם מתמידים באי-עקביותם ובהתמרדותם המפותלת והבלתי-צפויה.

כך קרה בעת נפילת המשטר החד-מפלגתי בברית-המועצות ובגרורותיה. שום קומוניסט ושום סובייטולוג לא ידע על הצפוי (אם כי ׳הדטרמיניזם הליברלי׳ היה ברור לכל המומחים מטעם לאחר מעשה). באופן דומה, שום סוציולוג מטעם או רדיקלי לא

ידע על מהפכת מאי 1968 אפילו שבוע לפני המהפכה החשובה ביותר של המאה-העשרים (שהועלמה ונדחקה על ידי השליטים והוצגה כ׳מהומות סטודנטים׳ גרידא).[70]

אלו הם מצבים מהפכניים ששום תאוריה אקדמית לא תוכל להם. והסיבה לכך היא *המקוריות* של בני-האדם. מקוריות לא ניתן ׳לנבא׳, להכניס ׳למודל סגור׳, או לכללה בתוך ׳חוקי תנועה היסטוריים׳. היא יחודית.

יחסי שליטה, לעומת זאת, בנויים על קוד קבוע, על חתירה לסדר ׳האוניברסלי׳ שאותו השליטים מדמיינים ב׳טבע׳. ומכאן, ככל שיחסי-השליטה מקובעים יותר (מעמדיים יותר), כך הדטרמיניזם ההיסטורי בהיר יותר. ככל שמבנה הכוח קשיח יותר, כן ניתן לשטח את התהליך ההיסטורי לניסוחים פוזיטיביסטיים כאילו מדובר ב׳חוקי-טבע׳, אשר, פשוט, יש ׳לגלות׳ אותם. כאילו מדובר בחוקים שנכפים מבחוץ על כלל בני האדם.

ברור שאלו אינם חוקי טבע. בני-אדם, כיצורים חופשיים במהותם, אינם נתונים לחוקיות חיצונית. ה- *nomos* שלהם הינו עצמי, תמיד, גם אם הוא ׳מתווך׳. תמיד עומדת בפניהם הברירה לשנות, גם אם אידיאולוגים מהזן הפוסטיסטי יכחישו ברירה זאת (בסופו של דבר, בהכחשה הזאת תלוי קיומם ומימונם על ידי האדונים).

השינוי ההיסטורי מתהווה תוך כדי מודעות-עצמית. לפיכך, כל ׳חוקיות חברתית׳, בהכרח, נכפית על בני-אדם על ידי בני אדם אחרים, מתוך החברה. היא נכפית על העבדים-צמיתים-נתינים-אזרחים בחברות שנפלו לידי שליטים מדיניים.

במקום שנכפים מוסדות מדיניים, שם צצים לפתע הסברים הטרונומיים. מכאן מתחילות הנוכלויות הדתיות, ההפחדות והפיתויים על ׳החיים לאחר המוות׳, ולבסוף מתגנבות האידיאולוגיות הפסבדו-מדעיות שנועדו לחזק את מבנה השליטה ולקדש את יחסי הכוח.

הקפיטליזם בן-זמננו הצליח להשליט את יחסי-הכוח המדיניים המשוכללים ביותר, בהיותם קשיחים ביסודותיהם וגמישים בממדיהם.[71] מוסדות השליטה המרכזיים בקפיטליזם, חבויים בשולי התודעה. החזית האנטי-מדעית (המסובסדת על ידי השליטים כדי לפרק את התודעה ל׳קטעים׳ מנותקים), מכריזה על מוסדות השליטה האלו כעל עוד כזה-כאילו ׳נראטיב כלכלי׳. אנו, לעומת-זאת, סבורים כי יש ליצור תמונת-עולם מדעית אוניברסלית. תמונה כזאת חושפת את הסדר החבוי ומאחדת את התודעה המקוטעת, הפרטיקולרית, הגזענית, שאותה הפוסטיסטים כה מקדשים.[72]

במחקר שלנו העלנו את *׳שיעור-הרווח-הנורמלי׳* אל מרכז הבמה. המוסד הזה אינו תרגיל של טכנולוגיה אריתמטית. הוא אינו ׳מתנהג׳ על פי ציוויים עליונים של פסבדו-מדע כלשהו, או גורמים תחתיים של השאול. הוא אינו נשלט על ידי כוחות חיצוניים

---

[70] ראו: *עקיבא אור* (2003; 2000). כך גם האינתיפדה הראשונה שהפתיעה את ׳המזרחנים׳, שלא לאמר את אנשי הממסד של הפת״ח.

[71] ראו בספר פרק ב׳ סעיפים י״ב-י״ד.

[72] ה׳דטרמיניזם׳ שיצרנו הוא בפרוש אוטונומי, ולפיכך הוא שונה לחלוטין מהדטרמיניזם ההטרונומי של ׳מדעי-החברה׳ או של ׳מדעי-ההתנהגות׳. הדטרמיניזם ההטרונומי רווח בעיקר ב׳מדע-הכלכלה׳ וב׳פסיכולוגיה-הביהוויוריסטית׳ או אף ב׳פסיכולוגיה-הקוגניטיבית׳, ולעתים באופן יומרני ונלעג הוא מופיע גם במדע-המדינה (בעיקר בחקר מפלגות והצבעות ׳בוחרים׳) וביחב״ל (׳הזירה הבין מדינתית׳).

לבני-האדם, כמו ההיצע והביקוש, האקוויליבריום והמחסור, או גרוע מזה, על ידי מנגנוני דיכוי אמורפיים וסתמיים. הוא אינו מעוגן בתזוזה של קטגוריות 'טבעיות' או מעין-טבעיות כמו תועלת או תועלת-שולית. הוא אינו תקוע ('מובנה') סתם ככה בנפש האדם. אין לו יתד אבסולוטית שניתן להאחז בה כמו יחידת פרוטון של מימן.

שיעור-הרווח-הנורמלי הוא הקונצנזוס של המעמד השליט.

גבולותיו מעוצבים בכפיה מתמדת. הוא נע בתוך טווח מסוים של ערכים. למרות שאין הוא כוח 'טבעי' חיצוני, הוא נכפה על המין האנושי באופן מדויק למדי הפועל כמעין גרביטציה חברתית (הגרביטציה עצמה אינה אלא השתקפות של הוויה פוליטית על פי הנסיון של הדור הניוטוני, או במלים אחרות היא פוליטיזציה של הטבע כפי שתקופתו של ניוטון יכלה לחזות).

הקפיטליזם מבוסס על סדר ארכיטקטוני מדויק. זהו הסדר החברתי-קוסמולוגי שהושלט בחברה/תודעה במאה השנים האחרונות. מה שהיה בעבר אילים, הפך למהויות מופשטות של כוח, ואלו הופיעו לבסוף כטכניקות אריתמטיות של שוק ההון.

אין מדובר בתהליכים 'כלכליים', אלא בהשלטת יחסי-הכוח בחברה. הסדר הקפיטליסטי אכן נראה 'דטרמיניסטי', אך אין לדטרמיניזם הזה דבר עם 'חוקי טבע' חיצוניים או 'חוקי תנועה היסטוריים'. זהו הדטרמיניזם של המעמד השליט.

ככל שהשליטה יותר אפקטיבית, העולם נראה יותר דטרמיניסטי. זהו המצב 'הנורמלי' שממנו ניתן לאמוד את 'הסיכון' ו'הסטיה', את 'התשואה' ו'הפרמיום'.

אך, כאמור, גם שליטה אפקטיבית ניתנת להתנגדות. וכשהנשלטים מבינים זאת — נעלם הדטרמיניזם, נעלם הסדר, ומתעוררת לחיים האוטונומיה, הדמוקרטיה והפילוסופיה.

י"ד 5. מלחמת תרבויות או הצבר הון?

אחת מההמצאות החשובות שהוצגו בספר, בחנה את פריצת המלחמות במזרח-התיכון במחצית השנייה של המאה העשרים. היא נוסחה בדרך שמעמידה למבחן חד ביותר את כלל תמונת העולם החדשה שהצגנו. היא אינה מסתתרת מאחרי סיסמאות וכרזות ולא מאחורי ניסוחים אקדמיים פסבדו-מדעיים. הבהירות והפתיחות למבחן ההוכחה הם תמצית המדע, גם עבור אלו שבבורותם משתמשים בכל התוצאות הטכנולוגיות של המסורת המדעית כדי להכחיש את קיומו של המדע האוניברסלי.

ההיפותזה:

נשטח את כל המטען ההיסטורי העשיר ונסב אותו להיפותזה פשטנית.

לאורך הספר, הדגשנו את התהליך המרכזי של ההצבר הדיפרנציאלי. תהליך זה, כך טענו, עומד בשורש העסקים הגלובליים והפוליטיקה הבינלאומית, כולל 'מלחמות הנפט' במזרח-התיכון.

אנחנו מצטטים מפרק ו' (עמ' 6-345): "...קואליציית הנפט והנשק חגה, לפחות עד תחילת שנות התשעים, סביב אינטרס משותף אחד, שביטויו העיקרי מסתכם בחתירה להעלאת מחיר הנפט. המכאניזם, להשגת מטרה זאת, כלל מתח בטחוני מתמיד ומרוץ-חימוש מתמשך במזרח-התיכון; בכך תמכו כל מרכיבי הקואליציה, בעיקר למן תחילת שנות השבעים. המצב

היה שונה כשמדובר בקונפליקט צבאי גלוי. במקרה זה, התקיימה אחדות אינטרסים רק במצבים מסוימים. *תמיכה מלאה בקונפליקט צבאי תלויה, באופן מכריע, בביצועי הרווח של תאגידי-הנפט הגדולים*. אם למסגרת ההיפותטית הזו יש אחיזה במציאות – אנו נצפה שהמאורעות במזרח-התיכון, ברבע האחרון של המאה, יאמתו אותה.

"...[לפיכך, ההיפותזה] מתחקה אחר הקשר שבין ביצועי הרווח של תאגידי הנפט הגדולים ובין הקונפליקטים במזרח-התיכון. כפי שטענו בפרק ב׳, המדד המרכזי שמשקף את הצבר ההון בקפיטליזם המבוגר, הוא שיעור ההצבר הדיפרנציאלי – כלומר, היכולת להדביק את שיעור-הרווח ׳הנורמלי׳. שיעור-הרווח ׳הנורמלי׳ הוא יחידת ההתייחסות המרכזית של בעלי ההון הגדולים בסיסטמה הקפיטליסטית.

"...[בשרטוטים שבפרק ו׳] מוצגים שיעורי-הרווח של תאגידי הנפט הגדולים, בהשוואה לשיעורי-הרווח של ׳הכלכלה-הגדולה׳ של ארה״ב. האחרונים משקפים פחות או יותר, את מה שנתפש בעיניהם של בעלי השליטה בקונצרנים הבינלאומיים, כשיעור-הרווח ׳הנורמלי׳. תוצאות ההשוואה הזאת הן ׳השורה התחתונה׳, בעיני הבעלים של קבוצות הנפט..."

ההיפותזה הוצגה בספר ונבחנה עד לשנת 1995, השנה שבה נכתב הספר בגרסתו הראשונה. זאת הייתה השנה שעד אליה נאספו נתונים. מאז עבר כמעט עשור שנים. הגיעה העת לבחון את ההיפותזה מחדש.

הקטגוריות:

- ׳הכלכלה-הגדולה׳ = 500 התאגידים המובילים ברשימת ׳הפורצ׳ן׳.
- פירמות הנפט המובילות = ׳בריטיש-פטרוליום׳ (BP); ׳שברון׳ (Chevron); ׳אקסון׳ (Exxon); ׳מוביל׳ (Mobil); ׳רויאל-דאץ׳-של׳ (Royal-Dutch/Shell); ׳טקסקו׳ (Texaco).[73]
- שיעור-הרווח = הרווח המדווח ביחס להון העצמי (return on equity), מבוטא באחוזים.
- שיעור-הרווח ׳הנורמלי׳ = שיעור-הרווח של ׳הכלכלה-הגדולה׳ של ארה״ב.
- שיעור-הרווח הדיפרנציאלי = ההפרש בין שיעור-הרווח של פירמות הנפט המובילות ושיעור-הרווח ׳הנורמלי׳, מחושב כאחוז משיעור-הרווח ׳הנורמלי׳.

עיבוד הנתונים:

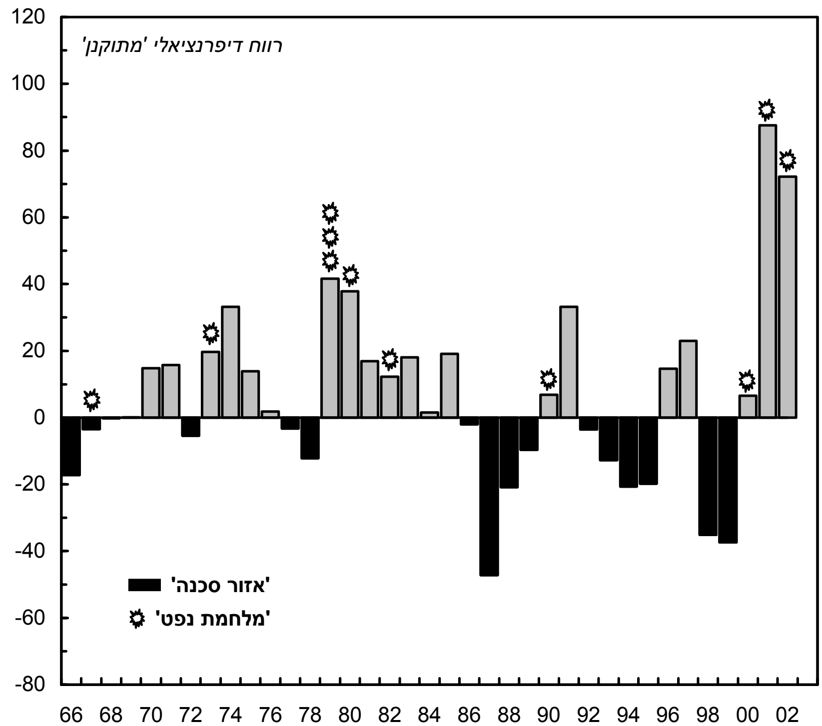
שרטוט נ-12 מציג מלבנים. המלבנים אומדים את שיעור-הרווח הדיפרנציאלי של קבוצות הנפט המובילות בארבעת העשורים האחרונים, על פי הקטגוריות לעיל.

- מלבנים לבנים מייצגים שנים של ערכים חיוביים, שבהן קבוצות הנפט המובילות ׳מכות את הממוצע׳, כלומר שנים של הצבר דיפרנציאלי חיובי.
- מלבנים שחורים מייצגים שנים של ערכים שליליים, שבהן קבוצות הנפט המובילות מרוויחות פחות או מפסידות יותר מהמקובל, כלומר שנים של הצבר דיפרנציאלי

---

[73] בגלל המיזוגים הגדולים שארעו בשנות התשעים, סדרות הנתונים השתנו במקצת: BP הפכה מאז שנת 1998 ל- BP-Amoco. ׳שברון׳ ו׳טקסקו׳ התמזגו ב-2000 והפכו ל- ChevronTexaco. ׳אקסון׳ ו׳מוביל׳ התמזגו ב-1999 והפכו ל- ExxonMobil.

שרטוט נ-12
רווח דיפרנציאלי ומלחמות נפט במזרח-התיכון

הערה: המלבנים מודדים את הרווח הדיפרנציאלי ה׳מתוקנן׳ של תאגידי הנפט הגדולים. הרווח הדיפרנציאלי ה׳מתוקנן׳ מחושב כהפרש בין שיעור הרווח הנקי על ההון-העצמי של תאגידי הנפט הגדולים ובין שיעור הרווח הנקי על ההון-העצמי של פירמות ה-׳פורצ׳ן 500׳, מבוטא כאחוז משיעור הרווח הנקי על ההון-העצמי של פירמות ה-׳פורצ׳ן 500׳. עד 1993 רשימת הפירמות של ׳פורצ׳ן׳ כללה תאגידים ׳תעשייתיים׳ בלבד (תאגידים שמחצית או יותר מהמכירות שלהם באו מתעשיה ו/או כריה). מאז 1994 רשימת הפירמות של ׳פורצ׳ן׳ כוללת את כל סוגי התאגידים.

מקור: *Fortune*: Standard & Poor's *Compustat*.

שלילי. המלבנים השחורים מהווים ׳אזור סכנה׳ לשלומו של המזרח-התיכון ושל העולם.

- ציורי ההתפוצצויות מסמנים פריצה של מלחמת-נפט במזרח-התיכון.

המלחמות המסומנות הן:

- מלחמת יוני 1967 בין ישראל לבין מצרים-סוריה-ירדן.
- מלחמת אוקטובר 1973 בין ישראל לבין מצרים-סוריה.

- ב-1979 התחוללו במקביל, המהפכה החומיינית באיראן, הפלישה הצבאית הראשונה של ישראל ללבנון, והפלישה הסובייטית לאפגניסטן.
- בשנים 1980-6 התחוללה מלחמת עירק-איראן, וכן הפלישה השניה של ישראל ללבנון.
- בשנים 1990-1 פלישת עירק לכווית ופלישת ארה״ב ובריטניה לעירק.
- בשנת 2000 התחלה מחודשת של המרי הפלסטיני.
- בשנים 2001-2 פלישת ארה״ב לאפגניסטן והכרזת המלחמה המתמדת בטרור.
- בשנים 2003-4 פלישת ארה״ב ובריטניה לעירק והמלחמה המתמדת לדיכוי המרידות.

כמובן, שלשת הקונפליקטים האחרונים לא נכללו במחקר המקורי מ-1995. הם חדשים. האם הם תואמים את המסקנות המקוריות?

מסקנות:

[המשך ציטוט מפרק ו׳]: ״... כפי שניתן לראות מהשרטוטים, ההיפותזה זוכה לאימות טוב, לרוע מזלם של ילידי המזרח-התיכון. מאז שנות הששים, הופיעו כמה אזורי סכנה, שסימלו את חוסר ההצלחה של תאגידי הנפט הגדולים, להדביק את שיעורי-הרווח של קבוצת 500 התאגידים הגדולים בארה״ב...״ (פרק ו׳ עמ׳ 347).

׳דטרמיניזם׳: התחזית וההוכחה

ניתן להבחין בשלושה דפוסים קבועים במלחמות הנפט, שניתנים בקלות לאימות ולהפרכה. זה הקסם של ההמצאה המדעית. זה האות לחדירה אל עולם אחר.

אין ספק, יש צליל קסום להבהק ההתגלות. אותו ניצוץ, ׳אינטואיציה׳, מבנה הגיוני שלם ומתפשט. זוהי ההמצאה המדעית. את הקסם הזה לא תצליח להגלות שום חזית אנטי-מדעית.

ראשית: כל ׳מלחמות הנפט׳ במזרח-התיכון פרצו בעקבות הופעתו של ׳אזור סכנה׳. כלומר, המלחמות פרצו לאחר נפילה בשיעור-הרווח הדיפרנציאלי של קבוצות הנפט המובילות ביחס לזה של ׳הכלכלה-הגדולה׳.[74]

שנית: כל קונפליקט צבאי במזרח-התיכון שיפר באורח משמעותי את שיעור-הרווח הדיפרנציאלי של קבוצות הנפט המובילות. בעקבות כל מלחמות-הנפט במזרח-התיכון הופיעו שיעורי-רווח דיפרנציאליים חיוביים.

---

[74] חשוב לציין, שלא מדובר בעלייה של ערכים אבסולוטיים בשיעור-הרווח. יתכן ששיעור-הרווח הממוצע של קבוצות הנפט המובילות יעלה – ואף על פי כן ההצבר הדיפרנציאלי יהיה שלילי. זאת, משום ששיעור-הרווח של ׳הכלכלה-הגדולה׳ עלה מהר יותר.

כך למשל, שלוש מלחמות – מלחמת יוני 1967, מלחמת אוקטובר 1973 ומלחמת המפרץ 1990 – פרצו דווקא לאחר עלייה בשיעור-הרווח של קבוצות הנפט המובילות, אולם לאחר נפילה בשיעור-הרווח הדיפרנציאלי שלהן.

לעומת זאת, בשנים אחרות (1969-70, 1975, 1980-2, 1985, 1991, 2001-2) שיעור-הרווח של קבוצות הנפט המובילות ירד, אולם הוא ירד יותר לאט מאשר ממוצע שיעור-הרווח של ׳הכלכלה-הגדולה׳, כלומר באותן שנים קבוצות הנפט ׳הכו את הממוצע׳ וההצבר הדיפרנציאלי היה חיובי.

שלישית: להוציא מקרה אחד, מעולם לא הצליחו קבוצות הנפט המובילות ׳להכות את הממוצע׳, מבלי שהתחוללה קודם לכן ׳מלחמת נפט׳ במזרח-התיכון.[75]

שלושת הדפוסים האלו היו ברורים ב-1995. במבט אחורנית, הם נתנו הסבר למלחמות הנפט ולתהליך ההצבר הדיפרנציאלי שהתחולל עד אז. במבט קדימה, הם חזו בדייקנות את פרוץ המלחמות החדשות ואת תהליך ההצבר הדיפרנציאלי שהתפתח מאז.

מאז הפיתגוראים נהוג לחתום את ההמצאה המדעית בצירוף הצלילים הקסום:

Q E D

את אשר רצינו להוכיח.

[75] היוצא מן הכלל הוא שנים 1996-7 שלכאורה לא פרצה בהן מלחמת נפט, אולם התחוללו בהן סדרה של התקפות אוויריות אמריקניות על עירק, התקפות של צבאות עירק ותורכיה על שטחי הכורדים ועוד.

ביבליוגרפיה

אור, ע. (1998) *ממשטר נציגים לדמוקרטיה ישירה*. הרצליה: הוצאה עצמית.
אור, ע. (2000) *חלופה למדינה פסיכוטית*. הרצליה: הוצאה עצמית.
אור, ע. (2003) *ממחאה למהפכה*. הרצליה: הוצאה עצמית.
אור, ע. ומ. מחובר (1961) [1999] *שלום שלום ואין שלום*. ירושלים: בוחן.
הפנר, ס. (2001) *סיפור של גרמני 1914-1933*. תל-אביב: חרגול.
צוויג, ס. (1983) *העולם של אתמול*. (תרגום מגרמנית), תל-אביב: זמורה-ביתן.
קליין, נ. (2002) *בלי לוגו*. תל-אביב: בבל.

Anonymous (2002) ‘Don't Mention the O-Word -- Iraq's Oil. How Would an American Strike Affect Oil Reserves, and OPEC?’ *The Economist*, September 14, pp. 25-27.

Bernanke, B. S. (2002) ‘Deflation: Making Sure “It” Doesn’t Happen Here’. Washington D.C.: Federal Reserve Board.

Bichler, S. and J. Nitzan (1996) ‘Putting the State In Its Place: US Foreign Policy and Differential Accumulation in Middle-East “Energy Conflicts”’. *Review of International Political Economy* 3 (4): 608-661.

Bichler, S. and J. Nitzan (2002) ‘War Profits, Peace Dividends and the Israeli-Palestinian Conflict’. In *Globalisation and the Palestinian Struggle*, edited by S. Yahni. Jerusalem: The Alternative Information Centre, pp. 27-35.

Bichler, S. and J. Nitzan (2004a) ‘Differential Accumulation and Middle East Wars: Beyond Neo-Liberalism’. In *Global Regulation. Managing Crises After the Imperial Turn*, edited by D. Wigan, L. Assassi and K. van der Pijl. London: Palgrave, pp. 43-60.

Bichler, S. and J. Nitzan (2004b) ‘Dominant Capital and the New Wars’. *Journal of World-Systems Research* 10 (2, August): 255-327.

Bichler, S., R. Rowley, and J. Nitzan (1989) ‘The Armadollar-Petrodollar Coalition: Demise or New Order?’ Working Paper 11/89, Department of Economics, McGill University, Montreal, pp. 1-63.

Bohm, D. and D. F. Peat (1987) *Science, Order, and Creativity*. London: Bantham Books.

Brenner, R. (2002) *The Boom and the Bubble. The US in the World Economy*. London and New York: Verso.

British Petroleum (Annual) *BP Statistical Review of World Energy*. London: The British Petroleum Company.

Castoriadis, C. (1984) ‘Value, Equality, Justice, Politics: From Marx to Aristotle and from Aristotle to Ourselves’. In *Crossroads in the Labyrinth*. Brighton, Sussex: The Harvester Press Limited, pp. 260-339.

Castoriadis, C. (1988) *Political and Social Writings*. 3 vols. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Castoriadis, C. (1991) *Philosophy, Politics, Autonomy. Essays in Political Philosophy*. Series Edited by D. A. Curtis. New York and Oxford: Oxford University Press.

Citibase (1990) *Citibank Economic Database*. (Machine-Readable Magnetic Data File, 1946-1986). New York: Citibank, N.A., 1978.

Chapman, J. (2004) 'The Real Reason Bush Went to War'. *The Guardian*, July 28.

Christison, B. (2003) 'Categories of War: The US Gameplan for Iraq'. *CounterPunch*, February 8.

Cordesman, A. H. (2002) 'The U.S. Military and the Evolving Challenges in the Middle East'. *Naval War College Review* LV (3, Summer): 72-112.

Dudley, B., and P. McCulley (2003) 'Greenspan Must Go For Higher Inflation'. *Financial Times*, April 23, pp. 17.

Duménil, G. and D. Lévy (2001) 'The Nature and Contradictions of Neoliberalism'. In *A World of Contradictions. Socialist Register 2002*, edited by L. Panitch and C. Leys. London: Merlin Press, pp. 43-71.

Duménil, G. and D. Lévy (2002) 'The Field of Capital Mobility and the Gravitation of Profit Rates (USA 1948-2000)'. *Review of Radical Political Economics* 34 (4): 417-436.

Duménil, G. and D. Lévy (2004) 'Neo-Liberal Dynamics -- Towards a New Phase?' In *Global Regulation. Managing Crises After the Imperial Turn*, edited by D. Wigan, L. Assassi and K. van der Pijl. London: Palgrave, pp. 28-42.

Editors (2002) 'U.S. Imperial Ambitions and Iraq'. *Monthly Review* 54 (7, December): 1-13.

Fischer, D. H. (1996) *The Great Wave. Price Revolution and the Rhythm of History*. New York and Oxford: Oxford University Press.

Foster, J. B. (2002) 'The Rediscovery of Imperialism'. *Monthly Review* 54 (6, November): 1-16.

Hardt, M. and A. Negri (2000) *Empire.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Harvey, D. (1982 [1999]) *The Limits to Capital.* London and New York: Verso.

Harvey, D. (2003) 'The "New" Imperialism: Accumulation by Dispossession'. In *The New Imperial Challenge. Socialist Register 2004*, edited by L. Panitch and C. Leys. London: Merlin Press, pp. 62-87.

International Monetary Fund. *Balance of Payments Statistics*.

International Monetary Fund. *International Financial Statistics*.

Kalecki, Michal. 1967. [1972]. Vietnam and U.S. Big Business. In *The Last Phase in the Transformation of Capitalism*, edited by M. Kalecki. New York and London: Modern Reader, pp. 99-104.

Magdoff, H. (1969) *The Age of Imperialism. The Economics of U.S. Foreign Policy*. 1st Modern Reader ed. New York: Monthly Review Press.

Means, G. C. (1935) *Industrial Prices and Their Relative Inflexibility*. Senate Document 13, 74th Congress, 1st Session. Washington D.C.: GPO.
Meiksins Wood, E. (2002) 'Infinite War'. *Historical Materialism* 10 (1): 7-27.
Morse, E. L. and A. M. Jaffe (2001). *Strategic Energy Policy. Challenges for the 21st Century*. Report of an Independent Task Force Sponsored by the James A. Baker III Institute for Public Policy of Rice University and the Council of Foreign Relations. New York: The Council on Foreign Relations.
Nitzan, J. (1998) 'Differential Accumulation: Toward a New Political Economy of Capital'. *Review of International Political Economy* 5 (2): 169-216.
Nitzan, J. (1999) 'Will the Global Merger Boom End in Global Stagflation? Differential Accumulation and the Pendulum of "Breadth" and "Depth"'. Paper read at International Studies Association Meetings, at Washington D.C.
Nitzan, J. (2001) 'Regimes of Differential Accumulation: Mergers, Stagflation and the Logic of Globalization'. *Review of International Political Economy* 8 (2): 226-274.
Nitzan, J. and S. Bichler (1995) 'Bringing Capital Accumulation Back In: The Weapondollar-Petrodollar Coalition -- Military Contractors, Oil Companies and Middle-East "Energy Conflicts"'. *Review of International Political Economy* 2 (3): 446-515.
Nitzan, J. and S. Bichler (1996) 'From War Profits to Peace Dividends: The New Political Economy of Israel'. *Capital & Class* 60: 61-94.
Nitzan, J. and S. Bichler (2000) 'Inflation and Accumulation: The Case of Israel'. *Science & Society* 64 (3): 274-309.
Nitzan, J. and S. Bichler (2001) 'Going Global: Differential Accumulation and the Great U-turn in South Africa and Israel'. *Review of Radical Political Economics* 33: 21-55.
Nitzan, J. and S. Bichler (2002) *The Global Political Economy of Israel*. London: Pluto Press.
Obstfeld, M. and A. M. Taylor (2004) *Global Capital Markets: Integration, Crisis and Growth*. Cambridge: Cambridge University Press.
OPEC (Annual) *Annual Statistical Bulletin.* Vienna: OPEC.
Payne-Gaposchkin, C. H., and K. Haramundanis (1996). *Cecilia Payne-Gaposchkin: An Autobiography and Other Recollections*. 2nd ed. Cambridge and New York: Cambridge University Press
Popper, K. R. (1963) *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. New York: Harper & Row.
Prechter, R. (2003) 'Deflation: Once More Into the Breach'. *The Elliott Wave Theorist* (January).
Rowley, R., S. Bichler and J. Nitzan (1988). 'Some Aspects of Aggregate Concentration in the Israeli Economy, 1964-1986'. Working Paper 7/88, Department of Economics, McGill University, Montreal, pp. 1-64.

Rowley, R., S. Bichler and J. Nitzan (1989) 'The Armadollar-Petrodollar Coalition and the Middle East'. Working Paper 10/89, Department of Economics, McGill University, Montreal, pp. 1-54.
Sadowski, Y. (2003) 'No War for Whose Oil? Collateral Damage From An Illegal War'. *Le Monde Diplomatique*, April 17.
Stockholm International Peace Research Institute (Annual) *SIPRI Year Book. Armament, Disarmament and International Security.* Oxford: Oxford University Press.
Tarpley, W. G. and A. Chaitkin (1991) *George Bush: The Unauthorized Biography*: Executive Intelligence Review. (http://www.tarpley.net/bushhb.htm).
Tobin, J. and W. C. Brainard (1968) 'Pitfalls in Financial Model Building'. *American Economic Review. Papers and Proceedings* 58 (2, May): 99-122.
Tobin, J. and W. C. Brainard (1977) 'Asset Markets and the Cost of Capital'. In *Economic Progress, Private Values, and Public Policy: Essays in the Honor of William Fellner*, edited by B. Balassa and R. Nelson. Amsterdam and New York: North-Holland Publishing Co., pp. 235-262.
U.S. Arms Control and Disarmament Agency (Annual) *World Military Expenditures and Arms Transfers.* Washington, D.C.: U.S. G.P.O.
U.S. Internal Revenue Service (Annual) *Corporations Income Tax Returns.* Washington D.C.: Government Printing Office.
Wallich, H. C. (1984) 'Why is Net International Investment So Small?' In *International Capital Movements, Debt and Monetary System*, edited by W. Engles, A. Gutowski and H. C. Wallich. Mainz: v. Hase & Koehler, pp. 417-437.
World Bank. *World Development Indicators.* Washington DC: World Bank.
Zacharias, A. (2002) 'Competition and Profitability: A Critique of Robert Brenner'. *Journal of Radical Political Economics* 34 (1): 19-34.